

**PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DEKİ GÖZETİM
UYGULAMALARININ GENEL
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ensar ÇELİK

**Yüksek Lisans Tezi
Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN
2023
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TELEVİZYON VE SİNEMA ANA BİLİM DALI

Ensar ÇELİK

PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DEKİ GÖZETİM
UYGULAMALARININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN

ERZURUM-2023

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Pandemi Sürecinde Türkiye'deki Gözetim Uygulamalarının Genel Değerlendirilmesi" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

11.12.2023

Aslı ıslak imzalıdır

Ensar Çelik

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN danışmanlığında, Ensar ÇELİK tarafından hazırlanan bu çalışma 30 / 11 / 2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Radyo TV VE Sinema Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Ömer ALANKA

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Cüneyt KORKUT

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE SORULARI	5
II. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI	5
III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	5
IV. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI	5
V. ÇALIŞMANIN ZORLUKLARI	6

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖZETİMİN TEMELİ VE BİR KAVRAM OLARAK GÖZETİM

1.1. GÖZETİMİN KAVRAM OLARAK TANIMI	7
1.2.1. Modern Olmayan Toplumlarda Gözetim	9
1.2.2. Köleci Toplum Yapısında Gözetim.....	11
1.3. MODERN TOPLUMLARDA GÖZETİM	11
1.4. ENDÜSTRİ DEVRİMİ'NİN GÖZETİME ETKİLERİ	12
1.5. FOUCAULT KÜLLİYATINDA GÖZETİMİN YERİ.....	13
1.5.1. Klasik Cezanın Modern Cezaya Evrilişi: Panoptikonun Doğuşu	14
1.5.2. Foucault: Gönüllü Rızanın Oluşumu.....	14
1.6. PANOPTİKONA BAKIŞ	16
1.6.1. Süper Panoptikon	21
1.6.2. Ban-Optikon	22
1.7. PANOPTİKONDAN SİNOPTİKON TOPLUMA GEÇİŞ	22
1.7.1. Sinoptikon Toplumuna Örnek Olarak <i>Truman Show</i> Örneği.....	24
1.8. OMNİPTİKON TOPLUM NEDİR?	24
1.8.1. Michel Foucault'nun Biyopolitika Kavramı Üzerinden İktidar ve Gözetim Anlayışı	27
1.8.2. İktidar ve Özne İlişkisi	28
1.8.3. Biyopolitika Nedir?	29

1.9. BİYOİKTİDAR VE GÖZETİMİ DİSTOKİP ROMANLARDA GÖRMEK ..	31
1.9.1. Bentham'dan Orwell'a Gözetim ve Denetim	32
1.9.2. Bir Öncü Olarak Zamyatin	35
1.9.3. Bentham'dan Zamyatin'e Panoptikon Metaforu	36
1.9.4. Geleceğin Tükenmeyeceği Korkusu: Huxley	38
1.10. MAX WEBER VE KARL MARX'IN GÖZETİM ANLAYIŞLARI	40

İKİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ TOPLUMLARDA GÖZETİM

2.1. YENİ DÖNEM GÖZETİMİN OLUŞUMU	43
2.2. BİLGİ NEDİR?	43
2.2.1. Yirmi Birinci Yüzyılda Bilgiyi Kullananlar	44
2.3. İNTERNET GÖZETİM İÇİN NEDEN ÖNEMLİ?	44
2.4. SOSYAL MEDYA NEDEN GÜÇLÜ?	45
2.4.1. İnternet ve Sosyal Medya İktidarı	45
2.5. İKTİDAR VE İNTERNET İLİŞKİSİ	46
2.6. DEPOLANAN VERİLER NEDEN SAKLANIR?	46
2.7. KİŞİSEL RIZA NASIL OLUŞTU?	49
2.8. APPLE DEVRİMİ YENİ BİR BÜYÜK BİRADER	51
2.9. GÖZETİM İÇİN BİR DEVRİM: İNTERNET	51
2.10. KÜRESEL OLARAK FAALİYET GÖSTEREN GÖZETİM SİSTEMLERİ.....	54
2.10.1. Echelon İstihbarat Sistemi	54
2.10.2. Truva Atı: Promis	55
2.11. DİJİTAL GÖZETİM	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DEKİ GÖZETİM UYGULAMALARI

3.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE PANDEMİLER	57
3.1.1. Pandemi ve Epidemi	58
3.2. DÜNYA TARİHİNDE GÖRÜLEN BÜYÜK PANDEMİLER	58
3.2.1. Veba, Kara Ölüm	59

3.2.2. Kolera	60
3.2.3. İspanyol Gribi.....	61
3.3. COVID-19’UN ORTAYA ÇIKIŞI.....	62
3.4. COVID-19 BELİRTİLERİ VE HASTALIK TANISI	62
3.5. TÜRKİYE’DE COVID-19 SALGINININ BAŞLAMASI	63
3.6. PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE SAĞLIK BAKANLIĞININ ALDIĞI ÖNLEMLER.....	65
3.6.1. HES Kodu Uygulaması	66
3.6.2. Test ve İzolasyon.....	66
3.6.3. Sağlık İzleme Ekipleri.....	66
3.6.4. Veri Ve Analiz Raporlama	67
3.6.5. Sosyal Medya İzleme	67
3.7. TÜRKİYE’DE SAĞLIK ALANINDA GÖZETİM UYGULAMALARI	67
3.9. COVID-19 PANDEMİSİNDE GÖZETİMİN ÖNEMİ.....	70
3.10. HAYAT EVE SIĞAR UYGULAMASI VE GÖZETİM BAĞLAMİ.....	72
3.10.1. HES Kodu Kullanımını Zorunlu Kılan Faaliyetler	72
3.10.2. Sokağa Çıkma Yasağı ile Gelen Kapatma	73
3.10.3. HES Uygulaması Mahremiyet Sorgusu	73
3.10.4. HES ve Veri Toplama	73
3.11. FİLYASYON VE İZOLASYON TAKİP SİSTEMİ	74
SONUÇ.....	76
KAYNAKÇA	79
ÖZGEÇMİŞ.....	86

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DEKİ GÖZETİM UYGULAMALARININ
GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Ensar ÇELİK

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN

2023, 86 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN

Prof. Dr. Ömer ALANKA

Doç. Dr. Cüneyt KORKUT

17 Kasım 2019 tarihinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve küresel çapta yayılan COVID-19 virüsü, dünyada bir pandemiye dönüşmüştür ve beraberinde zorunlu bir kapanmaya neden olmuştur. Salgınla mücadelede devletler halk sağlığını korumak amacıyla insanların evlerinde kalmalarını amaçladı ve kontrolü sağlamak için gözetim araçlarına başvurdu. Günümüzde kendini yoğun bir biçimde insanlara hissettiren gözetim kavramı özellikle akıllı ürünler ve yüksek teknolojik aletlerle yapılmaktadır. Pandemi dönemindeki gözetim faaliyetlerine bakıldığında teknolojik aletlerin kullanıldığı, fiziksel gözetimin geri planda tutulduğu görülmektedir. Gözetim olgusunun toplumda görülen değişik biçimleri pandemi döneminde yaşanan kapanma-virüs-mahremiyet ekseninde ele alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye'de yaşanan pandemi ortamında gözetim araçlarına nasıl başvurulduğu, gözetim-mahremiyet tartışması konusunda nasıl bir yol izlendiği araştırılmıştır. Bu amaçla “Hayat Eve Sığar ve Filyasyon ve İzolasyon Takip Sistemi” araştırılmış, mahremiyet açısından bir sorun teşkil etmediği, halk sağlığı temelinde gözetim araçlarına başvurulduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Pandemi, Gözetim, Panoptikon, Dijital Gözetim, Mahremiyet, HES.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****OVERALL ASSESSMENT OF THE SURVEILLANCE APPLICATIONS IN
TURKEY DURING THE PANDEMIC PERIOD****Ensar ÇELİK****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ülhak ÇİMEN****2023, 86 pages****Jury: Assoc. Prof. Dr. Ülhak ÇİMEN****Prof. Dr. Ömer ALANKA****Assoc. Prof. Dr. Cüneyt KORKUT**

"The COVID-19 virus, which emerged in the city of Wuhan, China, on November 17, 2019, has turned into a global pandemic and resulted in mandatory lockdowns worldwide. In the fight against the outbreak, governments aimed to protect public health by encouraging people to stay at home and resorted to surveillance tools to ensure control. Presently, the concept of surveillance, felt intensely by people, is particularly executed through smart products and high-tech devices. Observing the surveillance activities during the pandemic reveals the use of technological tools while physical surveillance takes a back seat. Various forms of the surveillance phenomenon in society were examined within the context of lockdown-virus-privacy during the pandemic period. This study investigated how surveillance tools were employed in Turkey during the pandemic environment and what approach was taken regarding the surveillance-privacy debate. For this purpose, the 'Life Fits into Home' and the 'Contact Tracing and Isolation Tracking System' were explored, revealing that they did not pose a privacy issue but rather utilized surveillance tools based on public health concerns."

Keywords: COVID-19, Pandemic, Surveillance, Panopticon, Digital Surveillance, Privacy, HES (Life Fits into Home)

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARPANET	: Advanced Research Project Agency Network
CD	: Compact Disc
DVD	: Digital Versatile Disc
HES	: Hayat Eve Sığar
SMS	: Short Message Service
TV	: Televizyon
Vb.	: Ve Benzeri
VCD	: Video Compact Disc
WHO	: World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)
WWW	: World Wide Web
Yy	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında gözetim ve pandemi dönemi derinlemesine incelenmiş ve geçirmiş olduğumuz pandemi şartlarında gözetimin ne denli önemli olduğu ortaya koyulmuştur.

Yapmış olduğum çalışmada değerli bilgi ve katkılarıyla çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen hocam Sayın Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN'e teşekkürlerimi ve saygımı sunarım.

Erzurum- 2023

Ensar ÇELİK

GİRİŞ

Gözetim, sistematik izleme ve bilginin kayıt altına alınması olarak adlandırılmaktadır. Gözetim kavramı, insanlık tarihi boyunca varlığını sürdürmüş, ilk çağlardan bu yana toplumların şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Siyasal yapılar, kültürel değerler, teknolojik ilerlemeler ve ekonomik sistemler gözetimin olgunlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Gözetim kavramı başlangıçta, genellikle güvenlik amacıyla kullanılsa da toplumların ihtiyaçları ve değerleri değiştikçe gözetim anlayışı da değişime uğramıştır. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte gözetim biçimleri de evrim geçirmiştir. Günümüzde dijital izleme, kameralar, internet takibi gibi araçlarla birlikte bireylerin özel yaşamları ve kamusal alanlar üzerindeki gözetimin etkisi artmıştır (Lyon, 1997). Teknolojinin gelişimi, gözetimin insanların hayatına girmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Gözetime bakıldığında ilk çağlardan günümüze kadar varlığını gösteren ve toplumsal hayatla iç içe geçmiş bir kavram olduğu görülmektedir. Teknolojinin gelişimi, gözetimi klasik dönemde var olan insanların izlenmesi ve kayıt altına alınması yönteminden rızaya dayalı bir gözetime dönüştürmüştür. Bu değişim, gözetim analizlerini farklı yönlerle doğru genişletmiş ve günümüzde sosyal medya gibi platformlar aracılığıyla kişilerin verilerinin izlenmesi ve sınıflandırılması gibi yeni gözetim pratiklerine geçilmiştir. Artık gözetim tek taraflı olmaktan çıkıp karşılıklı olarak katılımcı bir kültür haline gelmiştir.

Gelişmiş olan enformasyon teknolojileriyle beraber artık insanlar yaptıkları her hareketin gözetim araçları tarafından kayıt altına alınmasına maruz kalmaktadır. İnternetin gelişmesiyle oluşan gözetim, dünyayı kuşatmış durumdadır. 21. yüzyıldan önce var olan gözetim anlayışı iktidar ve egemenlik ilişkisi arasında var olan dengeyi sağlamaktayken, artık kişilerin gönüllü rızasıyla yapılan yönlendirme faaliyetleri görülmektedir. Teknoloji sayesinde dünyanın küreselleşmesi, toplumların giderek evirilmesi, gözetimin gündelik hayatımıza olan etkisini de artırmıştır.

Tarihî gelişimine bakıldığı zaman ilk olarak denetim ve bir disiplin aracı olarak kullanılan gözetim artık teknolojinin bu denli gelişmesiyle beraber toplumu ıslah etmenin aracı olarak kullanılmaktadır. Günümüzde katılımcı kültürle beraber artık gözetlenmek ve gözetlemek aynı kişiler tarafından yapılmaktadır. Bu durum tıpkı üreten tüketiciler

gibidir. Bir araç olan bu kanalın doldurulması ve tüketilmesi aynı kişiler tarafından yapılmaktadır.

Geçmişten günümüze bakıldığında zaman yüzyıllardır egemen olmak isteyen kültürler ve medeniyetler, egemenliklerini yapmış oldukları kayıt sistemi ile sağlamışlardır. Yazının icadına bakacak olursak Sümerli rahipler Ziggurat adı verdikleri tapınaklara sakladıkları artık ürünlerin kayıtlarını tutmak için hiyeroglif şekle bağlı yazıyı geliştirmişlerdir. İnsanlık tarihini derinden etkileyen bu gelişme gözetim olgusunun da doğuşunu temsil etmektedir. Sümer krallarının ürünlerinin kayıt altında olması aynı zamanda egemenliklerinin de güvence altında olması demektir. Aynı tarihsel hikâye bu olaydan yüzlerce yıl sonra Antik Mısır'da da gerçekleşmiş ve Nil Nehri'nin taşması sonucu mahsullerini sel ve taşkına kurban eden çiftçiler için nehrin taşkın dönemleri hesaplanmaya çalışılmış ve neticede ortaya koyulan bir periyodik taşkın takvimi ile Nil Nehri kontrol altına alınmıştır. Bu olayda görüldüğü üzere doğaya karşı koymak ve bu doğal afetin önlenmesini sağlamak amacıyla tutulan kayıtlar iktidar için gözetimin önemini ortaya koymaktadır. İlk olarak temel ve yaşamsal gerekliliklerin devamı için başvurulmuş bu kayıt sistemi ilerleyen dönemlerde askerî, siyasi ve ekonomik konular üzerindeki etkisiyle varlığını sürdürmüştür.

Gözetim araştırmalarında, gözetimin iktidar tarafından ilk defa bilinçli ve sistematik olarak 1086 yılında İngiltere'de yapıldığına rastlanmaktadır. İngiltere'de tutulan Domesday Book kayıtları devletin halka dair tuttuğu kayıtlardan oluşmaktaydı. Descripto olarak adlandırılan bu kayıtlar; Domesday Book'taki Descripto kişilerin mal varlıklarını ve toprakların hangi lord tarafından işletildiğinin bilgilerini bulundurmaktaydı. Descriptolar derinlemesine yapılan incelemeler ile hazırlanmakla beraber halkın elinde bulunan bir öküzen veya ineğin dahi yazıldığı kayıtlardır. Böylesine detaylı bir kayıt altına alma durumundan halk ne kadar rahatsız olsa da hükümet alacağı vergiyi düşünerek bu uygulamaya devam etmiştir. Günümüzde bildiğimiz haliyle gözetim modern toplumun doğuşu ile varlığını göstermiştir. İlkel dönemlere bakıldığında zaman rahiplerin Zigguratlarda tuttuğu kayıtlar Antik Mısır'da Nil için yapılan ölçümler, Firavun'un erzak depoları ve 11. yüzyılda İngiltere'de Domesday Book ile görülürken, 19. yüzyıl ile beraber gözetimin yaygınlaşması hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Daha önceki dönemlerden farklı olarak burada görülen geniş ölçekli sistematik gözetim Avrupa'daki ulus devletlerde askerî alanda başlayan örgütlenme, sanayinin gelişimi ve

kentlerin büyümesi, devlet idareleri ve kapitalizmin büyümesi ile beraber gelişmiştir (Lyon, 1997: 42). 21. yüzyılın getirdiği teknoloji çağı, gözetim için de yeni bir dönüm noktasıdır. Artık her yerde güvenlik kameraları, alışverişlerimizi takip altına alan kredi kartları, iş yerlerine giriş ve çıkışlarda okutulan kartlar veya parmak izi tanıma sistemleri tam anlamıyla sistematik gözetimin hayatın her alanına sirayet etmiş hali ile karşımıza çıkmaktadır.

İngilizlerin Domesday Book'ları artık toplum eliyle oluşturulmakta ve kişisel bilgilerimizi artık kendimiz karşı tarafa vermekteyiz. Devlet artık vergi toplamak için değil bizlerin seçim pratiklerini saptamak ve bunu değiştirebilmek için modern Domesday Book'ları tutmaktadır. Her bir birey için ayrı ayrı düzenlenen bu şablonlar bize gözetim altında var olan yeni bir kimlik sağlamış oluyor. En basit örnekleri ile parmak izimiz, güvenlik kamerasını bıraktığımız yüz ifadesi bizlerin ne yaptığımıza dair geniş bilgi sağlamaktadır.

20. yüzyılda gözetim üzerine çok fazla araştırma yapılmıştır ve edebiyatta da kendine ayrı bir bulmuştur. En bilinen örneklerinden biri olan Orwell'in insanın yaptığı tüm faaliyetlerinin kayıt altına alındığı bir dünyayı tasvir ettiği *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* romanı sadece edebî bir roman olarak kalmamakla beraber gözetimi tüm incelikleriyle beraber gözler önüne sermektedir. Kitap Orwell'in de düşündüğünden çok daha büyük kültürel bir sorun haline gelen gözetimden bahsetmektedir. Orwell'in var olan "büyük birader"i günümüzde güvenlik kameraları, elektronik çipler ve buna benzer kayıt cihazları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gözetimin modernleşmesi esas olarak internetin kişilerin vazgeçilmezi olmasıyla sağlanmıştır. İnternette yaptığımız geziler bizlerin yeni bir kimliğini oluşturuyor. İnternette yapılan gezilerle oraya âdeta kar üzerinde yürürken bıraktığımız ayak izlerini bırakıyoruz ve bu ayak izleri toplanıp bize ait olan yeni bir e-kimlik inşasını meydana getiriyor. 21. yüzyılın başlamasıyla birçok ülke var olan kayıtlarını bilgisayar ortamına aktararak var olabilmenin birinci şartını dijital varlığa bağlamış oldu. Matrix düzleminde 0 ile 1 arasında gidip gelen sayı doğruları bizlere ait kodlar ile bütün bir insanlığı yeniden inşa ederek yeni bir insanlık inşası kültürünün de dönüm noktası olmuştur. Bu yeni kimlik inşasında insanlar çoğu zaman gönüllü olarak bu kültüre katılım sağlamış ve bedenin yeniden inşası yine bireylerin eliyle olmuştur. Devletler ve şirketler bunu sağlamak için

ücretsiz ürün ve uygulamalar yapmışlardır. Günümüzde bu uygulamaların en başarılı örnekleri Facebook, Twitter, Instagram tarzı sanal etkileşimin yoğun olduğu uygulamalardır. Ama unutulmamalıdır ki bir yerde bir ürün ve hizmete para ödemiyorsanız ürün sizsiniz demektir. Buna daha çok bilişim teknolojileri yönünden örnek oluşturacak olursak sağlanan ürünün ücretsiz olmasıyla beraber hizmet sunucusunun sizin verilerinize bırakmış olduğunuz ayak izleriyle oluşan sanal dünyadaki yeni e-kimliklere de erişim imkânı sağlamış oluruz. O hiçbir zaman okunmayan ve otomatik olarak bir ritüele dönüşerek işaretlenen kişisel verilerin paylaşılması aslında bize ait verilerin gönüllü olarak hizmet sağlayıcısına sunuluşunu göstermektedir. Bu eylemle beraber aslında bizden ürünün hizmet bedelini de almış oluyorlar. Bu tarz uygulamaların göstermiş olduğu artış ve yoğunluk insanların kendi bilgilerini ne denli paylaştığını göstermektedir.

Araştırmada görüldüğü üzere birçok kuramcının, gözetimin yazının icadı ile başladığını savunduğu anlaşılmaktadır. Matbaanın icadı ile bürokrasinin himayesi altına giren gözetim faaliyetleri iktidarların da emrine girmiştir. Enformasyon ağının gelişmiş olması bireylerin günlük hayatlarını kayıt altına alınmasına kolaylık sağlamıştır. Bu teknoloji gelişmeler gözetimi daha sistematik hale getirmiş ve belirgin kılmıştır.

Teknolojinin iletişim ağına sunmuş olduğu gelişmelerle beraber bireyler arasında kurulan iletişim daha gelişmiş bir hale gelmiştir. Yeni uygulamalar bireyleri sadece iletişime yönlendirmeyip bireyleri sosyal hale de getirmiştir. Bahsetmiş olduğumuz Myspace, Facebook, Twitter, LinkedIn, Blogger, Wordpress, Flickr, Youtube gibi uygulamalar insanlar arasında iletişimin karşılıklı olarak sağlanmasını ve kendi hayatlarından kesitleri burada paylaşmalarını sağlamıştır.

I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE SORULARI

Çalışmada var olan kısımlar aşağıda belirtilmiş olan sorulara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Çalışmada geçen sorunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Gözetim toplumu literatürde nasıl yer almaktadır?
2. Gözetimi tanımlamalarının farklılıkları nelerdir?
3. Panoptikon temelli gözetim çalışmaları nelerdir?
4. Panoptikon temelli gözetim çalışmalarının avantajlı ve dezavantajlı yanları nelerdir?
5. Gözetimin temeline panoptikonu almayan gözetim araştırmaları nelerdir?
6. Geçmişte var olan pandemiler ve bunların gözetlenme şekilleri nelerdir?
7. COVID-19 pandemisinde yapılan gözetim çalışmaları nelerdir?

II. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Gözetim kavramı çalışma alanı olarak geniş bir alana inşa edilmiştir. Birçok bilim dalı ile bağlantılı olarak ilerleyen bu kavram, çalışmamızda pandemi ekseninde daraltılmış ve bu yönde oluşturulmuştur.

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada pandemi döneminin gözetim toplumu açısından değerlendirilmesi bağlamında nitel araştırma yöntemlerinden eyleme yönelik araştırma modeli kullanılacaktır. Aksiyon araştırmaları olarak da adlandırılan eyleme yönelik araştırma metodu var olan uygulamanın eleştirel bir değerlendirilmesinin yapıldığı ve bunun sonucunda durum iyileştirmek için alınması gereken önlemleri belirlemeyi amaçlayan araştırmalardır. Bu araştırmalarda çok yönlü katılımı görüş birliği ya da ona yakın bir anlaşma sağlayabilen önlemler ortaya çıkartılır (Karasar, 2005). Belirli bir konuda toplumsal değişme yaratmaya yönelik konulardır.

IV. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

Gözetim kavramı incelendiği zaman literatürde genellikle Michel Foucault'nun panoptikonu üzerine kurulduğu açıkça görülmektedir. Kuramsal olarak ele alındığında

ise Marx ile Weber'in fikirleri üzerine kurulduğunu görmekteyiz. Bu çalışmada bahsetmiş olduğumuz kısımlar irdelenmiş, 2020 yılı itibarıyla dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisinin getirmiş olduğu zorunluluklardan biri olan insanları gözetim altında tutma eylemi araştırılmıştır. Ayrıca bu çalışmada, gözetim araştırmalarının temel eleştirilerinden olan mahremiyetin yok oluşu gibi sorunlara odaklanmak yerine, insanların gözetlenmesinin insanlık için sağladığı faydaları incelenmiştir. Gözetime negatif değil pozitif bir bakış açısıyla yaklaşıp bilginin denetiminin insan sağlığı ve insanlık tarihinin devamı için nasıl bir önemi olduğu ortaya koyulmuştur.

Konu araştırılırken nesnel bir bakış açısı ile gözetimin ne denli önemli bir kavram olduğu üzerinde durulmuş, geçirmiş olduğumuz pandemi döneminde bilgilerin kayıt altında tutulmasının ve insanlara yapılan müdahalelerin nasıl mühim bir yere sahip olduğu bu tez çalışmasında gösterilmeye çalışılmıştır.

Gözetim toplumu ve pandemi alanında yapılan çalışmalara yönelik literatür taramasında Türkiye’de bu alanda herhangi bir tez çalışmasına rastlanmamış olup; bazı araştırma makaleleri tespit edilmiştir. Örneğin, Eşitti 2021 yılında “*Covid-19 Pandemisinde Temas Takip Uygulamaları Ve Gözetim Toplumu*” başlıklı makaleyi kaleme almıştır. Eşitti bu çalışmasında pandemi döneminde teknolojik araçların gözetim mefhumu bağlamında nasıl araştıdırıldığını ele almaktadır.

V. ÇALIŞMANIN ZORLUKLARI

Gözetim alanında yapılan çalışmaların yabancı dilde olması ve çalışmanın ana kısmı olan pandemi dönemi araştırmalarının iki yıl içinde oluşturulmuş kaynaklardan derlendiği için bu alanda yapılan çalışma azlığı kaynak bulma noktasında çalışmada zorlaştırıcı etken olarak ortaya çıkmıştır. Tez çalışması kapsamınsa COVID-19 döneminde Türkiye’de yaşanan gözetim çalışmalarına nesnel bir bakış açısıyla yaklaşılabacak ve yapılan çalışmaların mahremiyet kaybına neden olup olmadığı araştırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖZETİMİN TEMELİ VE BİR KAVRAM OLARAK GÖZETİM

1.1. GÖZETİMİN KAVRAM OLARAK TANIMI

Gözetimin temeline bakıldığı zaman gözetleme hedefindeki kişi veya grupları izlemek olarak tanımlanmaktadır. Bir grubu ya da kişiyi ne kadar iyi gözetlerseniz onu o kadar iyi tanırırsınız. Birini ne kadar iyi bilir ve tanırırsanız bu kişiyi çok daha kolay kontrol edebilirsiniz. Amacınız kontrol etmek ise bu kontrolü sağlamak için bilmeye ihtiyacınız vardır. Bilmek için ise gözetlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Söz sahibi olmak istediğiniz kitle eğer kalabalık bir halk topluluğu ise iktidarı elinde tutmak isteyen yapı, egemen olduğu insanları daha iyi tanımak ister ve bunu sağlamak için gözetlemeye ihtiyaç duyar (Bauman, 2003a: 22). Eski dönem Çin uygarlığında bu durum şöyle anlatılmaktadır: Rakibi ne kadar iyi bilersen savaşı da kazanmaya o kadar yakınsındır ama kendini ne kadar çok iyi bilersen bil karşındakini bilmezsen kaybetmeye de o kadar çok yakınsındır (ZTU, 2012: 66). Yazarların ortaya attığı fikirler gözetlemenin hedef alınan kişi veya grupları izlemek tanımını muhtemel kılmaktadır. Bunun yanında gözetimi farklı yorumlayan yazarlarda bulunmaktadır. Aşağıda Lyon'dan alınan alıntı buna örnektir.

Her ne kadar “gözetim” sözcüğü genellikle bireysel faaliyetlerin casuslukla, gizli soruşturmalarla takip edilmesini akla getiriyorsa da, aynı zamanda rutin, gündelik faaliyetlere işaret eden dolaysız çağrışımları da içerir. Fransızcada “bakarak olmak” anlamına gelen surveiller fiilinden türetilen gözetim, boş merakın çok ötesinde, belli insan davranışlarının dikkate alındığı süreçlere işaret eder. Güvenliklerinden kaygılandığın için başkalarına “bakarak olabilirsin” (ya da daha hoyratçası gözetleyebilirsin); havuz kenarlarındaki cankurtaranlar bunun iyi bir örneğidir. Ya da, bir şekilde karışık, şüpheli faaliyetlerde bulunan kişilere bakarak olabilirsin; otoparkta aylak aylak dolanan birini izleyen polisler bu tür bir gözetime örnek oluşturabilir (Lyon, 2013: 30-31).

Gözetim sözcüğü ilk duyulduğu andan itibaren insanda olumsuz bir anlam çağrıştıran ve kuşkuya düşüren bir kelimedir. Bu kelimeye baktığımız zaman 18. yüzyılda Fransızca olan *surveiller* kelimesinin İngilizceye *surveillance* olarak geçerek gözetim kelimesi ortaya çıktığını görürüz. (Lyon, 2013: 30).

“Gözetim toplumu” ifadesini ilk olarak kullanan kişi olan Gary Marx ise günümüzdeki anlamına çok sıcak bakmamaktadır. Onun için gözetim sıkı sıkıya bağlı bir şekilde devamlı yapılan bir şey değil, herhangi bir aralıkta yapılabilecek bir eylemi ifade etmektedir (Marx, 2002: 65). Gözetim toplumu ilk dönemden sonra gözetim faaliyetinin toplum ile birleştirilmesiyle beraber toplumsal gözetim daha çok ortaya çıkmıştır (Çimen, 2020a: 189). Gözetim üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde gözetime olan bakış açısı mahremiyet kavramının ihlali ile doğru orantılı bir şekilde gerçekleştirmektedir ve bu durum tamamıyla doğru değildir. Yollarda bulunan güvenlik kameraları her an kayıt altındadır ve bu durum herhangi bir kaza halinde polisler tarafından incelendiğinde olayın gerçek boyutunun ortaya çıkması açısından son derece önemlidir. Teknolojinin hayatımıza pozitif yönlü müdahale etmesi ile aynı gözetim bizlere artı değer de sağlamaktadır. Yaşlı bakımevlerine koyulan gizli güvenlik kameraları yaşlıları daha güvenli hale getirmekte ve herhangi bir darp olayına karşı bakıcılara caydırıcı bir etken olarak görülmektedir. İlerleyen bölümde anlatacağımız panoptikon hapishane modeli âdeta bu yaşlı bakımevleri örneğinde olduğu gibi görünmeyen kişi tarafından izlendiğini düşünen her bireyin istenen insan davranışına uyum sağlaması konusunda son derece önemli bir etken oluşturmaktadır (Lyon, 2018: 14). Buradaki gözetim tamamıyla koruma amacıyla yapılan ve insan mahremiyetine değinmeyen insancıl bir gözetim aracı haline gelmiş bir gözetim pratiğidir.

Staples (1997) gözetimi yumuşak ve sert gözetim olarak ikiye ayırmaktadır. Yumuşak gözetim, kişilerin normal hayatlarına devam ederken gözetleme eylemini kişilere hissettirmeden, huzursuzluk vermeyen uygulamaya dayalı anlayıştır. Öte yandan Staples şu noktaya da dikkat çekmektedir: Pasif güvenlik kameraları, önümüze çıkan algoritmik reklamlar bunlar yumuşak gözetime birer örnek teşkil etmektedir. Sert gözetim ise kişiler üzerinde gözetlenme hissini açıkça ortaya çıkaran gözetim faaliyetleridir. Bu durum şu örnekle daha iyi anlaşılacaktır: Askerlerin düzenli olarak sağlık taramasından geçmesi ve çalıştıkları kurumda sürekli olarak üstüne belirli aralıklarla rapor vermesi bu kişiler açısından gözetlenme hissini açıkça ortaya çıkarmaktadır.

Gözetim üzerinde birçok araştırma yapan Antony Giddens, gözetimi tanımlarken tüm toplumların ortak kaderi olarak nitelendirmektedir. Bu ortak kaderi gözetimin iki ayrı boyutu üzerinden aktarmaktadır. Bu ayrımın ilk olarak insanların beyinlerinde biriken bilgiler yer alır; diğer ayrım ise insanların sosyal yapıları göz önüne alındığı zaman bir

hiyerarşik sistemde, üst tabakada bulunan kişilerin alt tabakada olanları izlediğini anlatmaktadır (Giddens, 2008: 24-25). Giddens tarafından yapılan ayrıma bakıldığı zaman insanlar hem bir birey olarak hem de toplumun bir parçası olarak değerlendirilir.

David Lyon gözetim üzerine yazdığı 2000 sonrası yazılarında gözetimin daima anlaşılması güç bir muğlaklık içerdiğini savunur. Gözetim üzerine yapılan araştırmalar ve gözetimi ilgi çekici kılan şey burada yatan muğlaklıktan kaynaklanmaktadır. Örnek verecek olursak; anne ve babaların çocuklarına duyduğu sevgi ve onlara karşı oluşturduğu korumacı yaklaşım onlar açısından bazı gözetim araçlarını kullanma noktasında bu yöne sevk edebilir (Lyon, 2013: 31). O halde gözetim hem korumak hem yönlendirmek hem de yönetmek için sistematik olarak uygulanan bir kavramdır.

1.2.1. Modern Olmayan Toplumlarda Gözetim

Geçmişten günümüze toplumların yaşamlarına bakıldığında kişilerin hayatlarının ürettikleri ürünle doğru orantılı olarak gelişim ve değişim gösterdiği görülmektedir. Bu değişim devam ederken insanlar kendinden olmayanı sürekli olarak bir denetleme, gözetleme ihtiyacı duymuştur (Lyon, 1997: 38). Gözetimin başlangıcı yazının icadı ile olmuştur. Gözetim günümüzde moderniteyle de ilişkili olarak sunulsa da aslına bakıldığında zaman insanlık tarihinin ilk dönemlerinden beri süregelen bir olgudur (Dolgun, 2005: 25). İnsanlar sosyal hayatın düzene girmesi için çok eski dönemlerden beri askerî ihtiyaçların karşılanması, nüfusun belirlenmesi ve demografik yatırımlar gibi konularda ön görünürlük sağlayabilmek açısından gözetim uygulamalarına yönelmişlerdir (Lyon, 1997: 39). Olayların kayıt altına alınması açısından yazının icadı gözetimi anlamamız açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Yazıyla birlikte resmî anlamda kayıt tutma işlemi başladı ve gözetim ortaya çıkmış oldu (Giddens, 2008: 66). Gözetimin varlığı bir nevi yazının bulunmasıyla güvence altına alınmış oldu.

Yazı, gözetim faaliyetlerinde kayıt tutma özelliği açısından bu sürecin başlamasında önemli rol oynamıştır. Çıkış dönemi itibarıyla da otomatikman toplumsal bir hiyerarşiyi beraberinde getirmiştir. Mezopotamya'yı oluşturan bölgede ve buraya yakın çevrede kullanılan eski Sümer dili; Avrupa'da ölü Latince kullanılmaktaydı. Bu iki farklı medeniyette yazı doğrudan iktidarın elinde bulunmaktadır. Yönetenler kayıt tutma işlemi ile iktidar arasında doğal bir bağ kurmaktaydı. Bu dönemde dinin insanlar

üzerindeki önemi en güçlü itici güç olduğu için bu kayıt tutma işlemini rahipler üstlenmekteydi. Giriş bölümünde yer verdiğimiz Zigguratlar hem dinin yayıldığı hem de kayıtların tutulduğu tapınaklar olarak karşımıza çıkmaktadır (Dolgun, 2015: 40-43). Gözetim çalışmalarının sistematiklik kazanması devletin askeriyeye verdiği önemle daha fazla işlerlik kazanmıştır. Toplumların birbirini gözetim altında tutması, belirli yerleri gözetim altında tutması ve bunu kayıt altına alarak askerî alanda avantaj haline getirmeye çalışılması sistematikleşme yolunda görülen ilk adımlardandır (Dolgun, 2015: 47-49). Kayıt tutmak, gözetimin sistematik hale gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Gözetimde önemli olan eylem, kayıt tutma işleminin doğru bir şekilde yapılmış olmasıdır. Bunun sağlanması ise yazı ile beraber oluşmaktadır. Tarım toplumları yerleşik hayatla beraber yazıyı kullanmaya başladı ve bunun önemi kayıt tutma ile beraber gözetimin temellerinin atılmış olmasıdır. Yazı ile beraber bilgi ve birikimler sonraki nesillere aktarılmış ve bu dönemde yazı bir üstünlük olarak görülmüştür. Yazıyı kullananlar ise hiyerarşik olarak sınıflandırıldığında üst tabakada yer almaktaydı (Baldini, 2000: 28). Ortaçağ'a bakıldığında zaman toplumun kanaat önderleri okuma yazma bilen kişilerden oluşmaktaydı ve bu özelliklerinden ötürü saygınlığı kendi ellerinde bulundurmaktaydılar.

Toplumları bir arada tutan çeşitli etmenler bulunmaktadır. Bunlardan biri de dindir. Doğu toplumlarını bir arada tutan din, bu toplumların ayakta durması ve birlikte hareket edebilmesi açısından çok güçlü bir yere sahiptir. Bu yaşayışın hâkim olduğu toplumlar tam bir inanmışlık ile dine sıkı sıkıya bağlı olduğu için diğer göçebe toplumlardan din sayesinde korundukları, himayelerinde bulunan toprakların dahi Tanrı'ya ait olduğu düşüncesini savunmuştur. Bu durum Batı toplumlarında görülmüştür ve yönetenler, halka Tanrı'nın temsilcisi olduklarını söylemişlerdir. Bu toplumlarda bu süreçten sonra kurallar ve yasalar dine göre şekillenmekte ve insanlar Tanrı tarafından izlendiklerini bildikleri için artık yaptıkları hatalar sonucu günah işlediklerini ve öldükten sonra cezalandırıldıklarını bilmektedirler. Bu durum devlet açısından çok güçlü bir öneme sahiptir. Halkı bu şekilde bir sömürü haline getirmişlerdir. Batı'da insanlara dayatılan işler, din adı altında yapılan keyfi uygulamalar, halkta sorun yaratmaktaydı. Bu dönemde kilise tarafından uygulanmakta olan gözetim son derece katı ve ağır cezalarla sonuçlanan bir gözetimdir (Tokgöz, 2011: 11-12). İnsanlar dini kurallara uymadıkları için yargılanmakta sonuç olarak ağır bir şekilde cezalandırılmaktadırlar.

1.2.2. Köleci Toplum Yapısında Gözetim

Köleci bir zihniyetin hâkim olduğu dönemde sistematik bir gözetim var olmasa da toplumdaki asayiş ve huzuru sağlamak için denetim adı altında bir gözetim pratiği görülmektedir. Köleci toplum yapısının hâkim olduğu dönemde yapılan nüfus sayımları bu dönemin şartları itibarıyla bir gözetim aracı oluşturma noktasında büyük bir önem arz etmektedir. Bu dönemde kişiler arası evliliklerin tutulduğu defterler, yeni otlak arayışları ve hayvan sayılarının tutulduğu kayıtlar önemli bir veri arz etmektedir. Bu dönem Avrupa'sında toprak sahipleri ve bunların yanında yaşamlarını devam ettiren serfler/köleler hiyerarşik olarak bağlı bulundukları kontlara itaat etmekteydi ve üst yapı bu alt tabakayı tuttukları kayıtlarla zaman içerisinde izlemekteydi (Dolgun, 2005: 2-5). Bunu yapmalarında ki amaç otoritelerinin sarsılmasını önlemek ve kurdukları düzenin devamlılığını sağlamaktır.

Orta Çağ Avrupa'sında feodal düzenin hâkim olduğu dönemde ortaya çıkan kolonluk sistemi ile beraber artık köleci anlayıştan toprağa bağlı bir köylü-işçi sınıfı doğmuştur. Totalde kölelikle benzer özellikler sergilese de bazı kişisel haklar neticesinde, kolonluk sisteminin işçileri olan serfler kölelerden daha iyi bir durumdadır. Köleler tek sahipli olan ve sahibi tarafından alınıp satılan meta aracına dönüşen insanlarken serfler kişilerden ziyade toprağa bağlıydı. Herhangi bir feodal bey toprağını satarsa bu toprağı işlemekle mükellef köylüleri de beraberinde satmış olurdu. Bu insanlar kölelerden bağımsız olarak toprağı hâkimiyeti altına alan lorda itaat ederlerdi ve burada toprak ön plandaydı (Huberman, 2010: 10-15). Toprak sahiplerini oluşturan senyör sınıfı ve bu toplumda Tanrı tarafından kutsal olduğuna inanılan din adamlarının oluşturduğu ruhban sınıfı, kendi konumlarını korumak ve hayatın genel akışının devamı için toplumun en alt tabakası olan serfleri katı bir şekilde denetim altında tutmuşlardır.

1.3. MODERN TOPLUMLARDA GÖZETİM

Güncel anlamda gözetim, Avrupa'da ulus devletlerin kuruluşuyla paralellik göstermektedir. Sanayinin gelişimi ve kentlerin kurulması, sistematik olarak gözetimin başlamasını sağlamıştır. Kentlerin gelişimi, kapitalist sistemin oturması ve sanayi ağının gelişimi ile sağlanmıştır (Lyon, 1997: 42). Bu yeni yapı kayıt tutmayı, bilginin saklanması da beraberinde getirmiştir.

Modernlik kuşkusuz sayısız alanda kendisini gösteren bir kavramdır. Gözetim açısından modernlik, modern devletin kurulması ile başlamıştır. Modern devletin ilk temelleri 16. yüzyılda atılmakla beraber 20. yüzyıla gelindiğinde gelişimini tamamlamıştır. Modernleşme sadece devlette değil toplumda da gerçekleşmiştir. Bu modern toplum kaçınılmaz bir şekilde yasa yapma, kural koyma ve bu kurallara uyulduğunu görmek için insanları bu yasalara uyulması konusunda zorlamaktaydı. Devletler kendi aralarında girdikleri ekonomik ve siyasi mücadeleleri kazanmak için daha önce hiç olmadığı kadar bilgiye gereksinim duymaktaydılar (Küzeci, Özeygen, 2012: 94-95). Bilgi toplama teknikleri de her geçen gün çeşitlenerek artmıştı. Birbirini besleyen bu iki durum modern devletle beraber merkezî gözetimin güç kazanmasını ve yaygın hale gelmesini sağlamıştır.

Gözetimin tarihine bakıldığı zaman doğuşu kesin olarak saptanamazken ilk kez kimin kimi gözetlediği, nasıl kayıt tuttuğu ya da gözetleme eylemini tam olarak ne amaçla da bilinmemektedir. Gözetim karmaşık olmakla beraber demokrasiyle de doğru orantılı bir şekilde yaygınlaşmıştır (Dandeker, 1994: 217). Gözetim demokratik devletlerin kurumsallaşması aşamasında önemli bir görev üstlenmiştir.

1.4. ENDÜSTRİ DEVRİMİ'NİN GÖZETİME ETKİLERİ

18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ve oradan da tüm dünyaya yayılan Endüstri Devrimi yüzyıllardır devam eden birçok ekonomik faaliyeti köklü olarak değiştirmiştir. Tarih açısından insanlık için en büyük kırılmalardan birini oluşturan bu devrim, işçi ve işveren sınıfının oluşmasını sağlamış ve makineli üretimi ve devamında teknolojik devrimleri getirmiştir. Bu devrim ile Batı toplumlarında refah düzeyi artmış, bununla beraber yaşam tarzında da bir dizi gelişme yaşanmıştır. Bu dönemde köylerden kentlere yoğun göç hareketleri başlamış ve kentlerde nüfus artışı olmuştur. Bu bağlamda Endüstri Devrimi'nin getirdiği yeniliklerle "endüstri medeniyeti inşası" olarak yeni bir medeniyet ortaya çıkmıştır. Ucuz iş gücü ve seri üretimle Batı toplumları bu devrimi üretimde sağladığı avantaj ile Doğu toplumlarına karşı bir üstünlük aracı olarak kullandı. Çalışma kavramı daha önce sadece gündelik olarak yapılan ve mevcut ihtiyaçların karşılanması için gerçekleştirilen bir eylemdi.

Sanayideki yeni düzen çalışma kavramını değiştirdi ve artık belirli bir mekânda ve belirli saatlerde ücret karşılığı yapılan yeni bir iş tanımı ortaya çıktı. Artık işveren her gün işletmesine giden ve orada günlük yapılan işleri denetleyen konuma geldi (Adıgüzel, Yüksel, 2011: 70-71). Buradaki denetim belli bir süre sonra kayıt tutmaya, işçilerin ürettiği ürün adetine ve puanlama sistemine gitti. Bu açıdan endüstrinin geçirmiş olduğu bu süreç beraberinde doğal bir gözetimi de getirmiş oldu.

1.5. FOUCAULT KÜLLİYATINDA GÖZETİMİN YERİ

1975 yılında Michel Foucault tarafından *Hapishanenin Doğuşu* kitabının yazılmasından sonra gözetim kavramı ve gözetim toplumunun neyi ifade ettiği üzerine yapılan kuramsal çalışmalar yoğunluk kazanmış ve Foucault gözetim araştırmalarının odağı haline gelmiştir (Lyon, 1997: 20-21). Panoptikon merkezli gözetim çalışmalarına baktığımız zaman araştırma yapan kişilerin ulaştıkları sonuç ve bulgular genel olarak şu yönde görünmektedir:

- ❖ Birçok araştırmacı temelde ekonomik işleyiş ve iktidarın egemenliği çerçevesinde durmuştur.
- ❖ Gözetim toplumuna genel olarak Bentham'ın *Panoptikon* çalışması üzerinden bakılmıştır.
- ❖ Gözetim kavramına yanlı olarak yaklaşılmış ve bu kavram bir baskı aracı, kontrol ve bir tahakküm biçimi olarak görölmüştür.
- ❖ Gözetim ele alınırken iktidardan ayrı olarak düşünölmemiş ve gözetim her safhada iktidara hizmet eden araç olarak yorumlanmıştır.
- ❖ Günümüz dünyası ele alındığında gelişen telekomünikasyon ve ağ sistemleri ile iktidarın her an gözetlediği vurgulanmıştır.
- ❖ İktidarın iktidar olabilmesi için bilgiyi elinde tutması yani gözetleyen konumunda olması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Bu kısımda panoptikon merkezli gözetimin ne olduğu, Foucault merkezli gözetim toplumunun nasıl var olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

1.5.1. Klasik Cezanın Modern Cezaya Evrilişı: Panoptikonun Doğuşu

Michel Foucault (1992) tarafından 1975 yılında yayımlanan ve gözetim araştırmalarının temelini atmış olduğu *Hapishanenin Doğuşu*'na baktığımız zaman, kitabın orijinal adı yaklaşık bir çeviri ile “gözetlemek ve cezalandırmak” olarak çevrilmiştir. Alt başlık olarak kullanılan “*Hapishanenin Doğuşu*” ise Türkçe baskı olarak yayımlanan kitaba isim olarak koyulmuştur. Foucault’nun kitabında anlatmak istediği temel mesele gözetim ve gözetlenen bireylere uygulanan ceza mekanizmalarıdır. İnsanların denetim altında bulunduğu hapishaneler sadece birer araçtır. İktidar hapishane aracını aynı bağlam çerçevesinde okulda, hastanede, akıl hastanesinde uygulamaktadır. Foucault kitabında gözetimin oluşumunu hem iktidar hem de halk kitlelerinin tanıklığı üzerinden oluşturmuştur. Foucault kitabını kaleme alırken giriş bölümünde 18. yüzyılın cezalandırma sistemlerini ele almış ve suça karışmış bireylerin bedenlerinin cezalandırılmasını, suçlunun bir kamu malı olduğu, kamunun yararına çalışan bir işçiye dönüştüğü dönemi anlatmıştır.

1.5.2. Foucault: Gönüllü Rızanın Oluşumu

Damiens 2 Mart 1757'de "Paris kilisesinin cümle kapısının önünde, suçunu herkesin karşısında itiraf etmeye" mahkûm edilmişti. İktidara karşı işlenen ağır bir suçun ve suçlunun itirafıyla başlayan ilk bölümde suçlunun halk önünde cezalandırması ile iktidara karşı işlenen suçun halk tarafından onayı alınmıştır. Meydanlara toplanan binlerce insanın önünde ceza vermek aslında cezalandırmanın en önemli amacıydı. İnsanlar bunu görmeliydi ve ibret almaları lazımdı. Bu sayede yeni işlenecek suçların da önlenmesi planlanmıştır. Azap çektirme döneminde yargılamaların tamamı halka kapalı ve gizli olarak yürütülmekteydi ve yargıçlar verilen cezaya ait bir yazılı gerekçe göstermeden suçluyu idama götürmekteydiler. Burada önemli olan suçlunun itirafıydı. Peki, itiraf neden bu kadar önemliydi? Çünkü ceza ile suçun örtüşmesi önemliydi. Cezayı aslında meşru kılan zaten suçlunun kendisi olmaktaydı. Halkın ihtiyacı olan da suçun itirafıydı. Sokak sokak gezen Damiens işlediği suçu itiraf ederken halkın burada üç temel rolü vardı: Halk seyirciydi; küfürlerle, ıslıklarla idamlığı meydana doğru yuhlayan halk, ceza alanına adeta bir karnaval, panayır meydanına gider gibi olaya seyircilik etmişlerdir. Halk tanıktı, tanık olmak aslında suça kefil olmak demektir (Foucault, 1992: 3-5). Bütün bu

yargılama süreçleri ne kadar halka kapalı olsa da halk itirafı duymuş ve idamın meşru tanığı olmuştur. Son olarak suç halkın içinden çıkıp geliyordu, eğer halk bu suçu işleyemiyorsa başkasının yapmasını da istemez ve içten içe sinsi bir kıskançlık duyar. Suçluya duyulan öfke bu kıskançlığın dışavurumudur. Halk "intikamını" almıştır ve aslında aldıkları "kralın intikamı"dır.

18. yüzyılda dönemin düşünürleri artık değişen şartları göz önüne alarak suçun krala karşı değil halka karşı işlendiği fikrinin oluşması gerektiğini savunmuşlardır. Bu değişimle birlikte cezalandırma sistemlerinin de değişmesi gerektiği düşünülmüştür. Bir önceki yüzyılda kollarından ve bacaklarından atlarla bağlanarak, iğneli fiçılara atılarak öldürülen suçlu için artık çok daha kısa süren kurşuna dizilme, giyotin, elektrik verilerek öldürme gibi bedenin çekeceği azabın geri plana atılıp sade, acısız bir ölüm şekli tasarlanmıştır. Bunlarla beraber toplumda suç işleyen kişiye verilen cezanın ne kadar etki ettiği sorgulanmıştır. Azap çekmenin ortadan kaldırılması ve seyirlik unsurun silinmesi bedenin tutuklanması haline gelmektedir. Damgalama, bedenin parçalanması gibi cezalar ortadan kaldırmış ve içeri kapatma, zorla çalıştırma, kürek, zorla sürgün gibi modern cezalara yerini bırakmıştır. Modern cezalarda zorlama ile bedenin araç haline getirilmesi vardır, bedene doğrudan bir müdahale söz konusu değildir. Artık azap dönemindeki cellatın yerini koca bir teknisyenler ordusu almıştır. Bunlar gözetmenler, papazlar, hekimler, psikiyatlardır. Kitapta verilen giyotin cezası örneğinde, kişide bedenin çekeceği acının sürekli değil anlık bir ölüm ile gerçekleşeceği fikri suçlu açısından bedeninin dokunulmazlığı anlamına gelmektedir. Öte yandan, eskiden kolları atlara bağlanarak öldürülen kişinin şimdi kürek cezasına çarptırılması, toplumda sürekli aşağılanması, toplum için daha doyurucu bir cezalandırma şekli olmuştur. Kral daha önce kendisine karşı işlenen suçtan ötürü kulluk hakkını kullanarak cezalandırdığı kişiyi şimdi hakkını topluma devrederek kamulaştırmıştır. Foucault da cezanın ölmesinden yana değildir, neden bir bedeni kamu yararına kullanmak yerine öldürmeyi tercih edelim sorusunu sorar ve hapishane-gözetim ilişkisini bu bağlam üzerinden irdeleyerek oluşturur. Ona göre suçlu bireyler topluma faydalı birer araç haline gelmelidir. Bunun gerçekleşeceği mekân ise hapishanedir. Hapishane ile beraber artık kişinin ruhu da cezalandırılmaya başlanmıştır. Cezanın cinsi ve özü de değişmeye başlamıştır. Bu ceza sistemleri ile artık yargı sistemi değişmiştir. Eskiden yargılamalar basit mantıkla suç,

suçlu ve verilecek cezadan oluşmaktaydı ama artık yargı sürecine başka şeyler dâhil edilmiştir.

Foucault hapishanenin temel olarak disiplinle işlediğini dile getiriyor. Hapishane derken sadece bilindik mahkûmların içerisinde bulunduğu hapishaneden bahsetmiyor. Hapishane olarak çalışan, belli bir disiplinle insanların davranışlarını yönetmeye, kaydetmeye, iktidar mercilerine iletmeye ve bunların sonuçlarına göre onları ödüllendirmeye ve cezalandırmaya çalışan bütün kurumlardan bahsediyor. Burada var olan disiplinin zamanla gelişmesi ve değişmiş olması söz konusudur. Disiplinin denetleme şekli değişime uğrar ve bunlardan bir tanesi de "dağıtımlar sanatı"dır. Fiziksel olarak denetim uygulanacak alan belirli bir alana bölünür ve bu şekilde denetim sağlanır. Yani mekânı sistematik şekilde ayırarak örgütlemek esas alınmıştır ve bireyleri tek tek idare etmek çoğunluğu idare etmekten daha kolaydır, kişiler bireyselleşirken onlara bir şeyler dayatmak daha basittir. Foucault buna "hücrel iktidarın metafiziği" demektedir. Burada dile getirdiği düşüncesinin sistemleşmiş örneğini panoptikon metaforu ile anlatmıştır. Buna göre azap döneminde var olan halk kitlesi yaşanan idama bir gösteri olarak bakmakta ve bu dönemde oluşan gösteri toplumu evirilerek gözetim toplumu haline gelmektedir. Cezanın mutlaklığına şahitlik eden kişiler bu sefer gözetlemenin dolayısıyla bilginin gerçekliğine şahitlik yapmış olacaklardır. Kendi intikamını kral için alan kişiler bu kez kendi adlarına krala bilgi taşıyan kişiler haline gelecektir (Lyon, 1997: 20). Modern toplumlar, toplumun genel ahlak ve birliğini sağlamak, ayrıca devlete olan bağlılık ve kamu düzenini tesis için artık insanların önünde yapılan gösterişli kanlı cezalandırmalar yerine, geleneksel olarak kullanılan bu yöntemleri tavsiye edecek daha rasyonel cezalandırma araçlarına geçeceklerdir.

1.6. PANOPTİKONA BAKIŞ

İngiliz filozof Jeremy Bentham, 1787 yılında kişiler üzerine oluşturulan sürekli gözetimi anlatan yeni bir hapishane modelini ortaya koymuştur. Foucault da gözetim araştırmalarını, Bentham'ın panoptikon hapishane modelini temel aldığı bir bakış açısıyla oluşturmuştur. (Foucault, 2006: 94). Foucault gözetim üzerine kaleme aldığı her metinde panoptikon metaforunu sıklıkla yer vermiş ve bu terimin de yaygınlık kazanmasında önemli olmuştur.

Panoptikon birbirinden farklı gözetim modelleri için kullanılmış bir terimdir. Var olan gözetimlerde başvuru bu kavramı devlette, iş yerinde ve fabrikalarda görmemiz mümkündür. Panoptikon kavramı bize doğrudan doğruya onun mimarı Bentham tarafından gelmemektedir. Michel Foucault'nun yakın tarihli araştırmaları sonucu bizlere ulaşmış bir kavramdır (Lyon, 1997: 92). Foucault panoptikon ile modernite arasında bir köprü görevi görerek arada bulunan benzer özellikleri birleştirip bunları panoptikonu canlandırmanın ve ıslah etmenin temeline yerleştirir.

Panoptikon "her an gözetim altında" olmayı ifade eder. Bahsedilen hapishanenin genel hatlarına baktığımız zaman; yarım daire şeklinde tasarlanmış ve bir kulenin etrafında şekillenmiştir, kuleye bakan mahkûm hücrelerinin geniş pencereleri vardır. Çevredeki binalar hücrelere bölünmüştür ve hücreler birbirlerini görmeyecek şekilde tasarlanmıştır. Hücreler sadece gözetleme kulesinden görülmektedir ve mahkûmlar gardiyanları görememektedir. Bu mimari yapıda her koşulda gözetleme faaliyeti tüm görünür alanlara nüfuz etmiştir (Lyon, 2013: 44). Bentham'ın mimarisi anlatırken Foucault, aşağıdaki paragrafta olduğu gibi ifade etmektedir.

Bentham'ın Panopticon'u bu düzenlemenin mimari biçimidir. Bunun ilkesi bilinmektedir: çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını kat etmektedir; bunların, biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binadaki hücrelerin içine kapatılmış küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrodaki her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır (Foucault, 1992: 251).

Foucault'nun tasviriyle her bireyin tek başına olması ve kulenin içinde gardiyanın bulunup bulunmadığının bilinmemesi mahkûmda her an bir hazır olma hali oluşturmaktadır. Hazırda bulunan kişi gözetim altında olmanın verdiği etki ile kurallara uyar. Tıpkı askerde ya da yatılı yurtlarda komutan ya da hocanın denetimindeki asker ve öğrenci nasıl düzen ve tertip alıyorsa panoptikonda da mahkûm aynı düzen ve tertibi hiç elden bırakmamaktadır.

Panoptikon hapishane modeline göre hapishane iktidarın isteği üzerine oluşturulmuştur. Bu modelde tek taraflı bir gözetim söz konusudur. Burada topluma iki ana görev verilmiştir. Bunlar, gözetleyen ve gözetlenen olarak iki kısma ayrılmıştır. Bu durum her toplumda aynı şekilde uygulanmaktadır. Bentham'ın oluşturduğu bu kuram iktidarların sistematik gözetimi açısından ortaya atılan ilk kuramdır (Bauman, 2003b: 64). İktidar için bir gözlem evi olan bu yapı Foucault için bir hapishaneden daha fazlasını ifade etmekteydi.

Panoptikon hapishane modeli Foucault'nun kafasında sadece mahkûmlar için kurulmuş bir sistem olarak kalmamaktadır. Bunu etkili bir disiplin aracı olarak düşünür ve insanları bu yolla nasıl disiplin altında tutulacağını anlatır. Bentham'ın temel hedefi olan devletin az para ile çok kişiyi kontrol altına alma düşüncesi Foucault'nun da amaçları arasındadır. Bu sistemi devletin diğer aygıtları üzerinde de uygulayarak en ekonomik ve disiplin edici yöntem toplumda oluşmuş olacaktır (Foucault, 2007: 17-19). Böylece Foucault'a göre hapishanenin toplumun tamamı üzerinde uygulanabilecek bir disiplin aracı olarak kullanılacak görüldüğü söylenebilir.

Bentham'ın panoptikon projesine duyduğu güven onu kendi kariyerinde zirveye çıkaracağı düşüncesiyle. Projesine mali yardım bulup bu mimari yapıyı hayata geçirerek kurulacak hapishanenin ilk müdürü olmayı hedeflemekteydi. Projenin oluşturulduğu dönemde var olan Avustralya'nın Evanjelik sürgün cezaevlerine karşın Birleşik Krallık'ın panoptikonu, dinin varlığından yoksun olan yeni bir hapishane vadetmekteydi. Bentham projesine ne kadar güvense de bu hapishane sistemi hiçbir zaman inşa edilmedi. Bentham böyle bir projeye mali yardım yapmak için Britanya hükûmetini ikna etmeyi başaramadı ancak projesi gözetim araştırmaları konusunda önemli bir terim haline geldi (Lyon, 1997: 96). Bu proje tıpkı Tanrı'nın insanları izlemesi, denetlemesi gibi insanın da her şeyi bilmesi demektir.

Bentham'ın getirdiği bu proje sadece denetlemeden oluşmamaktadır. Onun geliştirdiği proje belirsizliğin bir itaat mekanizması olarak kullanılmasıdır. Panoptikona bir hapishane olarak bakılacak olursa bu mimariden iki kazanç sağlamak amaçlanmıştır. Bunlar; mahkûmların yalnızlığı ve hapishanenin devlet tarafından değil özel bir kurum tarafından yönetilmesidir. Yalnızlık politikasında tecrit altına alınan bireyin dış dünya ile arasındaki ilişki tamamen kesilir, hücrelere özel tuvaletler ve hücrelerden görülebilecek

bir kilise dahi düşünölmüştür. Bu sayede mahkûm tamamıyla bir kapatmaya maruz kalacaktır. Bu tecrit hali sadece mahkûmlar için değil akıl hastaları için de düşünölmüştür. Bir diğer anlayış da tamamıyla kazan kazan fikrine dayanmaktadır. Devlet kendi erklerini kullanmadan toplumda var olmasını istemediğı suçlulardan taşeron bir şirket aracılığı ile kurutulacaktır. Bu projeyi hayata geçiren şirket ise tüm ölkedeki hapishaneleri tekelinde bulunduracaktır (Lyon, 1997: 93). Şirketler için çok büyük bir öneme sahip olan bu projede mimari yapının varlığı ve mahkûmlar ile gardiyanların iletişim kurmaması az sayıda çalışan ile hapishanenin idare edilmesi en önemli kazançlardır.

Panoptikonun görünmeden gözetim altında tutan sisteminde mahkûmlar her an gözetim altında olduğunu bildikleri için normlara uyum sağlamaktadır. Mahkûmlar gardiyanı gördüğü için değil gardiyanın her an kendilerini görebileceğini düşündüğü için hep bir tedirginlik halindedir. Artık iktidarın disiplini sağlaması için birisinin gözetim altında tutması lazımdır. Gözetlenenler gözetimi sağlayanı görmediğı için -belki de hiç gözetlenmiyor olabilirler- kulenin içinde acaba birisi var mı çelişkisinde kalması her an gözetim altında olabileceğı gerçeğıyle sisteme rıza göstermesine neden olmuştur.

Bentham panoptikon hapishane modelini mimar kardeşinden almış olup dönemin değişen hapishane sistemlerine alternatif bir örnek oluşturması için tasarlamıştır. Bentham'ın kardeşi tarafından 1774 Osmanlı-Rus Savaşı başlamadan önce Rus birliklerinin teçhizat ve cephane hazırlıklarının bir an önce bitmesi, işçilerin hızlı bir şekilde çalışması ve belirlenen zamanda teçhizatın hazırlanması için geliştirilen bu proje daha sonra bir hapishane modeline dönüşmüştür. Ortaya çıkmış olduğu dönemde kullanılmayan ve zamanla unutulmaya yüz tutan bu hapishane modeline Foucault'nun kitabında yer vermesi ile popüler bir kavram haline gelmeye başlamış ve bu tarihten sonrada gözetim araştırmalarında sıklıkla kendine yer bulmaya başlamıştır.

Bu hapishane modelinde bulunan hücreler hem dışarı hem içeri baktığı için gözetleme alanı tüm görünürlük unsurlarını kaplamıştır. Bu yapıda her yer gözetleme kulesinde oturan gardiyanın görme alanına girmiştir. Foucault'ya göre gözetlenenin gözetleyeni görmesi bir görünürlük tuzağıdır. Gördüğü sadece aldatmadan ibaret, burada gördüğü şey ise sembolik bir yanılsamadır (Lyon, 2013: 44). Buna göre mahkûmun gardiyanı görmesi aslında bir aldatmacadır.

Panoptikonda bulunan kişiler sadece kuleyi gördüğü için arkasında var olanı hiçbir zaman bilmemektedir (Foucault, 2003: 292-298). Foucault'nun bakış açısına göre Bentham'ın panoptikon modeli iktidar türlerinden birisine ait bir ütopya'dır. Ona göre hapisane hücre sistemlerinin üç temel işlevi vardır: kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak. Panoptikonda var olan işlevlerin ise sadece kapatma rolü vardır, diğer ikisine yer verilmemiştir. Işıktan yoksun bırakmayarak ışık altında koruyucu karanlık ortadan kaldırılmıştır ve gardiyan tam gözetleyebilmektedir (Rigel, 2005: 133). Bundan dolayı Bentham tasarladığı bu mimariye Eski Yunan'da göz önündeki yer anlamına gelen "panoptikon" adını vermiştir.

Bu hapisane modelinde gardiyan ile mahkûm arasından var olan ilişki sese dayalı ilişkidir. İletişim sadece bu şekilde gerçekleştirilmektedir (Lyon, 1997: 93). Bu yolla gözetmenin sesi esas alınır, yüzü bilinmez. Bundan dolayı kimseye güvenemeyen mahkûmun itaat etmekten başka şansı yoktur.

Günümüz dijital dünyasında da âdeta insanları kuşatan bir panoptikon örneğini görmekteyiz. Artık yarım dairenin içerisinde olmayan bir dünya ile karşılaşmış durumdayız. Dijital panoptikon, bireylerin çevrimiçi aktivitelerini, sosyal medya etkileşimlerini, arama motoru sorgularını ve hatta konum verilerini toplayan teknolojik altyapıların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu teknolojiler, kullanıcıları sürekli bir gözlem altında hissettirerek panoptikonun temel özelliklerini yansıtabilir. Ancak, bu yeni dijital gözetim mekanizmaları, Foucault'nun öngördüğü gibi, bireylerin davranışlarını istenilen şekilde düzenlemek yerine, daha karmaşık etkileşimlerin ve tepkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dijital izlenmenin en tartışmalı yönlerinden biri, mahremiyetin nasıl yeniden tanımlandığıdır. Geleneksel olarak mahrem kabul edilen alanlar artık dijital dünyada da izlenebilir hale gelmiştir. Bu durum, bireylerin çevrimiçi ve çevrimdışı kimlikleri arasındaki sınırların bulanıklaşmasına yol açmaktadır. Ayrıca, kişisel verilerin toplanması ve analiz edilmesi, bireylerin kişisel tercihlerini anlamak ve hedefli reklamlar gibi uygulamaları geliştirmek için kullanılsa da, veri güvenliği ve kötüye kullanım risklerini de beraberinde getirmektedir (Çimen, 2020b: 229). Sonuç olarak, dijital izlenme ve panoptikonun çağdaş yorumları, bireylerin teknoloji ile etkileşimlerini derinlemesine anlamak ve bu etkileşimlerin insan hakları, mahremiyet ve toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini değerlendirmek için önemli bir perspektif sunmaktadır. Gelecekte, bireylerin çevrimiçi ve çevrimdışı dünyalar arasındaki dengeyi

nasıl kuracakları ve dijital izlenmenin olumlu ve olumsuz yönleri arasında nasıl bir uyum sağlayacakları önemli bir tartışma konusu olmaya devam edecektir.

1.6.1. Süper Panoptikon

Yeni medya sistemleri hedefine kalabalık bir kitleyi alarak bilgilerin tek merkezden kontrol edilebilir hale gelmesi ile gözetim açısından son derece kolay bir ortam oluşturmuştur. Yeni medya ile tekrardan bir anlamlandırma sürecine giren bilgi artık sermaye, üretim ve iktidarın temeli olarak görülmektedir. Bu süreçte insanlar yerine araçlar kullanılmaktadır, artık postmodern öncesi dönemde olduğu gibi bir gardiyan tarafından gözetim süreci yerini bunu sistematik olarak yapan araçlara bırakır. Kredi kartları, güvenlik kameraları, MOBESE'ler, GPS sistemi ve sosyal medya bu alana girmektedir (Yanık, 2017: 791). Yeni medya görülmektedir ki bilginin anlamlandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Yeni medyanın gözetim bağlamında bu denli ön plana çıkması ve onu anlamlandırma mücadelesi karşılıklı olarak birbirini beslemektedir. Yeni medya bir beyne sahiptir ve bu yapısı ile de geleneksel medyadan ayrılmaktadır. İçerisinde bulunan algoritma ve bulut sistemi, kaydetme ve kaydı geri getirme özelliğine sahiptir. Davranışları algılamada insan kadar etkili oluşu ve davranış analizleri ile hareket etmesi diğer alanlardan ayrılmasını sağlamıştır. Sahip olduğu bu özellikler dikkate alındığında, yeni medyanın yaptığı gözetimin neredeyse sınırsız hale geldiği görülecektir.

Günümüzde her şey medya için bir içerik olarak algılanmakta ve hayat artık medya için bir meta haline gelmiş programların olduğu bir dönem yaşanmaktadır. İnsanoğlu yaradılış gayesi olarak kendini göstermek istemektedir. Bu durum da gözetim ile olan mücadele konusunda zorlukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Yanık, 2017: 792). Durumun bu şekilde olması, mevcut sistemi geliştiren profesör tarafından iyi bilindiği için, insanların baskı ve zorlama altında oldukları geleneksel dönemin aksine modern dönemde kişisel rıza ve haz almanın ön planda olduğu gözetim anlayışı ön plana çıkmaktadır.

1.6.2. Ban-Optikon

Ban-optikon, kavramı pan'dan ayrı düşünülmemekle beraber, Jean Luc Nancy'den Agamben'e geçen ve geliştirilen "ban" terimi ile Foucault'nun sıkça yer vermiş olduğu "optikon" terimlerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bir kavramdır (Lyon ve Buman, 2013: 66). Bu kavram uluslararası alanda oluşan güvensizliğin nasıl olduğu konusunda açıklama getirir. Bu kavram bir anlamda, gelişmiş olan ülkelerin daha az gelişmiş olan ülkelere baskı yaparak güvenlik ihlallerine neden olacak hamleler yaptırma zorunluluğudur. Ban-optikon günümüzde küresel seviyededir çünkü insanlarda oluşan güvenlik kaygılarını gidermeyi amaçlamaktadır. Amerika örneğine bakacak olursak, terörizmi bahane ederek küresel çapta güvensizlik fikrini ortaya atmakta, uluslararası sınırların varlığını yok kılmakta ve diğer aktörleri de bu konuda kendisi ile iş birliği yapmaya zorlamaktadır (Çatalkaya, 2017: 74-76). Böylece ulusların kendisini huzursuz hissetmesi için çalışmalar yürütülerek ortaya çıkabilecek riskler konusunda insanlar önden bilinçlendirilip gözetimin önü açılmış olur.

Ban-optikon toplumda bir profil oluşturur, oluşan bu profilde bulunan kişi ya da gruplar ötekileştirilir ve bunlar çeşitli çalışmalar ile normalleştirilir. Ayrıca bu kişilerin toplum adına zararlı olduğunun ispatlaması için “huzursuzluk yöneticileri” adlı çalışmalar da bulunur. Her çağ nasıl kendi artı ve eksilerini beraberinde getiriyor ve yeni bir kültürün oluşumuna şahit oluyorsa gözetim toplumu kültürü de -ahlaken sıkıntılı ve eleştirel bir hale sahip olmasının yanında- yeni bir toplumsal ahlak yapısını oluşturmuştur.

Panoptikondan farklı olarak bir hareketlilik hali oluşturan bu kavram hareket içerisine yerleşerek devam eder. Birçok alanda varlığını göstererek farklı alanlarda ilişkiler kurarak kendisini inşa eder. İç alanda olması gereken ile dış alanda bulunması gerekenlere bir sınır çizer ve bu sınırın devamlılığını sağlar (Çatalkaya, 2017: 77). Geniş ve dinamik bir alana yayılan bu kavram panoptikonun daha modern bir versiyonudur.

1.7. PANOPTİKONDAN SİNOPTİKON TOPLUMA GEÇİŞ

Panoptikonda var olan azınlık grubun bir çoğunluğu seyretme biçimi, sinoptikonda çoğunluğun azınlığı izlediği bir toplum yapısına dönüşmüştür. Televizyonların gündelik hayatın bir parçası olmasıyla beraber artık bu dünyanın yıldızları herkes tarafından takip

edilir hale geldiler. Sinoptikon kavramını ilk olarak kullanan kişi Norveçli sosyolog Thomas Mathiesen'dir (Küzeci, Özaygen, 2012: 32-33). İnsanların bulundukları bağlamdan uzaklaşarak siber mekânda bulunarak herkes tarafından görünür olmalarını anlatan bu kavram insanların hayatlarının gözetlendiği yeni bir süreci de doğurmuştur.

Modern öncesi ve modern sonrası dönemi ele aldığımızda her iki dönemde de gözetimin baskı araçları ile sağlandığını görürüz. Postmodern dönemde ise oluşturulan gözetim sistemi kişisel rızaya dayalı bir anlayıştır. Modern dönemde var olan denetimin zor kullanma ile sağlanması postmodern dönemde kişilerin gönüllü olarak gözetimi kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Panoptikonda var olan tepeden inme ve kast sistemine benzer zorlayıcı denetim sinoptikonla beraber atık insanlarda haz ve eğlence olgusuna dönüşmüştür. Haz duyulan ve eğlenilen fiillerin bilinçli olarak paylaşımı yeni dönem bir gözetim olgusunu oluşturmuştur. Panoptikon yerel, sinoptikon ise ulusal ölçekte bir gözetim sistemidir. Sinoptikonu en belirgin haliyle televizyonlarda görebiliriz. İnsanlara eğlenmek için sunular diziler, şovlar çok olanın az olanı izlediği sinoptik evrenin oluşumunu sağlamıştır (Hıdıroğlu, 2019: 1413-1414). Konuyu Türkiye bağlamında düşündüğümüzde, sinoptikonun ülkemizde doğuşunu en iyi temsil eden TV programı *Biri Bizi Gözetliyor (BBG)* adlı programdır diyebiliriz. Yedi yıl gibi uzun bir süre yayınlanan programdan sonra ise artık sinoptikon toplum da miadını doldurmuş, yeni bir faz olan omniptikon toplum yapısının oluşumu yeni bir gözetim sistemini doğurmuştur (Hıdıroğlu, 2019: 1414). Panoptikon özel alanın kamusal alan içerisinde yok oluşunu ifade ederken, sinoptikonda gönüllülükle beraber kamusal alan ortadan kalkmıştır.

Sinoptikonda esas olan küreselliği yakalamaktır. Amaç popüler kültürün ürünü olabilecek şeyleri üretip sürekli izlenebilir olanı ortaya koymaktır. Medyaya baktığımız zaman temel amacı kâr elde etmek olduğu için sinoptikon temelli bir yapıya sahiptir. Televizyonların yaygınlaşması ve normal hayatın bir parçası olması ile beraber sinoptikon da yaygınlaşmıştır (Okmeydan, 2017: 60-61). Panoptikonda var olan zorlama ve baskı insanları zorla seyredilen nesneye dönüştürmekteyken sinoptikon doğal olarak oluşmuş, insanları çeşitli eğlence ve hazlar ile olaya dahil eden bir gözetim pratiğidir.

1.7.1. Sinoptikon Topluma Örnek Olarak *Truman Show* Örneği

BBG ve *Survivor* tarzı programlarda oluşan sinoptik evren aslında kısıtlı bir alan göstermektedir, burada sunulan sadece belirli bir özelin ekranlara yansımalarıdır. *Truman Show* filminde hayatı doğumundan TV programının sonuna kadar beş bin adet kamera ile tüm detayları kesintisiz olarak aktarılan bir adamın hikâyesinin anlatılır. Bu film sinoptikonu anlamamız için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Truman'a yapay bir dünya oluşturulmuştur ve bu dünya bir eğlence aracı olarak insanlara satılmaktadır.

Truman Show gözetim teknolojilerinin insanların tercihinde belirleyici etken oluşturması ve gözetimin önemini vurgulaması noktasında sinoptikon evreninin gücünü ortaya koyar. Eskinin zorla itaat altına alma sisteminin aksine artık bilginin ve bu bilgiye sahip kişilerin tanrısallaştırıldığı bir dönemi anlatmaktadır bu film. Bu devasa stüdyoda kaptan köşkünde oturan ve yönetimi elinde bulunduran Christof, bu küçültülmüş mini dünyada meydana gelen her şeyin tasarlayıcısıdır; onun isteğiyle gece ve gündüz olmakta, diğer doğa olayları meydana gelmektedir (Hıdıroğlu, 2019: 1418). Christof bu baskı ile aslında bu evrenin tanrısıdır ve izlenen kişinin kontrol altında tutulduğunu anlatmaktadır.

Filmin gerçekte vermek istediği mesaj gözetimin devlet tarafından yapılması ya da özel hayatın mahremiyetinin yitirilişi değil; gözetimin ticari bir ürün haline gelişi ve ticari gözetime yapılan eleştirel bir yaklaşımdır. Ticari kaygıyla oluşturulan evrende insanlara eğlence gibi sunulan bu şov aslında bir insanın özel hayatının tüm dünya tarafından seyredilmesidir (Hıdıroğlu, 2019: 1419). Truman'ın hayatı tüm şeffaflığıyla sunulurken izleyenler bunu sorgulamaz ve Truman'ın bireyselliği kaybolur. İnsanlara karşı takınılan tavır bu dünya ile oluşturulmuş bir kültürdür ve bu bağlamda sinoptikon toplumun, yeni bir kültürün de inşasıdır.

1.8. OMNİPTİKON TOPLUM NEDİR?

İnternetin hayatımızın bir parçası olması ile beraber artık sosyal ilişkilerimizi ve arkadaşlık bağlarımızı buradan kurar olduk. Bu süreçle beraber herkesin katılım gösterdiği sosyal medya alanları yeni bir gözetim pratiğini doğurmuş oldu.

Yeni dönem gözetim sistemi için panoptikon ve sinoptikon kavramlarının yetersiz kalışı ve yeni gözetimi tanımlamak için bir kavramın olmayışı yeni bir kavramın

türetilmesine duyulan ihtiyacı artırmıştır. Amerikalı hukuk profesörü Jeffrey Rosen tarafından 2004 yılında yayınlanan *Çıplak Kalabalık* isimli kitabında, “omniptikon” kavramı ilk defa kullanılmıştır (Sprague, 2007: 2’den aktaran Okmeydan, 2017: 61). Daha sonra kavram popülerlik kazanarak herkesin birbirini gözetlediği çarpık gözetim yaklaşımı için kullanılmıştır.

“Herkesin herkesi gözetlemesi” anlamına gelen bu kavram özellikle de sosyal medyanın sunmuş olduğu interaktiflik ile beraber bu mecranın kullanıcılarına katılım sağlama, birbirleriyle iletişime geçme ve gözetim yapma imkânı vermiştir (Karayel, Bilbil, 2022: 140). Sosyal medya araçları ile sağlanan iletişim yeni bir bağlam ve hız kazanmıştır. Ulaşılabilirlik açısından kolay olması ve her yaştan bireye hitap etmesi bu alanın giderek büyümesine imkân vermiştir (Bülbül, 2021: 2). Popüler kültürün de etkisiyle bu alan marka ve ürünlerin pazar ağı için de önemli bir konumda olması dolayısıyla gelişimini devam ettirmiştir.

Omniphtikon toplumda birey hem gözetleyen hem de gözetlenen konumdadır. Günümüzde bunun en büyük örneği Instagram olarak gösterilebilir. Burada kullanıcılar hem kendilerine ait veri paylaşmakta hem de başkalarının paylaştıkları verileri izlemektedir. Milyonlarca insanın kullandığı bu tarz sosyal medya uygulamaları ile artık milyonlarca gözetleyen ve gözetlenen insan ortaya çıkmıştır. Sinoptikon sonrası oluşan omniptikon gözetim ile artık gözetim kavramı tam anlamıyla küresel hale gelmiştir. Çünkü burada azınlık veya çoğunluk olarak iki ayrı kavram yoktur, artık herkesin herkesi gözetleyebileceği bir dünya oluşmuştur. Bu dünyada ünlü olmak ya da şöhret sahibi olmaya da gerek yoktur, sıradan insanlar da bu gözetim ağına çok rahat biçimde dâhil olabilir. Sinoptikonda gözetimi gerçekleştirmek için televizyon karşısına geçmek gerekiyordu ama omniptikonda bu durum internete girmekle çok daha kolay hale geldi. Omniptikondaki gözetlemekten ve gözetlenmekten haz alan bireyler yaşantılarının büyük bir kısmını burada geçirmekte ve bu sosyal mecralarda var olabilmek için gönüllü olarak gözetime rıza göstermektedirler (Toku, 2021: 48-49). Fakat çeşitli yazarlara göre ülkelerin gelişmişlik düzeyleri göze alındığı zaman ortaya çıkan dijital uçurum omniptikonun sinoptikon kadar yaygın bir gözetim pratiği olmayacağı yönünde düşünmektedirler.

Normalde insanlar tarafından hoş karşılanmayan ve toplumsal olarak dışlanmaya neden olan röntgencilik sosyal medya ile beraber bu mecra için normal bir hale gelmiştir. Her yeni teknolojik gelişmenin yeni bir kültür ya da var olanda değişiklik oluşturması burada ortaya çıkar. Ahlaken etik olmayan röntgen kavramı artık sıradan gale gelmiştir ve toplum da bunu benimsemiştir. Bu duruma karşı çıkıp başkalarını takip etmeyen bireyler ise gündeme uzak durmaları nedeniyle eleştirilmektedir. Sosyal medyada var olan bu gönüllü rıza artık insanların kendilerini bile isteye teşhir ettiği bir mecra haline gelmiştir. Bu teşhir ile mahremiyet yok olmakta ve burada var olmak için sürekli paylaşımda bulunan bireyler sadece burada paylaşım yapmak için varmış gibi davranmaktadırlar (Toku, 2021: 49-50). Bu tarz insanlar için görünür olmak ve gözetlenmek çok önemlidir. Eğer gezilen bir yer burada paylaşıp diğer insanlar tarafından bilinmeyecekse söz konusu gezme eyleminin hiçbir önemi yoktur.

Yaradılış gayesi olarak insanların kendini göstermek istemesi ve beğenilme duygusu omniptikon toplum yapısında bireye toplumda var olanı bilmek için “ben de buradayım” edaları ile bireyleri gözetlenmeye ve gözetlemeye teşvik etmektedir. Bir kuşak öncesinde ayıp karşılanacak ve mahremiyeti bozduğu için karşı durulan durumlar artık kişisel rıza ile paylaşılan resimlere, mesajlara dönüşmüş oldu. Bu yeni dünyada kişiler de kendi gerçekliklerini bozmaya başladılar, artık normal hayattan bağımsız, sanal bir evren inşa edilmiş oldu üretmektedirler (Dursun, 2010: 247’den aktaran Toku, 2021: 50). Kişiler bu sanal gerçeklik ile olduğu değil aslında olmak istediği kişinin yansımasını sunmaktadır. Yakın çevresi dışında yaşantısı bilinmeyen kişiler bu tarz paylaşımlar ile gerçeği bozarak yeni bir gerçeklik.

Günümüzde insanların birbirlerini gözetlemekten mutluluk duydukları ortaya çıkmıştır ve internette tarama yapan her üç kişiden birinin başka birisini aradığı görülmektedir. Yapılmış bir ankete göre internet kullanan katılımcıların dörtte üçü burada tanıdığı birisini gözetlemekte ve bu grubun yarısının da yılda en az bir kaç defa bu tarz bir araştırma için interneti kullandığı görülmektedir (Niedzviecki, 2010: 12-13’ten aktaran Toku, 2021: 52). Buradan da anlaşılmaktadır ki gözetim ile haz arasında bir bağ vardır ve insanlar gözetlemekten mutluluk duymaktadırlar.

1.8.1. Michel Foucault'nun Biyopolitika Kavramı Üzerinden İktidar ve Gözetim Anlayışı

Dünden bugüne birçok felsefeci için derin bir araştırma sahası olan politikanın gerçekte ne olduğu sorusu birçok araştırmaya konu olmuştur. Politikanın neyi ifade ettiği, hangi alanla sınırlı olduğu ve bu politikanın kim tarafından kullanıldığına ilişkin birçok soru ortaya konup tartışılmıştır (Özmkas, 2016: 1). Politika geçmişten günümüze süregelen yönetim uygulamaları için kullanılan addır. Yani politika yönetme ve yönetilme biçimidir. Politika kavramına göre devlet, toplum ve halk birbirine bağlı bir yapı içerisinde dolayısıyla bu üç etmenin olduğu yerde de politika var demektir. Politika iktidarı elde etmek ve bunun için çatışmacı bir ortam oluşturmayı ifade ederken öte yandan toplumu bir araya getiren ve kaynaştıran bir unsur olarak da kullanılabilir (Koç, 2018: 194). Biyopolitika ise tarım toplumlarından sanayi toplumuna geçiş döneminde başlayan ve günümüzde de devam eden yönetim biçiminin kavramsallaştırılmış halidir.

Foucault iktidarı iki ana başlıkta ele alır. Bunların ilki insan bedenini esas alarak sınıflandığı anatomipolitika, diğeri ise 18. yüzyıla beraber başlayan, varlığını nüfus üzerinden gösteren biyopolitika kavramıdır. Anatomipolitikada hedef, insanları disiplin altına alıp kontrol etmektir; biyopolitikada ise temel etmenler nüfus ve güvenlik olarak kodlanır (Kaplan, 2021: 172). Biyopolitika görülmektedir ki kendini insanların bedenleri üzerinde ve toplulukların oluşturduğu nüfus üzerinden sürdürmektedir.

Biyopolitika kavramını ilk olarak ortaya atan Foucault değildir fakat panoptikonda olduğu gibi bu kavramın da parlamasına neden Foucault olmuştur. İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellen'in 1920'de yayınladığı *Grundriß Zu Einem System Der Politik* kitabında yer verdiği bir kavramdır. Devleti durağan ve cansız değil canlı bir organizma olmadığını söyleyen Kjellen politika ve biyoloji biliminden faydalanarak biyopolitika kavramını ortaya çıkarmıştır. Devletin sürekli hareket ettiğini ve gelişim gösterdiğini ifade etmiştir. Foucault'nun bu kavramı ele almasındaki temel etmen ise kapitalizmin bu kavrama yakından bakmasıdır. Kapitalizm için çok önemli olan biyoloji ve beden bu kavramın da temellerini oluşturmaktadır verir (Koç, 2018: 194-195). Öz sermayesini insan vücudu üzerinden sağlayan bu sistem insan ve biyoloji etmenlerine ayrı bir hassasiyet.

Foucault'nun biyopolitikası devletin halkı hem ölümle cezalandırdığı hem de yaşatarak ödüllendirdiği bir ideoloji üzerine kurulmuş kapitalist bir kuramdır (Kaplan, 2021: 178). Eskiden hüküm süren cezalandırıcı iktidar biçimi 18. yy. sonrası artık yaşatan bir iktidar anlayışına dönüşmüştür. Biyoiktidar kendi iktidarının devamı için bireyleri yaşatmaya karar vermiştir. Bireylerse canlarının başkaları tarafından tehdit edilmesi gerekçesi ile bu haklarını gönüllü olarak iktidara vermişlerdir.

Foucault'nun iktidara bakışı diğer tanımlamalarla karşılaştırıldığı takdirde büyük farklılıklar içerdiği görülecektir. Foucault'nun felsefesindeki temel kavramlardan biri olan iktidar anlayışı, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiyi irdeler ve bilindik iktidar anlayışlarından farklı bir yaklaşım sergiler (Sarup, 2004: 101'den aktaran Çelebi, 2013: 513). Ona göre bilgi, iktidar kaynağı demektir ve aynı zamanda özgürlüğün önündeki bir engeldir zira bilgi, toplumu gözetlemeye, disiplin altına almaya çalışanlarca bir denetim aracı haline gelmektedir.

1.8.2. İktidar ve Özne İlişkisi

İktidarlar bireyler üzerinde hâkimiyet kurabilmek adına bireyi özneleştirmeye çalışmaktadır. Foucault, “özne” kelimesini yönetilen ya da kontrol altında bulunan kişiler için kullanmaktadır. Buradan yola çıkarak iktidar ve özne arasındaki ilişkinin kopmayacağından bahsetmektedir. İktidar özne haline getirdiği bireyi her alanda kontrol altına almak ister. Bu kontrol öznenin hayatına, günlük yaşantısına ve zihninde canlanan şeylere dahi müdahale etmek ister. İktidarın kaynağı sürekli ve iktidar da her yerdedir. Her yerde olması onun her alana hâkim olmasından değil onun iktidar oluşunu oluşturan etmenler kaynağını her yerden alarak ilerlemesinden gelmektedir (Koç, 2018: 196-197). İktidarın bu denli kudretli bir yapıya sahip olması birey tarafından birtakım geri dönüşler ile karşılanacaktır. İktidara karşı bir direnme yaşanacak ve birey de bu özne halinde bir savaş verecektir. Verilen savaş özne olmaktan çıkma değil iktidarın kaynağına yönelik bir başkaldırıdır. İktidar her ne kadar başka kişilerin eylemlerini ve yaptıklarını denetim altında tutmak istese de bireyler bu durumdan duyduğu hoşnutsuzluğu direnerek göstereceklerdir.

Özne sözcüğü iki anlam taşımaktadır; bunlar, denetim yoluyla bir başkasına bağlı olan özne ve vicdan yolu ile kendine bağlı olan öznedir. Her iki anlamda da boyun eğen

ve bir iktidarın boyunduruğu altına giren bir özne ortaya çıkmaktadır (Foucault, 2005: 19'dan aktaran, Çelebi, 2013: 517). Foucault özne olarak insanı işaret etmektedir; insan ise beden ve kimlik olarak ortaya koyulan bir varlıktır. Bu oluşumu ortaya koyan ise iktidarın kendisidir. Özne toplum ile paralel olarak ilerlemektedir. Toplumdan ayrı hareket etmez. Yapılar ve iktidarın söylemleri de özne üzerine inşa edilir ve bilgi ile iktidarın taşıyıcısı bu noktada özne olmaktadır. Özneyi anlamak için ise önce iktidarı anlamak gerekmektedir.

Devlet bazı aldatmacalar ile bireye özgür olduğunu düşündürmek ister; bunu hem siyasette hem de ekonomide göstererek bireylere bu özgürlüğü empoze ederler. Foucault liberalizme değinerek bunun bir aldatmaca olduğunu söyler (Koç, 2018: 197). Liberal ekonomi modellerinde aslında bireyler ait oldukları iktidarı besleyen ve devamını sağlayan birer çark görevi görürler. Bu dışlıların hareket etmesi için çalışan bireyler aslında özgür bir sermayeye ait değillerdir. Sadece devlet geliştirdiği bu sistemle onlara özel olma duygusunu aşılamıştır.

Foucault'ya göre özne tarihsel güçlerin meydana getirdiği bir üründür. Çeşitlilik olarak farklı şartlarda değişik özneler üretilmektedir. Ona göre özne iktidarın isteği ile şekil alır ve toplumsal ilişkiler ile var olmaktadır. Öznenin konumu bilgi ve iktidar denkleminin merkezinde bulunmaktadır. Hatta bu denklemin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır denebilir (Çelebi, 2013: 513). Buradan anlaşılmaktadır ki özneler iktidara gelmeyip iktidar olamamaktadır; ancak iktidar özneleri üretebilmektedir.

1.8.3. Biyopolitika Nedir?

Biyopolitika yaşam ile siyaset arasında var olan doğa, çevre, sağlık vb. konuları ele alan ve daha bilinen haliyle devlet-birey ilişkisi ve karar verme mekanizmalarındaki unsurlar, müdahaleler ve bunları sağlayan aktörlerin ilişkisini de kapsayan bir kavram olarak Foucault tarafından oluşturulmuştur (Lemke, 2013: 10-15). Lemke biyopolitikanın yaşayan tüm insanlar tarafından oluşturulduğunu düşünür aslında, gene devletinde bu şekilde oluştuğu görülmektedir.

17. ve 18. yy. eserlerine bakıldığında, Antik Yunan şehir devletleri olan Polislerin bekası söz konusu olduğu zaman devletin güç kullanma konusunda sınırsız bir iradeye sahip olduğu görülür. Devlet halkın sorumlusu sıfatı ile “kamu gücünden” sorumlu kişi

olarak hedefinde bulunan kişilere karşı mutlak güce hâkimdir. Foucault'ya göre devletin bu denli kamu gücüne sahip olması “devlet aklı” terimiyle ifade edilmektedir (Foucault, 2015: 8-10). Devlet aklı 17. yy.ın ortalarında hukukun üstünlüğünün kanıtlanmaya çalışılmasıyla zayıflamaya başlamıştır. Hukukçular savundukları kanunların devletin bekasından da önce geldiğini, devleti asıl kuran değerlerin, devletin yapı taşını oluşturan etmenlerin bu kanunlar olduğunu savunmuşlardır.

Eskiden devleti acaba ahlaki yönetiyor muyuz, Tanrı'nın istediği gibi bir yönetici miyim soruları ön plandayken, 16. ve 17. yy.da devlet aklıyla beraber devletin güçlü ve kuvvetli olması gerektiğine inanılarak devleti acaba yeteri kadar güçlü kılabilir miyim soruları iktidarı şekillendirmiştir (Foucault, 2015: 15). İşte bu incelemelerin; devlet aklının, ekonomi politiğin, nüfus yapılanmasının, iktidar güç dengesinin ve liberal ekonomik politikaların temelinde biyopolitika vardır.

İktidar yaşam ve ölüm üzerinde bir tasarrufa sahiptir ve önemli olan etmen, onun bu hakkı nasıl kullanıyor olduğudur. Tasarruf hakkı ile boyun eğdirme, gönüllü rıza ile gözetleyen bir iktidar doğmuş olmaktadır. İktidarın egemenliğini güçlendiren boyunduruğu altındakileri öldürebiliyor olması değil aksine böyle temel bir hakkı elinde tutmasına rağmen yaşama hakkını sağlıyor oluşu, yaşamı sağlaması iktidarını güçlendirmiştir (Foucault, 2015: 27). Biyoiktidar nüfus üzerinde var olan bütün düzenlemeleri de elinde tutar ve bunların bütünü istatistiksel verilerle yapar. Foucault'nun biyopolitikasında iktidar ile bilginin arasında somut olan sayısal sistemler vardır ve bilginin denetimi iktidarın da devamı demektir.

Foucault'nun iktidar kavramını sadece biyopolitika üzerinden açıklayamayız, onun iktidar tanımı tartışması *Hapishanenin Doğuşu* ve *Kliniğin Doğuşu* kitaplarında irdelenmeye başlanmış ve College De France derslerinde anlatmış oldukları ile iktidar kavramını şekillendirmiştir. Foucault'nun üzerinde durduğu kavramları tek bir kitabından yola çıkarak kavrayamayız; o, neredeyse bütün külliyatında hapishanenin neden bir kurum olduğu, neden bir zorunluluk olduğunu ortaya koyarak iktidarın gücünü göstermektedir. Olayları tarihsel olarak almamakla beraber biyopolitikayı ele alırken politik iktidarın ve iktidarı oluşturan polis devletin nasıl oluştuğunu farklı tarihsel süreçlerle bağlayarak açıklamaktadır. Foucault'nun iktidar anlayışında iktidar tek kişiye

ait bir mefhum değildir; ona göre iktidar, belirli kurumların belirli ilişkilerle birbirleri ile düzenlenmesi demektir. İktidar kavramını da ilişkiler üzerinden düzenlemektedir.

Biyoiktidarın iktidarı bilginin varlığına bağlıdır ve biyoiktidarın ekonomi, sağlık ve sosyal alanlarda var olabilmesi bilgiye ulaşılabilirliği ile doğrudan ilgilidir. Günümüze baktığımızda iktidar hayatın her alanında gözetleyen ve denetim altında tutan erk olarak karşımıza çıkar. Denetim araçları çokça çeşitlenmektedir, bunun en basit örneği olarak dünyayı kuşatan kameralar gösterilebilir. Her an kayıt altında bulunan bu aygıtlar kişinin âdeta panoptikonda kapatılan suçlu gibi her an gözetlendiği fikrinin oluşmasını sağlamıştır. Bu denetleme araçlarını çeşitlendirecek olursak, kullandığımız telefonlar, gezindiğimiz internet siteleri ve her gezintide arkamızda bırakmış olduğumuz dijital ayak izlerini örnek verebiliriz.

İnternet ortamındaki her gezintimizde kendimize dair bir bilgiyi orada bırakmış oluruz bu izlerin toplamı dijital bizi oluşturmuş olur. Yine havalimanlarında bulunan ısı ölçüm cihazları ve gelişmiş X-ray cihazlar ile insan anatomisinin tam bir kopyası ve robot resmi oluşturulmaktadır. Bedenlerin bu şekilde gözetim altında bulunduğu dönemde gözetimin varlığından kaçınmak neredeyse imkânsızdır. İktidar için bu denli güçlü bir kavram halk için de bir o kadar korkutucu olmaktadır. Bu çalışmada tam da bu düşünce şeklinin çürütülmeye çalışılması işlenecektir. Bireyleri kendi iktidarı için gözetleyen egem toplumu farklı şartlar altında gözetim altında tutmasının aslında toplumun devamı için nasıl bir gereklilik olduğu incelenecektir. COVID-19 pandemisi ile toplumdaki enfekte kişi sayısının artması bu kişilerin gözetim altında tutularak diğerlerine bulaş riskinin azaltılmaya çalışılması ile gözetim meşru bir hal almıştır. İktidar bu sefer kendi iktidarı için değil halk sağlığı ve geleceğinin temini için bu yola başvurmuştur. 17. yüzyılda suçlunun itirafına şahitlik yapan kişiler bu yüzyılda hastalığa yakalanan bireylerin tespitine şahitlik ederek yeniden gözetimin bir parçası haline gelmiştir

1.9. BİYOİKTİDAR VE GÖZETİMİ DİSTOKİP ROMANLARDA GÖRMEK

Hayatta şey zıddıyla kaimdir. Bir eylemi anlamlı kılan da ona karşı çıkıp bozmaya çalışarak yeni bir değer üretmeye çalışmakla olur. Birçok felsefecinin ve hikâye anlatıcısının eserlerine konu olan ve arzulanan hayalî bir dünyayı işleyen ütopya terimi de dünyanın geçirdiği değişimler, yaşanan savaşlar, buhranlarla birlikte yeni bir edebî tür

olan distopyaya dönüşmüştür. Distopya, ütopyanın tam tersi, karanlık, istenmeyen bir dünya olarak ortaya çıkmıştır.

Ütopya eşitliğin, adaletin bulunduğu refahın ve sosyal devlet anlayışının olduğu hayalî, istenilen bir düzenin anlatılmasıdır. Edebiyattaki işlevi ise toplumun içerisinde bulunduğu durumu sorgulamak ve bulduğu sonuçlar neticesinde alternatif bir toplum yapısı ortaya koymaktır denebilir çıkmıştır (Kopan, 2021: 8-9). Ütopyada amaç var olan düzenin karşıtı ile sorguya çekilerek daha güzel bir düzen nasıl olurdu sorusuna cevap aranmaya çalışılmasıdır. Tarih boyu değişen şartlar ütopyanın olmayacağını hatta mevcut durumun daha da kötüye doğru gideceğini göstermiştir ve buradan hareketle distopya oraya.

Edebiyatta modern anlamda ilk distopya örneği 1908 yılında Jack London tarafından ortaya koyulmuştur. *Demir Ökçe* ilk distopya roman olarak kabul edilmektedir. Ütopyanın karşıtı olan bir toplum düzeninin anlatıldığı bu edebiyat türünde eşitlik ve adalet gibi toplumsal huzuru sağlayan değerler yoktur. Bilimsel gelişmeler iktidar tarafından sağlanmaktadır; teknoloji iktidarın elinde tek elindedir ve onu kullanarak toplumu kontrolü altına alır. Bu edebî tür mevcut toplum yapısının daha da kötüye gideceğini, baskıcı ve totaliter rejimlerin insanlar üzerinde nasıl yıkıcı bir etkiye neden olacağını göstermek için kaleme alınmıştır. Distopya edebiyatının diğer türlerden farklılaşması anlattığı konunun içerisinde gizlidir. Genel olarak bilimkurgu başlığı altında değerlendirilen bu tür, temsilcilerinin sayılarının artması ile kendine has bir yer ediniş farklı bir kategoride değerlendirilmektedir.

1.9.1. Bentham'dan Orwell'a Gözetim ve Denetim

“Özgürlük Köleliktir

Savaş Barıştır

Cahillik Güçtür” (George Orwell, 2000)

George Orwell'in 1984 romanında geçen bu cümleler kitabın ana düşüncesini oluşturmaktadır. Bu sözü başka bir yerde işitsek ya da görsek ciddiye alınmaz ya da bunun şaka olduğu sanılır fakat 1984 evrenini oluşturanlar insanlar bu sözleri çok normal karşılamakta ve bunlara sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Asıl mesleği gazetecilik olan Orwell

1948 yılında mesleğinin de verdiği bilgi ve birikim ile kendi zamanında çevresinde gördüğü kominizm, sosyalizm ve faşizm gibi ideolojileri çok iyi gözlemlemiş, geçmişten günümüze güncelliğini koruyan ve her dönem ile bir benzerlik taşıyan etkili ve sürükleyici bir roman ortaya çıkarmıştır (Orwell, 2000). Kitabın bu denli ideolojik ve tarihsel gerçekliklere dayandırması eseri hem gerçekçi bir o kadar da korkunç ve ürkütücü yapmaktadır. Günümüzde dahi okunduğunda bugüne dair izler taşıyan kitap, insanda sorgulama mekanizmalarını çalıştıran muazzam bir derinliğe sahip distopik roman türünde alanının en başarılı örneklerindendir.

Kitap okuyucuya distopyayı tanıtarak başlamaktadır. Romanda tek parti rejimi hüküm sürmekte ve bu rejim de diktatörlük anlayışı ile yönetilmektedir. Hükûmeti oluşturan parti akıllara gelebilecek her türlü yöntem ile insanlara baskı kurmakta, bunun için her yola başvurmaktadır. Bunun en büyük örneği tele ekranlardır; binalarda, iş yerlerinde ve insanların evlerinin içinde bulunan tele ekranlar ile insanlar her saniye izlenmekte, gözetim altında tutulmaktadır. Her yerde adına “Büyük Birader” denen kişinin posterleri bulunmakta, Büyük Birader partinin başındaki kişi olarak adlandırılmakta ve resimlerinin altında “*Büyük Birader Seni İzliyor*” yazmaktadır. Bu evrende gözetim çok önemli bir yer tutmakla beraber parti sadece görüneneye değil görünmeyene, insanların düşüncelerine dahi müdahale etmekte ve insanların sadece ne konuştuğu ile değil ne düşündüğünü dahi sorgulayan bir sistem kurmaktadır. Hükûmet “düşünce suçu” adı altında bir suç ortaya çıkarmıştır ve buna bulaşanlar böylesine katı bir rejimde en büyük ve ağır cezayı almaktadır. Hükûmet düşünceye dahi karışırken kullanılan kelimelerinde kendi istediği gibi olmasını ister. Yeni söylem olarak geliştirilen bir dil ortaya atılır ve bu dilde hükûmet istemediği kelimelerin kullanılmasını yasaklar, kendi ortaya çıkardığı bazı yeni kelimeleri ortaya atar. Hükûmet kendi dili için bir adet sözlük çıkarır, sözlükte var olmayan kelimelerin kullanılması ise yasaklamıştır. Kitabın ana hatlarla çizildiği bölümünden sonra başkarakter Winston karşımıza çıkar. Okyanusya hükûmetinde partinin en düşük kademedeki görev alan bir üyesidir yani işçidir. Ger-Bank yani gerçek Bakanlığında çalışan Winston'un görevi geçmişe ait kayıtları partinin istediği şekilde değiştirmektir. İçinde bulunduğu baskının ve partinin dikta rejiminin farkındadır ve giderek partinin ona dayattığı kuralları yıkmaya başlamıştır.

Foucault'nun biyopolitiğinde iktidar kitleleri etkisi altına almakta ve karşı söylemleri engelleyip kendi varlığını devam ettirmekteydi. Aynı itaat mekanizması 1984

romanında da daha ağır şekilde işlenmektedir. Okyanusya sakinleri hükûmete son derece bağlıdır, bunun kaynağı ise hükûmetin kullandığı manipülatif yöntemlerdir. Bu bağ okuyucu tarafından kitap boyunca sorgulanacak türdendir Kendine karşı gelenleri kötü göstererek nefret politikası izleyen hükûmet bunu sağlamak için "*Nefret Haftası*" denilen etkinliklerle hükûmet düşmanlarına karşı insanları kin kusturarak kendine tehdit oluşturan bireyleri toplum içinde yok etmeye çalışmaktadır. Bu eylemin yanında her gün "*İki Dakikalık Nefret*" denilen bir ritüel yapılmaktadır. Bu nefret söylemlerinde Goldstein'e karşı nefret kusulmakta ve sürü psikolojisi ile herkes nefret söylemi geliştirmektedir. Goldstein'e dikkat çekecek olursak partinin kurucularından biri olup diktatörlük rejimine karşı çıktığı için parti tarafından vatan haini ilan edilerek aleyhinde sürekli kara propaganda yapılan kişidir.

Bentham'ın panoptikonu Orwell'in dünyasında tele ekranlara dönüşmüş ve nasıl ki hapisane hücrelerinde her an görüldüğünü düşünen mahkûm itaat edip kurallara uyuyorsa tele ekranlar sayesinde 1984'te birey acaba izleniyor muyum korkusu ile başkaldırmayı ve mücadele etmeyi bırakmıştır. Hükûmet bu durumu itaat eden kişiler üzerinden de çok iyi kullanmaktadır, öyle ki artık bireyler de âdeta bir tele ekrana dönüşmüştür. Etraflarında gördükleri aykırı durumları parti mensuplarına ya da düşünce polislerine bildirerek yürüyen tele ekran ordusunu oluşturmuşlardır.

1984 kitabının eleştiri hedefi herhangi ideoloji ya da izm olsun. Sonuç itibarıyla hak ve özgürlükleri etkileyen ve baskı altına alan eylemlerde bulunulursa halk öyle bir hale gelir ki artık kitapta da anlatıldığı gibi düşünemeyen, eleştiremeyen bir toplum ortaya çıkar. Kitabın ana mesajı da eğer bu söylem tarzını benimsemiş bir rejimi desteklersek dönülmez bir yola girileceğidir. Her dönem bu zihniyete sahip kişiler ortaya çıkmakta ve toplumu manipüle etmeye çalışmaktadır. Kitapta da bilgi gerçekten çok önemli bir güç olarak işlenir ve kayıt altında tutulan gerçeklerin hükûmet tarafından kendi çıkarları için değiştirilmesi önemli bir nokta olarak gösterilir.

Siyasi bir arka planı da olan romanın alt metninde karşımıza Stalin yönetiminin eleştirisi çıkmaktadır. Büyük Birader adı verilen; her şeyi gören, duyan düşünce polisleri sayesinde halkın neler düşünüp devlete karşı neler planladığını saptayan, Doğruluk Bakanlığı ile insanların düşüncelerine hükmeden beyin yıkama sistemleri gibi uygulamalardan bahsedilmektedir (Yanık, 2017: 789). Orwell, merkezileşmiş tek bir

yapının elinde tuttuğu tüm bu sistemlerle toplumu gözetime açık hale getirerek gözetimi en büyük silahı olarak kullanmasını işler. Bu merkezileştirme aslında büyük bir çöküşü de beraberinde getirmektedir. Zira merkeze, çekirdeğe çekilmeye başlaması ile çöküş de meydana gelmektedir.

1.9.2. Bir Öncü Olarak Zamyatin

Birinci Dünya Savaşı sonrası Rus edebiyatının öne çıkan isimlerinden Yevgeni Zamyatin, 1920 yılında yazdığı *Biz* romanıyla distopya türünün ilk örneklerinden birini hazırlamıştır. Kitabındaki kusursuz işleyiş ve değindiği konular ilerleyen dönemlerde Huxley ve Orwell'e esin kaynağı olacaktır. Bakıldığı zaman aslında Orwell'in 1984'ü de aslında *Biz*'den fazlasıyla iz taşır ama hak ettiği değeri 1984 kadar göremez. Nitekim Zamyatin, 1920 yılında tamamladığı eserini ülkesi Rusya'da hiçbir zaman yayınlamayamaz.

Zamyatin'in eserde değindiği tek adam rejimi, tek devlet yapısı, tek gazete, tek bilgi kaynağı gibi konular ülkesindeki yönetim tarafından hoş karşılanmaz ve eserini ancak 1924 yılında İngilizce olarak yayımlayabilir. Eserin içeriğinden ziyade basımına ilişkin sürece bakacak olursak Zamyatin eleştiride bulunduğu baskı aygıtlarını kendi üzerinde hissetmiştir. Zira hükûmet bu eserin halk tarafından okunmasını istememiştir. O dönemki Rusya göz önüne alındığı zaman Lenin tarafından tek adam rejimiyle yönetilen bu komünist rejimde devlet halka kendi gerçeklerini dayatmakta ve öğrenilecek bilgilerin dahi kendi izin verdiği ölçüde olmasını istemektedir. Bu şuurun oluşması, baskı, gözetim, denetim ve bilginin ne denli önemli olduğunu edebiyat dünyasına kazandıran Zamyatin gerçek edebiyatın aykırı ruhlar tarafından ortaya konacağını savunmuştur.

Zamyatin kitabına isim seçmekle aslında okuyucuya daha ilk başta büyük bir göz kırpar. Esere “Biz” ismi verilerek aslında toplumun ben ekseninden, bireysellikten alınıp biz eksenine evrildiği bir dünya ima edilmektedir. 26. yüzyılda geçen kitapta “Velinimet” adında bir yönetici tarafından yönetilen ülke, koca bir büyük cam fanusun içindedir. Ülkenin her şeyi matematiksel olarak hesaplanmıştır. Uyuma saati, yatma saati, uyanma saati herkes için aynıdır ve boş zamanlarda yapılan etkinlikler dahi bireysel değildir. Yürüyüş yapacak bireyler dahi dörder kişi olarak yürüyüş yapabilmektedir. Duygular ve aşk kavramı yoktur, anne ve baba gibi terimler yoktur. Bu dünyada en ilginç şey ise karakterlerin, insanların adlarıdır; kişiler sayılarla adlandırılmaktadır erkekler bir sessiz

harf ve sayı (R-13), kadınlar bir sesli harf ve sayı (O-90) gibi adlandırmalar ile var olmaktadır. Tek tip kıyafet giyen ve plastikten üretilen gıdaları tüketen bir toplum vardır. Toplum büyük bir makine gibi çalışır ve insanlar da bu makineyi döndüren çarklardır. Bu toplumda bir kişi başka bir kişiyle birlikte olmak istiyorsa pembe bilet alır ve bu konuda bir sınırlandırma yoktur. Ancak şöyle bir durum var ki buradaki insanların evleri kaldıkları cam fanus hücrelerdir. Bu fanuslar tamamıyla mahremiyetin ortadan kalktığı mekânlardır; sadece cinsel birleşmelerde perdeler belirli bir süreliğine kapatılmaktadır. Diğer distopyalarda var olan kamera aygıtlarının yerini, dönemin şartları itibarıyla insanlar almıştır. Bu dünyada "ENTTEGRAL" adında bir uzay gemisi yapılmakta ve diğer gezegenlere gönderilmesi tasarlanmaktadır. Kitabın ana karakteri D-503 bu gemide bulundurulacak bir günlük yazmakta, kitap da D-503'ün günlüğünün parçalarından oluşmaktadır. Kitapta anlatılan toplum "biz" toplumdur. D-503'ün I-330'u tanıyarak âşık olması onu toplumdan soyutlar ve bu durum bir hastalık olarak adlandırılır bu toplumda, böylece D-503 yeni bir serüvene atılır. I-330 da sistemin bir bozuk bireyidir, sisteme başkaldırmakta ve devrimi hedeflemektedir. Kitapta "tek devlet" vurgusu sürekli yapılmaktadır. Bu devletin yaptığı devrim son devrim olarak adlandırılır ve kitap bütün devrimcileri ortaya çıkartacaktır. Zamyatin bu kitabı yazdığı dönemde Rusya'da devrim olmaktaydı, eser de aslında sorun çıkartan dinin, ahlakın, kuralların sorunlu yönlerine dikkat çekmektedir.

Zamyatin'in değindiği büyük veri aslında bugünün dünyasının bir sorunudur, büyük veri ile dağınık olarak ortaya koyulan ve birleştirilen bir veri tabanından bahsedilmektedir (Yanık, 2017: 790). Roman derinlemesine analiz edildiği zaman aslında burada gelecekte var olacak olan internet ve bununla beraber gözetimin önünün açılması işlenmiştir.

1.9.3. Bentham'dan Zamyatin'e Panoptikon Metaforu

Panoptikon hapishane sisteminin temelde ortaya atmış olduğu sav; görünür olmaktır. Zamyatin'in de oluşturduğu yapıda, aynı hücre mantığının başkalaşmış halini görüyoruz. Burada şeffaf halde bulunan hücreler vardır ve numaralar ile adlandırılan insanlar hücrelerde sürekli ışık altında görünürlük üzerine kurulan bir yapıda yaşamaktadırlar. Panoptikon mahkûmları yalnızdır ve diğer mahkûmlar ile iletişime geçmeleri yasaktır. Biz sakinleri ise özel vakitlerde bir araya gelebilmekte ve iletişim kurmaktadır. Panoptikon'un gözetleme kulesi Biz'de kişilere ve koruyuculara

verilmiştir, şeffaf bir yapıya sahip bu dünya gönüllü gözetmenler tarafından izlenmekte ve herhangi bir aksaklıkta Tek Devlet'e bildirilmektedir (Cengiz, 2001: 262-263). *Biz*'de kişiler hem gözetlenen hem de gözetleyen konumundadır. Bu bağlamı ile omniptikon toplum yapısı da burada ortaya çıkmaktadır. Herkes herkesi gözetlemekte ve bu durum toplumda normal olarak karşılanmaktadır.

Panoptikon gardiyanının en temel özelliği mahkûm tarafından görünmez olmasıydı, bu amaçla mahkûmun zihninde acaba gözetleniyor muyum kaygısı oluşacak ve kurallara kendiliğinden uyacaktır (Cengiz, 2001: 263). *Biz*'de de durum bundan farklı değildir. *Biz*'de her zaman gözetim altında olmak ve görünür olmak burada bulunan sayılar açısından kaçınılmaz bir sonudur, bu sayede kişiler kendilerini kontrol altına alarak muhafızların işlerini kolaylaştırmaktadır. Kişilerin birbirlerini gözetlemesi ve muhafızlara da sürekli görünür olmalarının en büyük özelliği bir bütüne ait olmalarını kolaylaştırmasıdır. Bu toplumda “ben” değil “biz” olmak esastır.

Panoptikon görünürlük ile ilgilenirken Tek Devlet sadece görünenleri değil zihinde oluşacak fikirleri de önlemeye çalışır. Mahkûmlara uygulanan fiziksel bir acı olmamakla beraber Tek Devlet amaçları doğrultusunda bu tarz fiziksel müdahaleden de kaçınmamaktadır. Örneğin sistem için sorun teşkil eden D-503 ruhsal bir sorun yaşadığı tespit edilince hemen sistem tarafından tespit edilip alıkonulmuştur. Daha sonrasında ruhunun eski hale getirilmesi için ameliyat edilmiştir. Bu tarz bir fiziksel bir müdahale kullanılması ile burada ruhun ve insanların nasıl feda edildiği ortaya konmuştur

Zamyatin'in ortaya koyduğu dünya, “biz”leştirilmeye çalışılan kişilerin gözetim araçları kullanılarak kişilerin iradelerinin ortadan kaldırılması ile ortaya çıkan toplumu göstermiştir. *Biz*'de her yerin görünür olması ve kişilerin birbirlerini gözetliyor olması aslında günümüz toplumuna yapılan bir göndermedir (Cengiz, 2001: 271). Bunu illaki şeffaf odalarda düşünmek gerekmez, evlerimizin duvarları ve çatıları olmakla beraber her an görünürlüğe sahip olan sosyal medya ağlarına sahip bulunmaktayız. Zamyatin 1920 dünyasında yazdığı eserde bahsettiği toplum yapısı şu an bu sosyal medya platformlarından farksız değildir, orada herkesin birbirini gözetleme durumu burada kendisini sanal ortamda göstermiştir.

Biz, Bentham'ın düşüncesini edebiyata taşıyarak bu alandaki ilk örneğini ortaya çıkarmıştır. Panoptikon evreninde bulunan her yerde olma söylemi Zamyatin'in düşünce

yapısının temelini oluşturmaktadır. Panoptikon hapisane iken *Biz*'de bir kent yapısı olarak karşımıza çıkar ve Tek Devlet bu düzeni kendi isteği çerçevesinde yönlendirmektedir. Hayatın her alanına sinmiş olan gözetim kişilerin konumlarını belirlerken özgürlüğün ve mahremiyetin de alanını daraltıp sınırları kendi isteği çerçevesinde belirlemiştir.

1.9.4. Geleceğin Tükenmeyeceği Korkusu: Huxley

"Ben keyif aramıyorum. Tanrı'yı istiyorum, şiir istiyorum, gerçek tehlike istiyorum, özgürlük istiyorum, iyilik istiyorum. Günah istiyorum."(Huxley, 2017: 238)

Aldous Huxley Amerika'ya yaptığı bir seyahat sırasında Ford fabrikalarını gezerken *Cesur Yeni Dünya* kitabını yazmaya karar vermiştir. O dönem Henry Ford tarafından geliştirilen ve ilk örneğini gördüğümüz fordist bant modeli Huxley'yi bir hayli şaşkına çevirmiştir. İlk defa gördüğü bu manzara onda yazma ilhamı oluşturmuştur. Fabrikada her işçi bir parçayı monte etmekte ve bu işlem bir süre sonra insanda robotlaşmış gibi bir algı oluşturmaktaydı. Aynı işlemi defalarca kez yaparak ustalaşan bedenler artık düşünmeden ve otomatik olarak eylemi devam ettirmektedirler. Henry Ford, *Cesur Yeni Dünya*'nın tanrısı ve onun geliştirdiği bant sistemi ise bir milat olarak adlandırılmaktadır. Batı toplumunda var olan İsa anlayışı kitapta karşılık olarak Ford ile özdeşleşir ve Ford'dan sonra ya da önce olarak adlandırılır. Tanrı aşkına diye bir serzeniş yapacaksanız eğer Ford aşkına diye seslenmeniz gerekir ve Hristiyanların Tanrı'ya olan hitap şekli olan "lorduma" kelimesi Huxley'nin dünyasında "Ford'uma" olarak adlandırılır.

Cesur Yeni Dünya'yı anlamak için biraz da kitabın yazılışı döneme değinmekte fayda vardır. Bulunduğu bağlamdan kopmadan kaleme alınan kitabın dönemi itibarıyla, dünya buhranlı bir karanlığın içerisinde idi. Bu dönemde Huxley'yi en çok korkutan ve kitabında da değindiği tek devlet tasviri ile Amerika'yı işaret etmekteydi. 1929 yılında meydana gelen Büyük Buhran ile dünya ekonomisi ve para piyasalarının altüst olması egemen bir gücün de oluşmasının önünü açmakta idi. Huxley'nin eleştirisinin odağında bulunan şey tanrılara benzeyen insanlardır (Küçük, 2019: 144). Kitapta yer alan Ford'a, Henry Ford'a ithafen yer verildiğini belirtmiştik. Bu tanrısal yapıya sahip insanlar aslında her şeyi kontrol altında tutmak istemektedirler, burada ise bizim konumuza binaen

gözetime değinilmektedir. Sadece yaratana ait olan bu her an gözetim altında bulundurma durumunun Tanrı'dan alınıp insana verilmesi durumu vardır.

Duygusallığa yer verilmeyen *Cesur Yeni Dünya*'da aile kavramının bozulduğu ve bu kutsalın tahribi hemen dikkat çeker. Aile bireylerinin hitabı; anne, baba gibi kelimelerin kullanımı ayıp olarak karşılanıyor ve bu dünyada devlet nüfusu da kendi kontrolü altında tutmaya çalışmaktadır. İnsanlar ihtiyaca binaen laboratuvar ortamında üretilmekte ve üretim klonlama ile gerçekleşmektedir. Bu evrende çok keskin bir toplum çizgisi vardır; toplum bulunduğu sınıfın kıyafetini giymektedir ve toplumda görünür bir kast sistemi mevcuttur. Alfa, beta, delta, epsilon ve gama gibi sınıflara ayrılan bu toplumda alfaların en üst kastta, zeki olduklarını ve yönetim alanında görev aldıklarını görürüz. Buradan aşağıya doğru inildikçe zekânın azaldığını fakat bedensel gücün arttığını fark ederiz. Bu dünyada insan üretimi gerçekleşirken bireyler daha fetüs aşamasında bazı dış etmenler yoluyla ait olduğu sınıfa yönelik bir yönelime maruz bırakılmaktadır. Bebeklik döneminde ise hipnopedya adı verilen bir uyku eğitimi verilerek bu dünyayı oluşturan temel etmenler bireylere aşılacaktır. *Cesur Yeni Dünya* sakinleri bulundukları konumdan mutludurlar çünkü sürekli bilinçaltına bu işlenmiştir, kimsenin herhangi bir sınıf atlama düşüncesi yoktur. Bu dünyada olası bir mutsuzluk için üretilen "soma" adında bir hap mevcuttur ve gün içerisinde sürekli tüketilmektedir. Yöneticiler insanların sanatla uğraşmasını ve kitap okumasını istememektedir çünkü düşüncelerini istemezler, bunu da daha bebeklik aşamasında insanlara ceza yoluyla terk ettirmektedirler. Bir kitaba, çiçeğe ya da resme yaklaşan ve ona dokunan çocuk elektrik verilerek cezalandırılmakta ve bu şekilde koşullandırılan çocuk hayatının ilerleyen döneminde de bunlara ilgi göstermemektedir. Bu toplumda insanlar asla yalnız bırakılmamaktadır; sebebi ise yalnız kalan insanın düşünmeye başlamasından korkulmasıdır. Bazen üretim hatasıyla, düşünen bireyler üretilmekte ve bunlar da ortadan kaldırılmakta ya da sürgüne gönderilmektedir. Öte yandan, toplumda bu insanlardan izole, mevcut sisteme ait olmayan bir grup insan da vardır ancak bunlar yaşam kalitesi düşük, sefalet çeken bir topluluktur. Bütün bunlar gerçekleşirken sistemin hatalı üretimlerinden birisi olan Psikolog Bernard Marx'ı görmekteyiz. Hatalı üretimdir çünkü düşünen, sorgulayan bir yapıya sahiptir.

“Her şeyin ulaşılabilir olduğu bir dünyada hiçbir şeyin anlamı yoktur.” (Huxley, 2017: 15)

Cesur Yeni Dünya'da hükûmet insanlara her şeyin serbest olduğu bir evren oluşturmuştur. İstenilen yemek üretilip yenilebilir, cinsel birliktelik serbesttir ve insanlar sürekli partner değiştirir. Bu birlikteliklerin ise aslında hiçbir anlamı ve ruhu yoktur. Huxley'nin ifade ettiği gibi, esasında ulaşılabilirlik de bir manada içini boşaltmaktan farksızdır. Her istediğinin insana verilmesi bir nevi isteklerin içini boşaltmaktır. *Cesur Yeni Dünya*'da bu anlamda iktidarın topluma acı çektiren ve korkutularak boyun eğdiren bir yaptırımı söz konusu değildir. Herkes aslında halinden memnundur ve yaşantısına ses çıkarmamaktadır. Bu dünyanın eleştirisi mükemmeliyetçi toplum yapısını aramak için düşünmeyen bireylerin üretimi üzerinedir (Küçük, 2019: 144). *Cesur Yeni Dünya*'da en çok önem verilen konu istikrarın sağlanmasıdır. Bu dünyada sistem istikrar sağlanması adına kurulmuştur, bu sağlayıcıların oluşması için de insanların düşünmemesi lazımdır. Sanatla, edebiyatla, tarih ile ilgilenmemesi ve bu alanlara ilişkin okumalardan da kaçınması gerekmektedir. İstenilen çizginin dışına çıkıp bu alanla ilgili okumalarda bulunanlar bu dünyayı sorgulamaya başlar ve sistem için kayıp bir birey haline gelirler.

1.10. MAX WEBER VE KARL MARX'IN GÖZETİM ANLAYIŞLARI

Gözetim üzerine yapılan çalışmalarda araştırmaların derinlik kazandığı iki ana akım göze çarpmaktadır. Bunlar, Karl Marx tarafından emek, sermaye ve kapitalist sistemlerin gözetimi üzerine kurulu anlayış ve Max Weber'in modern örgütlerin bürokrasisi üzerinde durduğu, dosyalarda veri saklama ve geri çağırımı üzerine kurulu anlayıştır (Lyon, 1997: 20).

Weber'in gözetim anlayışı daha çok dosyaların saklanması, başka bir deyişle insanların fişleme yoluyla kayıt altına alınmasıdır. Modern toplumların sürekliliğini sağlayan, arkasında yatan güçlü bir gözetim mekanizmasına sahip kapitalist ekonomik sistemdir. Karl Marx'a göre gözetim, üretimin yapıldığı kapitalist sistemde emeğin ve sermayenin arasında var olan mücadelelerin içine yerleştirilmiştir (Lyon, 1997: 43). Kapitalist sistemlerin varlığından söz edilmeyen dönemlerde yapılan üretim aşamalarında işçiler zorla çalıştırılan bireylerdi. Kapitalizm ile birlikte artık işçi özgürdü fakat işçilerin özgür olmasıyla beraber yönetici hâlâ işçileri denetlemektedir.

Gözetime tarihsel olarak bakacak olursak bunu sistematik bir şekilde ele alan ilk kuramcı Karl Marx'tır. Marx'ın oluşturduğu emek ve sermaye temelli gözetim bu alanda

temellerin atılmasını sağlamıştır. Marksist gelenekten gelen kuramcı ve araştırmacılar gözetimi dar bir sahada tutarak onu emek ve sermaye hapsederek Marx'ın geniş dünya görüşünü sınırlandırmışlardır.

Marx'a göre kapitalizm de üretim demek, askerî bir kampta olmak demektir. Askerî sisteme benzediği bu ekonomik yaklaşımda Marx, halkı kölelere yönetenleri ise subaylara benzetmiştir (Marx, 2011: 323). Yönetenlerin işçiler üzerinde denetim kurduğu ustabaşılarını ise astsubaylara benzetmektedir. Elle yapılan işletmelerden fabrikalara geçen kapitaller artık ustabaşılar sayesinde işçileri de gözetim altında tutmaktadır.

Marx'ın kapitalizmi analiz ederken kullandığı bir başka unsur da tüketimdir. Üretilen malın satılması üretimin devamını garantilediği için tüketim pratiklerinin de araştırılması şarttır. Fabrikada başlayan gözetim, fabrika dışına çıkarak insanların tüketim anlayışlarının saptanmasını ve üretimin bunun üzerine oluşturulmasını savunur.

Günümüzde bu anlayış fordist bant sisteminin en iyi örneklerinden biri olan tekstil atölyelerinde kendisini göstermektedir. Bant sistemi üzerine kurulan bu işletmeler işçilerden saat başı ürün adedi alınması mantığı ile çalışmaktadır. Üretimde çalışan işçiler belirli saatte belirli ürünü vermekle mükelleftir ve sürekli denetlenmektedir. Yönetici ne kadar özgürlük alanını geniş tutsa da Orta Çağ'ın köleci anlayışı çalışanları ürün adetleri üzerinden tekrardan köleleştirmiştir.

Bundan dolayı çalışanları izlemek ve onları disiplin altında tutmak için boyun eğmelerini sağlayan “yönetici” olarak adlandırdığımız makam gelişmiştir. İşçileri toplayıp tek bir çatı altında çalıştırmak makinelerin toplu olarak tam kullanılmasını sağlamak ve egemenin disiplinini garantilemek için yapılmıştır (Lyon, 1997: 43).

Gözetim üzerine yapılan ilk dönem analizlerinde Max Weber en tanınmış kişidir. Weber, Marx'ın ortaya attığı kapitalist işletmelerdeki gözetim rolünü kabul etmekle beraber, gözetimin sadece sınıf ilişkileriyle emek ve sermaye, işçi ve kapitalist işletmecisi sınırlandırmasından çıkartıp gözetimin bürokrasi ile sınırlı olduğunu ve kapitalist işletmelerin bu düşünceden doğduğunu savunur. Bunu da bürokrasinin bir alt başlıklarından biri olarak değerlendirir. Kapitalist iş yerini düşünecek olursak her şey en ince ayrıntısına kadar düşünülp kayıt altına alınmış, gelir-gider muhasebe edilmiş ve yönetim tüm kuralları yazılı belgelerle beyan etmiş, kişisel olmayan kurallara dayandırmıştır. Tıpkı bürokrasideki işleyiş işletmede de varlığını göstermiştir. Gene

işçiler denetlenmekte, iş yerine giriş çıkışları hesaplanmakta ortaya koyulan ürün adeti kayıt altına alınmaktadır (Lyon, 1997a: 43-44). Marx'ın görüşü yanlış olmamakla beraber Weber onu çevreleyen yeni bir görüş ortaya atmaktadır. Bu görüşü savunurken Marx'tan da etkilenmektedir. Mevcut tavrı ondan bağımsız olarak oluşturmamıştır. Sadece emek-sermaye ikileminde değerlendirilmesi ve Weber'in bunu kabul etmeyip bunların birer bürokrasi türü olduğunu söylemesinden doğmaktadır. Weber'in ortaya koyduğu düşünceden sonra birçok araştırımcı bürokrasiyi bir kurum olarak değil artık gücün ve hâkimiyetin elde edildiği kaynak olarak görmeye başlamışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ TOPLUMLARDA GÖZETİM

2.1. YENİ DÖNEM GÖZETİMİN OLUŞUMU

19. yüzyılda dünya henüz tam anlamıyla modernleşmemişken çağın gereklilikleri için yeni kaynaklar bulunuyor ve insanlara sunuluyordu. Henüz elektrik hayatlarımıza girmemişken evlerde aydınlanma ihtiyacı gaz lambaları ile sağlanmaktaydı. Bu ihtiyacın karşılanması için o günlerde çoğunlukla balinaların kafataslarında bulunan yağlar ve çeşitli bitkisel yağlar kullanılmaktaydı. 19. yüzyılın sonlarına doğru John Rockefeller petrolün gaz lambalarında kullanılabileceğini ve bunun önemli bir yakıt türü olduğunu keşfetti. O yıllarda çok fazla kullanılmayan ve tercih edilmeyen bu yakıt türü pek çok kimse tarafından tercih edilmedi çünkü kullanımı zor, seyreltilmesi maliyetliydi. Bundan yılmayan Rockefeller ailesi Standard Oil adında bir firma kurdu ve birçok petrol kuyusu açıp sektördeki şirketleri bünyesinde topladı. Bu aile gaz lambası yakıtında yakalayamadığı başarısını buharlı lokomotiflerin gelişimi ve yaygınlaşmasıyla sağladı. O yıllarda ABD'de ulaşım ağının kalbi sayılan demir yolu ve demir yolu şirketlerine yakıt sağlayan Standard Oil ile her geçen gün gücüne güç katan Rockefeller birçok alanda bu başarısı ile söz sahibi olmuştur. Artık demir yollarının taşıma ücretlerine kadar karışan bu şirket kendi alanına hiç kimseyi sokmayarak var olan girişimleri de bünyesine katmıştır. Durum artık önü alınmaz bir hale gelip bu şirketin ülkeyi tekeline alacağını fark eden hükûmet şirketin yönetim yapısını parçalamış ve Standard Oil'i bölerek gücün devlete ait olduğunu ispatlamıştır. Bu olay günümüzde teknolojinin ve internetin gelişimi ile petrolün vadettiği zenginliğin veriler üzerinde aranmasına dönüşmüş, bu dönüşüm beraberinde gözetimin önünü açmıştır.

2.2. BİLGİ NEDİR?

İnsanlar hayatın tüm dönemlerde yaşamlarını devam ettirmek, yeni şeyler öğrenmek için bilgiyi kullanmaktadır. Bilgi ilk dönemlerde sadece felsefenin araştırma konusuyken bilimin gelişmesi ve farklı bilimsel yaklaşımların ortaya çıkması ile artık evrensel hale gelmiştir. Ortaya çıkan yeni bilim dalları kendi bilgi tanımlamalarına yer vermiş, bilginin mahiyeti de her dönem ve zamana göre de farklılık teşkil etmiştir. İlk

dönemlerde bilgi haber niteliği taşıyan bir kavramken daha sonra başlı başına bir ürün, belirli bir fiyatı olan ve bu şekilde pazarlanan meta haline gelmiştir (Uçak, 2010: 705-706).

2.2.1. Yirmi Birinci Yüzyılda Bilgiyi Kullananlar

Günümüzde veri çıkartmak petrol çıkarmaktan daha kıymetlidir. Nitekim dünyanın en büyük beş markasının hepsi veri şirketidir ve âdeta dünyayı sarmış durumdadır. Bunlar Google, Amazon, Facebook, Apple ve Microsoft'tur ve baş harfleri alınarak GAFAM olarak kodlanmaktadır. Söz konusu şirketler her ne kadar 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıksa da insanlığı uzunca bir zamandan beridir gözlem altında tutmaktadırlar. Şirketlerin temeldeki kuruluş stratejileri aslında hepsinde aynıdır: verileri kaydetmek ve kendi algoritmaları ile insanları kümelerle ayırıp bizleri yönetmek. Bu şirketler hayatımıza o kadar çok nüfuz etmiş durumdadır ki onlar olmadan âdeta elimiz kolumuz bağlıdır. Örneğin Google dışında dijital ticaret yapmamız çok zordur zira arama motoru olarak sektörün lideri durumundadır. Üretilen alternatif kanallar bile Google'ın veri tabanını kullanarak işlemlerine devam eder ve kendisine ait bir gelişmiş algoritma sistemi yoktur. Bu şirketler ve uygulamalara o kadar bağlıyız ki hayatımızdan çıkarmamız ve onlarsız yaşamamız artık imkânsız gibi gözüküyor. 2021'in Nisan ayında WhatsApp Türkiye'de yeni bir kullanıcı sözleşmesi yayınladı ve kişisel verilerin gerekli görüldüğü zaman 3. şahıs ve gizli servisler ile paylaşılabilceği maddesini kullanıcılarına sundu. Birçok kullanıcı farklı haberleşme uygulamalarına geçse de bu sözleşmeyi daha hiç okumadan ve bile isteye, bilinçli bir şekilde onaylayan kullanıcıların sayısı da uygulamaya tepki gösterenlerden az değildi. Nihayetinde uygulama dışında kalmak bir nevi haberleşmenin kesintiye uğrayacağı anlamına geliyordu ve buna uzunca bir süredir alışan insanlar mecburen yeni şartları kabul etmek zorundaydı. Neyse ki devletin yapmış olduğu baskı sayesinde bu karardan geri dönüldü, sorun ortadan kalktı, sanal göç yarıda kesilip kullanıcılar WhatsApp'ı kullanmaya devam etti.

2.3. İNTERNET GÖZETİM İÇİN NEDEN ÖNEMLİ?

Gözetim için her evre çok önemlidir, ilk insanların birbirlerini gözetlemesi ile başlayan bu süreç internetin hayatımıza girmesi ile artık sistematik denen dönemin

zirvesinin yaşanmasını sağlamıştır. İnternetin ortaya çıkması ile toplumda dijital çağ dediğimiz yeni bir dönemin de başlaması mümkün olmuştur. İletişimi çok yakından ilgilendiren bu gelişme artık iletişimi de küresel bir hale getirerek sınırların ortadan kalktığı bir etkileşimi ortaya çıkarmıştır. Teknolojinin sağladığı imkânlarla artık bireyin her anı gözetime açık hale getirilmiştir. Burada yapılan gözetimle ortaya çıkan veriler depolanmaktadır (Büyükbaykal, Fidan, 2020; 63). Bu depolama izinsiz olarak oluşturulmuş olan veri havuzlarında biriktirilmekte ve kullanım amacına göre sınıflandırılmaktadır. İnternetin ve sosyal medyanın bu denli yaygın hale gelmesi, haber alma özgürlüğünü oluşturması gerekirken toplumun değişimi ve kültürün farklılaşması konusunda sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İhtiyaçların ve hizmetlerin temini için internete başvurulması buranın gözetim konusunda yeni bir döneme girmesine yol açmıştır.

2.4. SOSYAL MEDYA NEDEN GÜÇLÜ?

Amerika'da 2020 yılı başkanlık seçimlerinde tekrardan başkanlığa seçilemeyen Donald Trump seçim sonuçlarına sinirlenip kendi yandaşlarını sosyal medya aracılığıyla sokaklara davet etti ve sonucunda Trump'ın toplumsal bütünlüğü bozduğu ve halkı galeyana getirdiği gerekçesiyle kendi taraftarları ile iletişim kurmasını önleyebilmek için bütün sosyal medya platformlardan çıkarılmıştır. Hesapları sınırsız bir şekilde askıya alınmıştır. Burada bir devlet başkanının bir şirket tarafından kontrolüne şahitlik ettik, dünyanın en büyük devletine ve ekonomisine liderlik etmesine rağmen gücünün sınırlarını belirleyen bir hegemonyanın olduğunu tüm dünyaya göstermiş oldular. GAFAM'ın aslında dünyadan daha güçlü olduğu burada açıkça görülmüştür.

2.4.1. İnternet ve Sosyal Medya İktidarı

İnternetin etkinliğini göstermiş olduğu en önemli alanların başında sosyal medya gelmiştir. İnternetle beraber sadece iletişim araçları değil iletişimin dili de değişim göstermiştir. Geleneksel medyada var olan tek taraflı etkileşim internet ile artık çift yönlü sağlanır hale gelmiştir. İnsanlar artık sadece kendilerine sunulmuş olan şeyleri tüketmemekte artık kendileri de burada üretmekte ve var olana da müdahale etmektedir. Artık istediği haberi istediği zaman ulaşabilmektedir ve seçme özgürlüğüne sahiptir.

Sosyal medya bu çift yönlü iletişim ağının ortasına kurulmuştur ve artık insan hayatına bir daha çıkmamak üzere girmiştir. Sosyal medya deyince insanlara karşılıklı etkileşim sunan, paylaşım imkânı veren çevrim içi tüm web siteleri için bu tabir kullanılabilir. Sosyal medyanın bu denli geniş bir insan yelpazesi tarafından kullanılıyor olması iktidarın da gözünden kaçmamıştır. Sosyal medya aslında iktidarın bir aracı olan ve tahakküm altındaki geleneksel medyaya bir alternatif, bir tepki olarak çıkmış olsa da bu mecranın da iktidarın kontrolüne geçmesi çok gecikmemiştir (Büyükbaykal, Fidan, 2020; 65-66). Sosyal medyada var olan gönüllülük insanların kendi ifşalarını oluşturmalarının ve bunların iktidarlar tarafından kullanılmasının yolunu açmıştır. İktidar ile sosyal medya arasındaki ilişki öyle sıkıdır ki insanlar kişisel verilerini paylaşıp veri havuzlarını bunlar ile doldurarak bilerek ya da bilmeyerek iktidara yardımcı olmuştur.

2.5. İKTİDAR VE İNTERNET İLİŞKİSİ

İktidarlara bakıldığı zaman tarihin her döneminde iktidar gelişmeleri kendi lehine çevirerek dönemin şartlarına uygun bir yol izlemiştir. Mısır'da cebrin geliştiğini gören Firavun bunu bir güç olarak kullandı ve kendi piramitlerini inşa ettirdi. Babil kralı Nabukatnezar bir gün rüyasında altından bir başa ve kilden bir ayağa sahip olduğunu gördü bunu yorumlatmak için binlerce kâhine başvurdu, sonunda da aradığı cevabı buldu. Cevap Tevrat'tan ve İncil'den gelen bilgide saklıydı. İşte bilgi geçmişte ne kadar önemli ve güçlü ise günümüzde de aynı ehemmiyetini sürdürmektedir. İnternetin varlığı özellikle sosyal medyanın oluşumu ile beraber toplumun temsili konusunda önemli bir fark oluşturmuştur (Büyükbaykal, Fidan, 2020; 65-66). Sosyal medyaya baktığımızda burada merkeze insanı alan bir yapı görmekteyiz. Yani artık bireyler bu mecranın kullanıcıları değil âdeta medyanın kendisi haline gelmeye başlamıştır.

2.6. DEPOLANAN VERİLER NEDEN SAKLANIR?

Devletlerden daha güçlü bir konumda olan bu veri şirketleri bizleri kontrol altında tutmak için çeşitli algoritmalar geliştirdiler, bu algoritmalar bizi her an kodlama halindedirler. Youtube'a girdiğimiz zaman ana sayfa bize sürekli birtakım müzikler, videolar önerir ve hoşumuza gitmese de belli bir süre sonra bu maruziyet sonucu dinleme ve izleme alışkanlığımızı o yönde değiştiririz. Bir yerden sonra da sorgulamamaya ve

sistemin bize dayattıklarını kendi isteklerimiz gibi alıp kullanmaya başlarız. Bunu yaptığımız zaman daha mutlu olacağımız hissine kapılırız. Zihnimizde böylelikle körelmeye ve işlevini yitirmeye başlar ve nihayetinde bütün bilgileri akıllı cihazlarda toplar hale geliriz. Ancak gözden kaçan bir gerçek var ki akıllı cihazların kullanımı arttıkça insanlar zihnen daha geriye gitmeye başlamıştır. Zira hafızamızı kullanmadıkça bilgileri ezberimizde tutamaz hale geldik, eskiden sahip olduğumuz birçok bilgiyi arama motorlarına sorar olduk. Örneğin, bir zamanlar PTT'ye ankesörlü telefonla konuşmaya giderken numaralar hafızamızdaydı ve birçok kişiye bu şekilde ulaşılmaktaydı. Onun da öncesinde mektup döneminde numaralardan da öte bütün akrabaların ev adresleri ezbere bilinir ve onlara bu şekilde ulaşıldı. Şimdiyse gelişen teknoloji ile tembellleşmeye ve hafızamızı eskisi gibi güçlü kullanmamaya başladık. Artık kendi evimize dahi bir kargo siparişi verirken adresimizi konumdan buluyoruz ve tekrardan girmemiz gerektiğinde akıllı bir cihaz olmadan bocalıyoruz. Sistem âdeta “Sen düşünme senin yerine ben düşünüyorum, senin yerine ben karar veririm, ben bir makineyim, benim kararlarım tamamıyla sorgulanmıştır ve en doğrusu budur”. demekte ve insanlara bu fikri kabul ettirmeye çalışmaktadır. İşler böyle devam ettiği takdirde ise şu örnekleri dahi görmemiz mümkün olacaktır: Artık bir futbol müsabakasında teknik direktöre gerek kalmayacak, hangi oyuncunun oyuna girmesi gerektiğine, kimin daha iyi performans göstereceğine algoritma karar verecek; evlenilecek kişiyle mutlu olunup olunmayacağını, hangi partiye oy verilirse yönetimin düzgün olacağını belirleyen bir algoritma gelişecek ve onun belirlediği sonucun en doğru karar olduğuna kanaat getirilecek ve bizi bu şekilde hizada tutacaklardır. Bir bilim kurgu filminden fırlamış gibi görünse de gidişatın bu yönde olduğu açık zira topluma sürekli bilgiyi hafızamızda tutmanın bir mantığının olmadığını aşılıyor. Birçok şey nasılsa Google'da vardır mantığıyla bilgidan kaçıyor, hafızamızı kullanmak yerine ihtiyaç halinde bu verilere ulaşmak için Google'a güveniyoruz. Buna “Google etkisi” deniyor. Bu etki şu an o kadar hayatımızın içine girdi ki artık bütün veriler burada mevcut. Cep telefonumuzu âdeta kişisel bir kütüphane, vücudumuza eklenmiş bir hard disk gibi kullanıyoruz. Üstelik bu hard diski doldurmaya çalışırken çoğu anı yaşayamıyoruz. Örneğin, mezuniyette o sevgiyi, coşkuyu yaşamak yerine kendimizi fotoğraflara boğuyoruz, çocuğumuzun doğum gününde mumların yanmasını izlemek yerine onları videoya almayı terci ediyoruz. Anılarımız hep telefonda gizli ve bunların

büyük bir çoğunluğuna bir daha bakmıyoruz ama onlara bizim yerimize dikkatle bakan, inceleyen birileri var.

Günümüzde her an her olayı kayıt altına alan bir toplum haline geldik. Ancak, sürekli kaydetme kavramı, modern dijital panoptikonun yarattığı gözetim ve izleme endişelerini Orwellvari bir biçimde akla getirmektedir. Bu bağlamda, seçici arşivleme modeli, verilerin sürekli olarak arabellekte tutulduğu ancak arşivlenmesi için bilinçli bir girişimin gerektiği bir noktayı işaret etmektedir. Bu sayede bireyler, deneyimlerini kaydetme, kontrol, gizlilik, bilgi erişimi ve konfor arasındaki politikalarını dinamik bir şekilde belirleme fırsatına sahip olurlar. Seçici arşivleme modeli, günümüz gözetim toplumu perspektifinden incelendiğinde, bireylerin kişisel yaşamlarının ve deneyimlerinin nasıl kaydedildiği ve saklandığına dair önemli ipuçları verir. Gözetim toplumu, dijital teknolojilerin gelişimiyle birlikte, bireylerin hareketleri, iletişimleri ve etkileşimleri üzerinde artan bir gözetim ve izleme baskısı yaratmıştır. Bu bağlamda, seçici arşivleme modeli, bireylerin kendi deneyimlerini kaydetme yeteneklerini korurken, aynı zamanda mahremiyet ve kişisel bilgi güvenliği gibi değerlere saygı gösterme çabalarını yansıtır. Çeşitli şekillendirme çalışmaları ve farklı alanlarda gerçekleştirilen uygulamalar, seçici arşivleme modelinin günlük yaşamda deneyim kaydı konusunda nasıl bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, bireylerin deneyimlerini kaydetme, paylaşma ve saklama biçimlerini incelemek suretiyle, gözetim toplumu bağlamında mahremiyet ve bilgi kontrolünün nasıl yeniden tanımlandığını göstermektedir (Hayes, Truong, 2009:166-170). Gelecekteki araştırmalar, bu modelin mahremiyet, bilgi paylaşımı ve dijital izleme gibi konular üzerindeki etkisini daha kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamalıdır. Bu bağlamda, bireylerin kendilerine özgü deneyim kaydı politikalarını nasıl oluşturduğunu anlamak ve bu politikaların toplumsal dinamiklerle nasıl etkileşime girdiğini anlamak, gelecekteki çalışmalar için önemli bir temel oluşturacaktır.

İşte gözetim toplumu burada başlıyor bizim için en doğrusunu düşünen algoritma bu sefer verilerimizi de bizim için inceliyor. Bu incelemenin önünün açılması için kişisel rıza gerekiyor ve bunun da sağlanmasının en kolay yolu güvenlik bahanesidir. İlk çağlardan beri insanlar eğer güvenliklerinin tehdit altında olduğuna inanırlarsa bunun yeniden tesisi için gerekli şartları sağlamak adına ellerinden geleni yaparlar. Amerikan devleti tam da bunu yaptı, insanlara güvende olmadığına inandırdı. ABD'de 11 Eylül

saldırısından sonra kabul edilen Vatanseverlik Yasası dijital gözetimin önünü tamamen açıyor. Bu yasa ile internet şirketleri, internet sağlayıcıları ve telekomünikasyon şirketleri ile yapılan iş birliği ile terörist olmasından şüphe edilen kişilerin yaptıklarını kolayca takip edilebiliyor. Kısacası bu yasa devletin vatandaşları gözetleme ve denetleyebilmesini sağlamış oldu. Bununla beraber, Google da kendi bünyesinde benzer bir adım attı. 2000 yılındaki ilk kullanıcı sözleşmesinde herkes anonimdi, sadece bilgisayarlar üzerinden bir takip söz konusuydu ve kişisel bilgiler güvendedi. 2001 yılındaki sözleşmede ise Google artık kimin, nerde, ne zaman bilgisayara girdiğini, kim olduğunu biliyor hale geldi ve bu bilgilerin güvenlik adı altında üçüncü kişilerle de paylaşılabilmesi maddesi kullanım şartları arasına girdi. Bugün dijital gözetim güvenlik bahanesiyle şu şekilde karşımıza çıkıyor: Eğer saldırı hazırlığındaki biri Google'dan “bomba nasıl yapılır” diye araştırıyorsa bunu yapmadan devlet kolluk kuvvetiyle onu etkisiz hale getiriyor, buna “öngörücü polislik” deniyor. Şu an ülkemizde de uygulanan bu yöntem sayesinde, örneğin Twitter'da bir grup eğer izinsiz bir eylem ve sokak yürüyüşü organize etmeye çalışır ise olay daha vuku bulmadan failer tutuklanıyor ve öngörülen olay daha hayata geçmeden önleniyor.

2.7. KİŞİSEL RIZA NASIL OLUŞTU?

11 Eylül 2001. Bu tarih hem Amerikan hem de dünya tarihi açısından çok büyük bir dönüm noktasına işaret eder. Nedenleri ve failleri o günden beri tartışılan ve sürekli bir komplo teorisi üretilen bu olay Amerika için tarihinin en büyük terör saldırısı olmakla beraber bu olay arkasından gelen kararlarla basit bir terör saldırısı olmaktan çıkmıştır.

11 Eylül günü sabah saatlerinde Boston'dan New York'a doğru hareket eden Amerikan Airlines'a ait uçak saat 08.45'te ikiz kuleler olarak adlandırılan Dünya Ticaret Merkezi'nin kuzey kulesine çarparak saldırıların başlangıcını gerçekleştirmiştir. Yaşanan olayın şoku henüz atlatılmamışken Boston'dan kalkan ikinci uçak 18 dakika sonra 156 yolcusu ile beraber güney kulesine çarparak bu intihar eylemini gerçekleştirmiştir. Bu olaylar gerçekleşirken Washington'da ABD Millî Savunma Bakanlığı'nın kaptan köşkü olan Pentagon'a bir yolcu uçağı gene intihar dalışı yapmıştır. Saldırıları tüm dünyada büyük yankı uyandırmış ve bu etki o tarihten günümüze kadar da devam etmiştir (Kanat, 2005: 109). Saldırıları Amerikan tarihindeki en büyük terör saldırısı olarak nitelendirilir

ve bu saldırıların yapılması ileride Amerikan hükümeti tarafından bir avantaja çevrilerek güvenlik ve terör sorunu kişisel gözetimin de önünü açacaktır.

Gözetimin küresel bir karaktere bürünmesi ve bu kadar çok görünür olması özellikle terör ve bununla beraber gelen korku ortamı 11 Eylül sonrasının bir ürünüdür denebilir. Bu saldırılar sonrasında dünya genelinde güvenlik hiç olmadığı kadar üst bir seviyeye çıkartıldı ve Orwell'in "Büyük Birader"i güvenlik gerekçesi ile gözünü tüm dünyaya dikti (Tümürtürkan, 2010: 14). Terörün insan zihninde oluşturduğu korku ve gerilim ortamı gözetim konusunda da kişisel rızanın alınması noktasında işleri kolaylaştırdı ve artık gözetim meşru yollarla yapılan bir zemine sahip oldu.

11 Eylül 2001 saldırıları, dünya genelinde güvenlik ve istihbarat açısından köklü değişikliklere neden oldu. Amerika Birleşik Devletleri, saldırıların ardından ulusal güvenlik önlemleri ve terörle mücadele stratejileri bağlamında önemli adımlar attı. Ancak bu adımlar, bireylerin mahremiyet haklarını sorgulamaya ve antiterör yasalarının getirdiği hukuksal değişikliklerin mahremiyet ihlallerine yol açmasına neden oldu. Öncesinde mahremiyete büyük bir önem verilen Amerika, 11 Eylül sonrasında ulusal güvenlik kaygılarının artmasıyla mahremiyet ve kişisel özgürlükler konusunda daha fazla taviz vermeye başladı. Antiterör yasaları, terörle mücadele adına geniş yetkiler tanıdı ancak bu yetkiler, bireylerin kişisel verilerinin toplanması ve izlenmesi süreçlerinde hukuki çerçevenin belirsizleşmesine yol açtı. İnternet servis sağlayıcılarının istihbarat birimlerine verileri sağlamak üzere enformasyon kayıtlarını saklama zorunluluğu, bireylerin çevrimiçi aktivitelerinin ve iletişiminin izlenmesini kolaylaştırdı. Bu durum, çevrimiçi dünyada mahremiyet erozyonuna işaret ederken, aynı zamanda toplanan verilerin farklı kurumlar arasında paylaşımının da mahremiyet kaybı riskini artırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, ABD başkanının sıkıyönetim komutanı yetkilerine sahip olması, olağanüstü durumlarda hukuki sınırlamalardan muaf bir şekilde hareket etme kabiliyetini beraberinde getirdi. Bu yetkilerin kullanımı, hukuki denetim eksikliği ve denge mekanizmalarının zayıflığı nedeniyle bireylerin mahremiyetini daha da tehlikeye atmış olmaktaydı. 11 Eylül saldırıları sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkarılan antiterör yasaları, ulusal güvenlik ve terörle mücadele amaçları doğrultusunda önemli değişiklikler getirdi. Ancak bu değişiklikler, bireylerin mahremiyet haklarını zayıflatarak hukuki çerçevenin belirsizleşmesine ve kişisel verilerin toplanması, saklanması ve paylaşımının artmasına neden oldu. Bu durum, terörle mücadele ile birey

hakları arasındaki dengeyi sorgulamayı ve gelecekteki güvenlik politikalarının mahremiyet değerleriyle uyumunu ele almamızı gerektiren bir çalışma alanı ortaya çıkardı (İspir, Çimen, 2016: 2079). Burada da görülmektedir ki terör ve bunun beraberinde getirdiği korku iklimi insanların gözetim açısından savunmasız kalmalarına ve bunun da bir mahremiyet sorununun doğmasına neden olduğu görülmektedir.

2.8. APPLE DEVRİMİ YENİ BİR BÜYÜK BİRADER

George Orwell, 1948 yılında yazdığı 1984'te gelecekte var olacak ve bütün bir insanlığı tahakkümü altına alacak olan bir hegemonyadan bahsetmekteydi. O günlerde yazar, iktidarların bunu direkt kolluk kuvvetleri ve baskı aygıtları ile gerçekleştireceğini düşünmekteydi. 1984 yılına gelindiğinde Orwell'in düşündüğü gibi bir devrim olmamıştır ama teknoloji alanında büyük bir devrim gerçekleşmiştir. Apple ilk başarılı kişisel bilgisayar olarak gösterilen Macintosh'u piyasaya sürmüştür. Hem de bunu çok iyi bir reklam filmi ile yapmıştır. Elinde bir balyoz taşıyıp dev ekrana koşan bir kadın ve onu takip eden düşünce polisleri ve ekrana odaklanan yüzlerce kalabalık arasında balyozlu kadın ekranı parçalar ve Büyük Birader'in tahakkümü altında kalan insanlar bu baskıdan kurtulmuş olurlar. Orwell'in Büyük Birader'i o dönem teknolojik pazarı elinde bulunduran IBM'i, balyozlu kadın ise Apple'ı temsil etmekteydi. İnsanları aydınlatacağını, Büyük Birader'in tahakkümünden kurtaracağını vadeden Apple aslında yeni bir Büyük Birader'in doğuşu için zemin hazırlamaktaydı. Bu Büyük Birader o kadar büyük gelişim sağladı ki ceplerimize kadar girmeyi başardı.

2.9. GÖZETİM İÇİN BİR DEVRİM: İNTERNET

Beş büyük medya şirketinin insanların hayatına girmesi için uygun bir ortam olması lazımdı. 1950'ler e bilgisayarların gelişmesi ve 1960'ların başında ABD'de olası bir nükleer saldırıyı önleme amacıyla ilk olarak askerî amaçla kullanılmaya başlayan internet 1990'a gelindiğinde halkın kullanımına sunuldu. Bu dönem bilgi medeniyeti olarak lanse edildi. Başlarda her şey vadettikleri gibi ilerlemişti. Birçok insan büyük alışveriş siteleri dev kütüphaneler, gazete ve televizyonlar gibi her şeyi içinde barındıran bu kanalda, bu yeni “cesur yeni dünya”da yerini aldı. Olay Web 1.0 ile başladı ve internet ile tanışıldı. O dönem bir internet kullanıcısı sadece ortamda mevcut bilgileri okuyordu, sunulan hizmet

bu kadardı. Web 2.0 ile artık insanlar da içerik üretmeye, sanal ortamdaki diğer kullanıcılar ile etkileşime geçmeye başlamıştı. Yani günümüzde kullanılan internet Web 2.0'dır. Yeni medya içerisinde özel bir yere sahip olan sosyal medya, Web 2.0 döneminden başlayarak, içeriği yaygın olarak kullanıcıların kendileri tarafından üretilen veya kullanıma sunulan internet hizmetleri ve uygulamaların bollaşması ile varlığını iyice artırmıştır. Bunlara örnek olarak bloglar, sosyal ağlar (Facebook, MySpace, Twitter) örnek verilebilir. Sosyal medyaya katılım özellikle sinoptikon toplumu; sosyalleşme, mahremiyetin paylaşımı, ifşa, iletişim, içerik paylaşma ve yayma aracılığıyla omniptikon toplumuna doğru evirilmektedir. Şu günlerde artık Web 3.0'a geçmiş durumdayız Web 2.0 ile aktarılmış olan veriler artık bir anlamlandırmaya tabi tutuluyor. Bütün internet kullanıcıları sanal ortamda işlem yaparken dijital ayak izleri bırakıyor. Bu dijital ayak izleri şirketler tarafından toplanıyor. Bir tanıdığınızın sizi sürekli takip etmesi, nerede olduğunuzu anbean bilmesi hiçbir şekilde hoşunuza gitmez ve buna hiç kimse gönül rızasıyla izin vermez ama Whatsapp bu ayrıcalığı sizden kendi rızanız ile alıyor. Bir arkadaş ya da aileye güvenilmediği kadar internete güveniliyor ve insanlara ait ne varsa burada toplanıyor. Toplanan verilerle insanları en iyi tanıyan yine algoritma oluyor. İnternetle tanışılan ilk yıllarda chat siteleri ilk çıktığı zamanlarda insanlar internete bu kadar güvenmezlerdi ve bu sitelere takma adlar ile kayıt olunmaktaydı. Ama şu an Facebook, kimliğinizi özenle tasarlıyor. Artık her şey o mecralara aktarıyor ve kişisel veriler bu beş büyük şirketin elinde toplanıyor. Bu kişisel veriler zaman geçtikçe bir millî güvenlik sorunu, bir bağımsızlık sorunu haline gelmeye başlayacaktır. Otuz yıl sonra yaşadığınız ülkenin kim tarafından yöneteceği bilinmemektedir. Yönetecek kişilerin her türlü verisi bu şirketlerin elinde bulunmaktadır. Bu kişiler stres anında, korku anında, heyecanlanınca ne yapar, nelerden hoşlanır, neye kıymet verir hepsinin verisi bulunmaktadır. İnsanlar şu an kişisel verilerini çok küçük zevkler uğruna bu şirketlere veriyor. Bunun için insanları yönlendiren mekanizmalar bulunmaktadır. En büyük aldatmaca ise bu şirketlerin ürünlerini insanlara ücretsiz sunması. Bir yerde eğer ürün ya da hizmetler ücretsiz ise oradaki asıl ürün sizsinizdir. Çünkü Google Drive eğer size 30 GB'a kadar ücretsiz fotoğraf ve video yükleme olanağı sunuyorsa bunu insanlar için değil kendisi için istemektedir. Aslında ücretsiz bir uygulamayı kullanırken insanlar kendilerini kullandırmış olmaktadır. Oraya aktarılmış veriler ile kişisel mahremiyet bu şirketlerin eline verilmiş olmaktadır. Bu bilgileri bilerseniz ve bilinçli bir kullanıcı olsanız dahi

gözetlenmenin, denetimin elinden kaçınılmamaktadır. Siz hiçbir yere üye olmasanız dahi bir arkadaşınızın Facebook'a üye olması halinde ve telefon rehberinin kullanımına izin vermesi kullanıcı sözleşmesini onaylaması durumunda telefonunu Facebook'a açmış bulunmaktadır. Artık Facebook sizin yüzünüzü arkadaşınız yoluyla biliyor. Bu şekilde hiçbir şekilde sosyal medya kullanmayan kişiler hakkındaki verileri de saklamış olmaktadır. Bu tarz internet ortamında hiç var olmayan ama verisi bulunan kişiler “gölge profil” olarak adlandırılıyor. İstemeseniz de artık bir dijital kimliğiniz var ve ayak izlerinizi dolaylı olarak da olsa bırakıyorsunuz. Veriler artık her şeyden güçlü olmaya başladı ve verinin ulaşamadığı çok az alan kalmış durumda. Bu verilerin toplanması için insanların sosyal medyada vakit geçirmesi gerekmektedir. Instagram’a girdiği zaman insanları bu dünyada tutan bir güç vardır. Nedense herkesin duvarı ve keşfet bölümü farklıdır ve hep ilgi alanı ne ise, kişi ne görmek isterse onu çıkarır sistem. Daha yeni oluşmuş bir veri dahi olsa ona karşı ilgili olduğunu, buna kayıtsız kalınamayacağını bilir. Buna “parmak durduran içerik” tanımlaması yapılmaktadır. Bu tarz insanları cezbeden veriler görüldüğü zaman insanlar parmaklarını ekrandan aşağıya kaydıramaz ve parmakları ekranda sabit bir şekilde o veri incelenir. Ve tabii bu veriyi inceleyen, yorum yapan, beğenen ve paylaşan kişilerin duvarına girildiğinde insanlar kendilerinden izler bulmaktadırlar. İnsanlar kendilerine benzeyen kişilerin önüne çıktığına şahitlik eder ve buna “yankı odası etkisi” denir. Âdeta kendisinin yankısını görür kişi. Veriler yankı odasında toplanırken insanları örümceklerin avlanma taktiğini kullanarak alt ederler. Örümcekler avlamak istedikleri sineğin büyüklüğüne göre bir ağ örür ve o sinekleri de orada tutmak için özel bir koku salarlar. İnsanları bu sosyal ağlarda tutmak için o gösterilen içerikler salınan kokulardır. İnsanlar büyüye kapılırken kendi bilgilerini işlemeye çalışmaktadırlar.

Saymış olduğumuz şirketlerin aslında temel düşünceleri ortaktır: insanların verilerini toplayıp bunu daha sonra bir güç kaynağı olarak kullanmak. Bunun yapılmasında seçim mimarisi olarak adlandırılan insanların tercihlerinin yönlendirilmesi amaçlayan bir temel düşünce bulunmaktadır. Amaçlarının bu olmasıyla beraber kullanıcılar da daha fazla bilinçlenerek buna karşı çıkmaktadır.

2.10. KÜRESEL OLARAK FAALİYET GÖSTEREN GÖZETİM SİSTEMLERİ

Günümüzde sürdürülen gözetim uygulamaları artık bilgisayar ağları ve bunlar ile bütünleşmiş sistemler ile yapılmaktadır. Bu gözetim sadece güvenlik değil istihbaratı da kapsayan gözetimi içermektedir. Burada anlatılacak olan sistemlerin ortaya çıkışı istihbarat ağının güçlenmesi için yapılmış uygulamalardır. Askerî istihbarata baktığımız zaman bu işlemler daha önceleri casusluk adı altında gerçekleşmekle beraber artık internet mecrasından yürütülmektedir. Kimileri için gerekli, kimileri için ise dehşete düşürecek derecede büyük bir mahremiyet sorunsalını beraberinde getirmektedir. Öyle ki herkes tarafından kullanılan Twitter, Facabook gibi ortamlar istihbarat faaliyetlerinin yürütüldüğü en büyük ağlardan biridir. İstihbarat ağları ve servislerinin en göze çarpan örnekleri küresel istihbarat ağı olan Prism, e-posta izleme programı olan Carnivor, tüm dünyayı bir örümcek ağı gibi saran Echelon ve Truva atı programı olan Promis incelenmeye değer programlardır (Çelik, 2014: 154-155). İlerleyen bölümlerde bunların faaliyetlerini nasıl gerçekleştirdikleri anlatılmaya çalışılacaktır.

2.10.1. Echelon İstihbarat Sistemi

Amerika ile Rusya arasında İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan Soğuk Savaş dönemi iki ülke arasındaki ipleri iyiden iyiye germiş ve bu gerginlik birçok alanda kendisini göstermiştir. 1960 tarihinde Bernon Mitchell ve William Martin isimli iki NSA (Ulusal Güvenlik Dairesi) ajanı Rusya'ya iltica etmiştir. Bu isimler aynı yıl başkent Moskova'da bir konferans gerçekleştirmiş ve burada ABD tarafından NSA'ya hazırlatılan özel bir dinleme sistemi olan Echelon'ı tanıtmışlardır. Bu sistemin temel amacı ise kendilerine seçtikleri hedef ülkelerin telefon konuşmaları ve telgraf iletilerini dinlemektir. Ayrıca İngiliz ve ABD istihbarat servislerinin kendi aralarında daha güvenli bir iletişim sağlamalarını amaçlamıştır. ABD uzun yıllar kullandığı bu gizli istihbarat servisinin varlığını kabul etmemiştir. 1999 yılına gelindiğinde reddedilen bu sistemin varlığı Martin Brady tarafından 23 Mayıs günü doğrulanmıştır. Bu isim o dönem Avustralya Savunma Sinyalleri Müdürlüğünü yürüten isimdir. Gerçek şuydu ki bu sistem elli yıldan uzun bir süredir kullanılmaktaydı ve varlığı açıklanmamaktaydı. Sistem kurulduktan sonra İngiltere ve ABD tarafından kullanılmış ve daha sona Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada'da bu sistem kullanılmaya başlanmıştır. ve ABD, müttefiki olan ülkelere bu

sistemden kurarak kendi istihbarat ağını güçlendirmiştir. Bu sistem kurulduğu dönem ülke içi ve dışı telefon konuşmalarını dinlemeyi ve telgraflardaki şifreleri çözmeyi amaçlamıştır (Abdurrahmanlı, 2021: 1221-1223). Teknolojinin gelişimi bu programın artık filtreleme sistemlerini de geliştirmiştir ve bununla beraber istenilen kelimeleri cımbızlama ve deşifre etme kabiliyetine de sahip olmuştur.

2013 yılında eski bir NSA ajanı olan Edward Snowden NSA'nın dünyayı dinliyor iddialarına dönemin başkanı Obama “Evet dinliyoruz, ama mahremiyete karışmıyoruz”. diyerek geçiştirmiştir. Snowden NSA’nın yakalamış olduğu bu başarılı sistemi her zaman yalanladığını belirterek bu sistemin elde ettiği verileri kötü amaçlı olarak kullanmadığını da eklemiştir (Abdurrahmanlı, 2021: 1223-1225). Bu sistemlerden iki adet de Türkiye'ye kurulmuştur. Türkiye'ye kurulma amaçları ise ABD için bir tehdit oluşturan Rusya, İran, Irak ve Kafkas bölgelerindeki devletleri dinlemektir. Bu sisteme ek olarak Signet adında bir sistem daha geliştirildi ve bunun için de 66 adet dil bilen ve bu dillere ait şive ve leçeleri dahi deşifre eden bir sistem geliştirilmiştir.

2.10.2. Truva Atı: Promis

Amerika'da Ulusal Güvenlik Dairesi olan NSA'nın kullandığı gözetim sistemlerine bakıldığı zaman bu araçların başında EPIC ve Promis sisteminin geldiğini görürüz. Gözetim söz konusu olduğunda tüm sınırları aşmakta olan bu sistem, elektronik olarak değerlendirildiğinde bilgisayarlara erişim ile sokulan Truva atı işlevi göstermektedir.

Promis sistemi farklı ağlarda bulunan verileri kendi içerisinde toplayarak tek bir yerde gibi gösterip kullanabilmektedir. Hedefine ilk önce kişileri değil onların sahip olduğu nitelikleri alan bu program kullanıcılara bu şekilde ulaşır. Ulaştığı kişilerden sonra bunlara ait her türlü veriyi ortaya koyar, farklı kaynaklardan gelen tek veri sistemi burada ortaya çıkar. Program incelendiğinde en büyük özelliklerinden birisi değişim profilleri yapabilmesidir. Burada değişimden kasıt insanların yer değiştirerek bir araya gelmesidir. Örneğin farz edelim bir evde su tüketimi arttı veya elektrik daha fazla harcandı; bununla beraber, yakınında bulunan başka bir ailede bu durum tam tersi ise bu iki aile arasında bir ortak dosya açılır. Beraber vakit geçirilen süre zarfında yapılan her şey kayıt altına alınır.

Promis'i profesyonel olarak ABD ve İsrail kullanmıştır. Kullanmakla da kalmayıp bunu NATO dâhil olmak üzere birçok ülkeye pazarlamıştır. Bu iki devletin Kıbrıs Rum

Kesimi üzerinden bu sistemi sattığı görülmüştür. Yüzlerce devlete satılan bu sistemden NATO üyesi devletler de nasibini almış ve güvenlik adı altında bu sistem onlara da tedarik edilmiştir (Çelik, 2014: 154-155). Programın sayesinde kullanıcı ülkeler kendilerine düşman ülkeleri dinleyecek, bunlar hakkında bilgi sahibi olacaktır. Fakat casus programa da bir adet casus program gizlenmiş, yani ABD ile İsrail sattığı Promis programlarının içlerine de Truva atı programı koymuşlardır. Yani programın içine gizli bir arka kapı konmuş ve bu arka kapı ile istedikleri zaman bu ülkelerin yaptığı görüşmeler, kullandıkları casusluk faaliyetleri açık bir şekilde gözetlenmiştir.

2.11. DİJİTAL GÖZETİM

Zamanla sistematik bir hal alarak günümüzdeki şeklini alan gözetim insanlar üzerinde tam manasıyla kendini göstermektedir. Orwell'in Büyük Birader'i artık âdeta gözlerini insanlara dikmiş ve toplumda '*biri bizi gözetliyor*' algısı oluşmuştur. İnternet ortamının hem bilgi sahibi olmak hem de gözetim amacı ile toplum tarafından yoğun olarak kullanılması ile artık bu mecraya has bir gözetim toplumu ortaya çıkmıştır. Bu toplumda gözetim açısından her türlü yaklaşıma açık hale getirilen ve kamusal alan ile özel alan arasında var olan ayrımının çizgilerinin silikleştiği görülmektedir. İnternetle beraber artık insanlar her saniye gözetlenir ve bundan da haz duyar hale gelmiştir. İnternet devrimi bedenini artık gönüllü olarak kişisel rıza sergilenişini göstermektedir (Çimen, 2020c: 37).

Postmodern döneme bakıldığında zaman gözetimin iki adet yüze sahip olduğu görülmektedir. İlk olarak herkes tarafından gündelik hayatta karşılaşılan ve hayatımızın bir parçası haline gelen telefonlar, güvenlik kameraları, Mobese gibi sistemler bunlara örnektir. Bu sistemlere bakıldığında güvenliği ve toplumsal huzuru sağlama adı altında kullanıldıkları söylemektedir ama bu tür sistemlerin bir de görünmeyen yüzleri bulunmaktadır (Çimen, 2020c: 37). İnsanlardaki yoğun haz duygusu kendini bilinçli olarak görünür kılmayı daha cazip bir hale getirmiş, gözetlenme durumu ortaya çıkmıştır (Çimen, 2020c: 37). Özellikle sosyal medya, gözetim toplumunun bu denli çoğalmasında çok önemli bir paya sahiptir. İnsanlar artık orada günlük işleyişlerini tamamıyla ortaya koymakta ve mahremiyet konusu da bu anlamda yeni bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DEKİ GÖZETİM UYGULAMALARI

3.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE PANDEMİLER

Dünya tarihinde bütün insanlığı ilgilendiren konulardan bir tanesi hiç şüphesiz salgın hastalıklar olmuştur. Toplumlara etkileyen ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen en önemli iki etkenin başında salgın hastalıklar ve göç gelmektedir. Bunların ikisi de var olan düzeni bozucu etkilere neden olmuştur. Örneğin, Asya Hun Devleti'nin 375'te gerçekleştirmiş olduğu Kavimler Göçü ülkelerin siyasi tarihi açısından yıkıcı etkiye sebebiyet vermiştir. Avrupa'nın siyasi haritası değişmiş, barbar olarak adlandırılan kavimler Avrupa'da yeni bir kültürün oluşumunu sağlamıştır. Kavimler Göçü'nün yarattığı etki dünya tarihi açısından nasıl bir sonuç doğurdu ise salgın hastalıkların doğurduğu etki de aynı orandadır denebilir. Bu göç sırasında daha önce Avrupa'da görülmeyen hastalıklar ortaya çıkmış ve farklı bölgelerde yaşayan insanların bir araya gelmesi sonucu genel bir salgın hali gözlemlenmiştir. Geçmişten günümüze var olan salgın hastalıklar göz önüne alındığında toplumlara yapmış olduğu tahribat ve can kaybının gelişmekte olan diğer olaylardan daha farklı olduğu anlaşılmaktadır. Salgın hastalıkların çıkış noktasına bakıldığında zaman savaşlar ve göçlerin olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde dünyanın küreselleşmesi bir yerden bir yere gitmenin kolaylaşması, ulaşım maliyetlerinin ucuzlaması ve ticari faaliyetlerin artık kıtalar arası yapıyor olması mikrop ve virüslerin yayılımını hızlandırmaktadır. Ticari açıdan can alıcı bir durum olan bu hız hem ürünlerin dağıtımını hızlandırmış, öte yandan salgınların da aynı anda birden fazla kıtada yayılmasını neden olmuştur. Bir diğer husus ise ülkelerin gelişmişlik seviyelerindeki farklılık insanlar üzerinde büyük bir etkiye neden olmaktadır; temel gıda tüketimi, temiz su kaynaklarına ulaşım ve küresel çapta dünyayı etkileyen iklim değişiklikleri hastalıkların oluşumu ve yayılımı üzerinde olumsuz etkiye sebep olarak salgınların önü açılmıştır.

Dünyada pandemiler tarihine baktığımız zaman kara veba, Kolera, İspanyol Gribi, Tifo, Domuz Gribi gibi pandemilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemlerde yaşanan sorunlar sosyal hayatta kendisini çeşitli şekillerde belli ederek ekonomik, kültürel değerler üzerinde birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Çalışmamızda da

günümüzde yaşanan salgın hastalığın ne denli sorunu beraberinde getirdiği ve alınan önlemlerin geri dönüşlerinin nasıl gözlemlendiği anlatılmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Pandemi ve Epidemi

Epidemi kelime olarak özünde herhangi bir konuda kontrolden çıkmış bir meseleyi anlatmak için kullanılan oldukça genel bir kavramdır. Bu kavramı sadece tıp literatürüne sıkıştırmak yanlış olur. Pek çok konuda epidemi diyebileceğimiz gelişmeler ortaya çıkmaktadır. Sağlık alanında ise bir coğrafyada görülen ve yaşayan insanların birçoğunu etkileyen salgın hastalıktır. Pandemi kavramı ise bulunduğu coğrafyayı aşmış, dünyanın her yerinde veya yayılım alanı çok geniş olan, çok sayıda kişiyi etkileyen salgın hastalıkları anlatırken kullanılan terimdir (Tekin, 2021:332). Epideminin etkileri ve yayılımı tam olarak kestirilebilirken pandeminin etkileri ve ne kadar büyüyebileceği tam olarak saptanamayabilir.

Pandemi kelimesinin kökenine bakıldığında Eski Yunan'a dayandığı görülür. Tüm anlamına gelen “pan” kelimesi ile insan anlamına gelen “demos” kelimelerinin birleşimiyle oluşan bu kavram salgın hastalıklarda en acil durumu ifade etmektedir. Pandeminin oluşumunu tetikleyen çeşitli haller olmakla beraber Dünya Sağlık Örgütüne göre pandeminin var olabilmesi için şu üç durumun görülmesi gerekmektedir:

- ❖ Daha önce var olunmamış bir hastalığın ortaya çıkması.
- ❖ Ortaya çıkmış olan bu hastalığın bulaşıcı özelliğinin olması ve sonuçlarının tehlike arz etmesi.
- ❖ Ortaya çıkmış olan hastalığın diğer insanlara sürekli olarak bulaşabiliyor olması.

3.2. DÜNYA TARİHİNDE GÖRÜLEN BÜYÜK PANDEMİLER

Tarihteki pandemilere baktığımız zaman, Kara Veba, Kolera, İspanyol Gribi, Tifo ve Domuz Gribi gibi yakın ve uzak tarihli pandemilerin yıkıcı etkileriyle dünya genelinde karşılaşıldığı görülmektedir. Bu pandemi olayları, sadece fiziksel sağlık açısından değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda da derin izler bırakmıştır. Bu tarihsel salgınlar, toplumsal hayatın dokusunu temelden etkilemiş, günlük yaşamın normal akışını altüst etmiştir. Salgınlarla birlikte insanlar, hastalık korkusuyla günlük

rutinlerini sorgulamış; seyahat, ticaret ve sosyal etkileşimlerde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Seyahat kısıtlamaları ve ticaretin durması, ekonomik durgunluğa ve iş gücü kaybına yol açmıştır. Bu durum, ekonomik sıkıntıların yanı sıra toplumun sosyal yapısını da sarsmış, kültürel etkinlikler, festivaller ve toplumsal etkileşimler zorunlu olarak sınırlandırılmış veya durdurulmuştur. İnsanlar bu dönemlerde artık geçmiş alışkanlıklarından vazgeçerek yaşanan bu kapatma ile bu hayata bir adaptasyon sürecine girmişlerdir. Ancak bu zorlu dönemler, insanlığın dayanıklılığını ve adaptasyon yeteneğini de bizlere göstermiştir. Toplumlar, kriz anlarında dayanışma ve yardımlaşma gibi temel insani değerleri öne çıkarmıştır. Sağlık altyapısının güçlendirilmesi, bilimsel araştırmaların hızlandırılması ve toplumsal dayanışmanın artması gibi olumlu değişimler, pandemi sonrası toparlanma süreçlerinde belirleyici olmuştur. Bir bakıma bu dönemde yaşananlar ilkel düşüncelerinin kavimleşme ve aynı kavime duyulan aidiyet duygusunun daha genel hale gelmesini de ortaya çıkarmıştır. Tarihsel deneyimler, günümüzde görülen küresel salgınlarla başa çıkma uygulamalarında bizlere önemli bir yol gösterici olmuştur. Öğrenilen dersler, sağlık sistemlerinin daha hazırlıklı olması gerekliliği, bilimsel araştırmalara ve yeniliklere daha fazla yatırım yapılması, iletişim ve bilgi paylaşımının hızlandırılması gibi alanlarda kendini göstermektedir. Aynı zamanda, toplumsal dayanışmanın, kriz anlarında en önemli faktörlerden biri olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.

3.2.1. Veba, Kara Ölüm

1348 yılında Avrupa'nın neredeyse tamamını etkisi altına alan Veba bilindiği üzere Avrupa'ya Asya kıtasından geçiş ve bu kıta insanı için son derece önemli bir felaketin eşiğine gelmesine neden olmuştur. Birden fazla türü ve nedeni bulunan bu virüs Avrupa nüfusunda geniş çaplı bir yıkıcı etkiye neden olarak birçok sorunu beraberinde getirmiştir.

Veba virüsünün ortaya nasıl çıktığına bakacak olursak o dönem Orta Çağ'da üç çeşit vebanın varlığından söz edebiliriz. Septisemik, pönomik ve hıyarcıklı olarak adlandırılan bu virüs türünün en şiddetli etkiye sahip olanı ve sıklıkla görüleni hıyarcıklı semptomudur. Vebanın kemirgenler tarafından ortaya çıkarıldığı, insanlara ise pireler yolu ile geçtiği bilinmektedir. Bu hayvanlar tarafından insanlara geçmekte olan virüs ile beraber kişilerde bacaklarda, kasıklarda ve sıklıkla koltuk altlarında hıyarcık adı verilen şişlikler meydana gelmektedir. Bu şişlikler patlarsa ve ödemlerde bulunan zehrin dışarıya yayılması durumunda hasta kurtulabilir. Bununla birlikte eğer şişlik patlamaz ise

hastalıklı kişi şişlik oluştuktan üç gün sonra ölmektedir (Genç, 2011: 124-126). Görülmektedir ki insanların hayatları tam bir pamuk ipliğine bağlıdır ve hastalığın yayılmasının önlenmesi noktasında alınan önlemlerin yetersizliği Avrupa'nın nüfus yapısını önemli derecede etkilemiştir.

Hastalığın tüm kıtada baş göstermesi ile beraber Avrupa'da yaşayan nüfusun yarısına yakını hayatını kaybetmiş ve bu durum âdeta kıtanın kaderini yeniden şekillendirmiştir. Hastalığın İngiltere ve Fransa arasında halihazırda devam eden yüzyıl savaşlarının başlamasından çeyrek yüzyıl sonra meydana gelmesi hasebiyle Avrupa'da var olan kargaşa ve belirsizlik durumu bu hastalığın da etkisi ile Avrupa'nın kırılıp dağılmasına neden olmuştur. Hastalık beraberinde kültürel ve dinî sorunları da beraberinde getirmiştir. Hastalıktan dolayı Yahudiler suçlanmış ve sistematik bir işkenceye maruz kalmışlardır. Veba şu açıdan önemlidir ki devlet hastalıklı olan ve olmayan kişileri tespit etmek için toplumdaki herkesin kaydını çıkarmış ve bu kayıtlar gözetim aracı olarak kullanılmıştır. Savaş döneminde böyle bir olayın yaşanması devlet açısından asker kaçaklarının, vergiye tabi malların tespitinde son derece önemli bir yer tutmuştur.

3.2.2. Kolera

Tarihte belirli aralıklarla üç defa görülen Kolera salgını ilk olarak 1817 yılında Hindistan'da ortaya çıkarak bu bölgeden yayılmıştır. Vebanın aksine kendisine büyük bir yayılım alanı bulan bu virüs şiddetli ishal ve dehidrasyona neden olan, ince bağırsakta görülen bir hastalıktır. Kolera Hindistan'da ortaya çıkıp Asya'yı etkisi altına aldıktan sonra Rusya'ya kadar ulaşmıştır. 1827 ve 1839 da görülen ikinci Kolera salgını neredeyse tüm dünyada görülmüş ve ikinci salgın Arap Yarımadası'na ulaşmış ve burada hac ibadetini yapan Müslümanlar tarafından farklı coğrafyalara taşınmıştır. Bu açıdan Müslümanlar arasında hacı hastalığı olarak da bilinmektedir. Giriş bölümünde de bahsedilen göç hikâyesini andıran bu durum da farklı bölgelerden bir araya gelen insanların dünyanın dört bir yanına virüsü nasıl taşıdıklarına büyük bir örnektir. Üçüncü dönem Kolera salgını Avrupa'ya kadar uzanmış ve oradan da okyanus aşırı olarak Amerika'ya gitmiştir (Şirin, Ergüder, 2020: 91-92). Kolera pandemisinde devlet tarafından karantina uygulaması yapılmış, hastalığı taşıyan kişilere izolasyon süreci uygulanmış ve çevre temizliği konusunda da son derece önemli adımlar atılmıştır.

Yapılan çalışmalar ile ilk defa bir pandemide bu denli önemli adımlar atılarak virüsün yayılım hızı kontrol altına alınmıştır.

3.2.3. İspanyol Gribi

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde savaşın yaraları henüz tazeyken dünyayı bekleyen yeni bir tehlike olan İspanyol gribi sadece 1918 ve 1920 yılları arasında 50 ila 100 milyon insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu virüsün ilk başlarda çok fazla kişiyi öldürmüyor olması ve Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkarmış olduğu karmaşa hali ilk etapta hastalığın halktan saklanmasına neden olmuştur. Basın yoluyla da sansüre uğratılan hastalık haberleri savaşın sonunda pek çok yıkıcı etkiye sebebiyet vermiştir. Virüsün nerde ve nasıl çıktığı konusu tam bir muamma olmakla beraber ortaya atılan üç öngörü vardır. Yapılan araştırmalara göre virüsün ilk olarak Çin'de ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Burada tüketilen kanatlı hayvan sayısının fazlalığı bu savı destekler niteliktedir. Zira virüs insanlara hayvanlar yolu ile geçmiştir. Bir diğer saptama ise Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olabileceği yönündedir. O dönem Fransa adına savaşmak için gelen Asyalıların bölgede hastalığı yaymış olabilecekleri görüşü ortaya atılmıştır. Son olarak ise hastalığın Amerika'da ortaya çıkmış olduğu görüşü vardır ve kayıtlara da Amerika'dan dünyaya yayıldığı bilgisi geçmiştir.

Bu gribin bir salgın haline dönüşmesi ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'ya iki milyon kadar asker göndermesi ile gerçekleşmiştir. Amerikan askerleri "H1N1" virüsünün yayılmasına neden olmuştur ve bu dönemde Avrupa'da bulunan sansür nedeni ile basının grip haberini yaymaktaki yetersizliği üzerine İspanyol basını hastalığı duyurmuş; İspanya medyası aracılığı ile öğrenilmesinden dolayı dünya bu hastalığı "İspanyol gribi" olarak adlandırmıştır. Bu gribin dünya üzerinde bir pandemiye dönüşmesinin asıl sebebi ise Birinci Dünya Savaşı'nın ardından terhis olup kendi ülkesine dönen on milyon askerin gittikleri bölgelere beraberlerinde hastalığı da yaymalarıdır. İspanyol gribinin oluşturduğu kargaşa ortamı modern tıbbın yetersizliği ve bu büyüklükteki vakalarda çaresizliğini gözler önüne sermiştir (Yolun, 2020: 74-76). Yine aynı dönemde imkânsızlıklarla mücadele veren yetkililer ağız maskesi üretimine başlayıp hastalığın daha fazla yayılmasının önüne geçmeye çalışmıştır fakat bezden üretilen bu maskeler virüslerin yayılmasına maalesef engel olamamıştır. Tüm dünyayı

etkisi altına alan İspanyol virüsünden dolayı ortaya çıkan veriler ile beraber 21 milyon kişinin hayatını kaybettiği ortaya çıkmıştır.

3.3. COVID-19’UN ORTAYA ÇIKIŞI

Dünya Sağlık Örgütü Çin Ülke Ofisi, Çin’in Hubei eyaleti Vuhan kentinde, nedenleri çıktığı dönemde bilinmemekte olan zatürre vakalarını bildirmiştir. 5 Ocak 2020 tarihine gelindiğinde daha önce insanlarda görülmemiş olan yeni koronavirüs ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkmış olduğu dönem itibarıyla 2019-nCoV adı ile anılmaya başlayan bu virüs zaman geçtikçe virüs hakkında elde edilen veriler ve ortaya çıkan sonuçlar neticesiyle “COVID-19” olarak tanımlanmıştır (Budak, Korkmaz, 2020: 66). Çin’de ortaya çıktığı dönemden sonra üç ay içinde tüm dünyaya yayılan virüs yeni bir milat olmuştur. Artık bu tarihten sonra bir virüsün insan sağlığı ve toplum üzerine oluşturabileceği bu denli büyük etki gözlemlenmiştir.

3.4. COVID-19 BELİRTİLERİ VE HASTALIK TANISI

Salgının başlangıcına bakıldığında virüs öncelikle Vuhan kentinde, bu bölgede bulunan deniz ürünleri ile hayvan pazarlarında bulunan kişilerde görülmüştür. Daha sonra insanlar arasında daha fazla yaygınlaşarak bulaşıcı bir hastalık hali almış, Vuhan başta olmak üzere Hubei eyaletine bağlı kentlerde yayılım göstermiştir. Ardından bütün ülkeye yayılarak Çin Halk Cumhuriyeti’nin tamamında görüldükten sonra dünyanın diğer ülkelerine de yayılmıştır. COVID-19 koronavirüs ailesine ait bir virüs çeşidi olup Doğu Solunum Sendromu (MERS) ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) gibi hastalıkların görüldüğü bilinmektedir. Yeni koronavirüste ise hastalığa neden olan etken SAR-CoV-2 virüsüdür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023a). Hastalığın semptomları belirli oranda bilinmekle beraber bunlardan en yaygın görülenleri ateş, nefes darlığı ve öksürüktür. Şiddetli seyreden vakalarda hastalık zatürre, ağır solunum yetmezliği, böbrek yetmezliği ve son olarak da ölümle sonuçlanan evreler izlemektedir. Hastalığın bulaş yolları öksürük ve hapşırıkla ortama saçılan damlacıklardır. Solunum yoluyla çıkan damlacıklar yüzeylere bulaşır ve bu yüzeylerle temas sonrası ellerin yıkanmaması, ellerin ise ağız, göz, burun ve yüz gibi organlara teması sonucunda koronavirüs vücuda

alınabilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023a). Görülmektedir ki yeni Corona virüs bir solunum yolu hastalığıdır ve insanlara da hayvanlar tarafından geçtiği kanıtlanmıştır.

3.5. TÜRKİYE’DE COVID-19 SALGINININ BAŞLAMASI

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan koronavirüs vaka tablosuna bakıldığında Türkiye’de ilk COVID-19 vakası, 11 Mart 2020 tarihinde gerçekleştiği görülür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023b). Mart 2023 itibarıyla toplamda 17 milyon 232 bin 66 kişi koronavirüs hastalığını geçirmiş olup 102 bin 147 kişinin COVID-19 sebebiyle vefat ettiğini açıklamıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023c). Salgının başlamasından sonra Sağlık Bakanlığı sağlık sistemlerinin iyileştirilmesi ve mevcut hastane kapasitelerinin artırımına giden bir yol izlemiştir. Ayrıca kamu sağlığı ve bilincin artırılması için çeşitli eğitimler verilmiştir. Türkiye’de salgın ile mücadele için bir bilim kurulu kurulmuş ve bu bilim insanları tarafından aşı, ilaç geliştirme süreçlerine gidilmiş, ayrıca insanları kontrol altında tutmak için bazı denetim ve kontrol uygulamalarını hayata geçirmişlerdir.

Türkiye’de COVID-19 Kronolojisi

2020

10 Ocak: Sağlık Bakanlığının almış olduğu karar doğrultusunda Koronavirüs Bilim Kurulu kurulmuştur.

24 Ocak: Havaalanlarına termal kamera konulması ve Çin’den gelen yolcuların daha sıkı tedbirler ve testler altında ülkeye girmesine karar verilmiştir.

31 Ocak: 34 Türk vatandaşının devlet tarafından Çin’in Vuhan kentinden ülkeye intikali sağlanmıştır.

3 Şubat: Türkiye Çin’den yapılan tüm uçuşları durdurmuştur.

Mart 2020: Çeşitli şehirlerde dezenfeksiyon yapılmaya başlandı ve otobüs duraklarında dezenfektan istasyonları kurulmaya başlandı.

11 Mart: Türkiye’de ilk koronavirüslü hasta tespit edildi ve kişi tecrit altına alındı.

13 Mart: Virüs taşıyan hastanın yakınlarında da virüs tespit edildiği açıklandı ve COVID-19 taşıyan hasta sayısı resmî olarak 5’e yükseldi.

14 Mart: Azerbaycan ve Gürcistan ile karşılıklı olarak ulaşım kapatıldı.

15 Mart: Kültür ve Turizm Bakanlığı bakanlığa bağlı kütüphaneleri okuyuculara kapattığını duyurdu ve Gençlik ve Spor Bakanlığı umreden gelen 10 bin 330 kişiyi devlet yurtlarında karantina altına aldı.

16 Mart: Millî Eğitim Bakanlığı tarafından eğitim öğretime ara verilerek uzaktan eğitim sistemine geçileceği kararlaştırılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı camilerde cemaat halinde Cuma namazı ve vakit namazı kılınmasına ara verildiğini açıklamıştır.

17 Mart: COVID-19 virüsünden lk defa 89 yaşında bir hasta hayatını kaybetti.

19 Mart: Türkiye’de hasta sayısı 191’e ölüm sayısı 3’e yükseldi. Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından spor müsabakaları ikinci bir karara kadar ertelendi.

22 Mart: Türkiye’de COVID-19’lu hasta sayısının binin üzerine çıktığı açıklandı.

10-11 Nisan: 30 büyükşehir ve Zonguldak’ta sokağa çıkma yasağı uygulandı.

23 Nisan: Dört günlük sokağa çıkma yasağı uygulandı.

6 Mayıs: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca normalleşme sürecinin başladığını duyurdu ve “kontrollü sosyal hayat” olarak adlandırdığı bu dönemde alınması gereken önemlerden bahsederek Bakanlık tarafından hayata geçirilen “Hayat Eve Sığar” mobil uygulamasını tanıttı ve uygulamanın nedenli önemli olduğuna değindi.

23-26 Mart: Ramazan Bayramı dolayısıyla 4 günlük sokağa çıkma yasağı uygulandı.

17 Kasım: Türkiye’de yeniden hafta sonu sokağa çıkma yasağı uygulanmasına karar verildi. Kararın alınmasına kış aylarının başlaması ve virüs yayılma oranlarının artması gerekçe gösterildi.

2021

11 Ocak: İlk koronavirüs aşısı Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’ya yapıldı.

2 Nisan: BioNTech aşısı Türkiye’de kullanılmaya başlandı.

6 Eylül: Yüz yüze eğitimin başlamasına karar verildi.

2022

2 Mart: Zorunlu maske kullanımı uygulaması kaldırıldı.

11 Mart 2020 tarihinde DSÖ tarafından açıklanan karar ile tam da Türkiye’ de ilk COVID-19’lu vakanın tespit edildiği gün dünya genelinde pandemi kararı alınmıştı. 5 Mart 2023 itibarıyla DSÖ artık COVID-19’un acil bir durum teşkil etmediğini ve pandeminin sona erdiğini açıklamıştır (BBC NEWS Türkçe, 2023a). Bu tarihten sonra hem dünyada hem de Türkiye’de artık sosyal hayatta da belirtileri kalmayan pandemi dönemi kendisine tarihe karışmış diğer pandemiler arasında yer bulmuştur. Tabii ki oluşumunun bu kadar yakından takip edilmesi ve kayıt altına alınması, her an her gelişmenin toplumla paylaşılması dolayısıyla üzerine her alanda pek çok araştırma yapılmıştır. Türkiye de pandemi döneminin getirmiş olduğu zorunluluk hallerinden etkilenmiş ve bu doğrultuda almış olduğu önlemlerle vatandaşların salgından korunması yönünde önemli adımlar atmıştır.

3.6. PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE SAĞLIK BAKANLIĞININ ALDIĞI ÖNLEMLER

11 Mart 2021 tarihinde Türkiye’de COVID-19 salgınının başlamasıyla birlikte artık salgın ile mücadele profesyonel bir ekip tarafından yürütölmeye başlamıştır. Hayata geçirilen çeşitli uygulamalar sayesinde, ortaya çıkan karışık durum önlenmiştir.

11 Mart 2021 tarihinde Türkiye’de COVID-19 salgınının başlaması ile birlikte, salgınla mücadelede profesyonel bir ekip oluşturularak hızla harekete geçilmiştir. Bu ekip, sağlık uzmanlarından, bilim insanlarından ve yöneticilerden oluşmaktadır. Salgının başlangıcında, halk sağlığını korumak ve hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla bir dizi önemli uygulamalar hayata geçirilmiştir. İlk olarak, halka yönelik bilinçlendirme kampanyaları başlatılmıştır. Maske takma, fiziksel mesafe koruma, hijyen önlemleri gibi temel kurallar halka anlatılmış ve bu kurallara uyma çağrıları yapılmıştır. Ayrıca, hızla aşı programları başlatılmış ve vatandaşlara aşı olma fırsatları sunulmuştur. Sağlık sistemi, salgına karşı mücadelede kapasitesini artırmak için önemli adımlar atmıştır. Yoğun bakım yatak kapasitesi artırılmış ve yeni hastane birimleri oluşturulmuştur. Test kapasitesi artırılarak hızlı testler ve temas takibi uygulamaları hayata geçirilmiştir.

3.6.1. HES Kodu Uygulaması

HES (Hayat Eve Sığar) Kodu, Türkiye’de COVID-19 pandemisi ile hayata geçirilen önemli bir izleme ve takip etme sistemidir. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından 6 Mayıs 2020’de tanıtılan ve ilk olarak 11 Nisan’da yayınlanan mobil uygulama ile toplum sağlığı korunmaya çalışılmıştır. HES Kodu, kişilerin günlük hayatta; seyahat etme, toplu taşıma araçlarına binme hususları başta olmak üzere birçok alanda varlığını göstermiştir. Bu uygulamanın çalışma sistemi kişilerin bilgilerini sisteme kaydederek HES Kodu alması ile başlamaktadır. Bu kod kamuya açık bütün yerlerde talep edilmektedir ve birçok kamusal alana girebilmek bu kodun varlığına bağlıdır. Örneğin AVM ve birçok kapalı alana girişlerde kişilere HES Kodu sorgusu yapılmış ve hastalık riski taşımayan bireyler bu alanlara alınmıştır. HES Kodu kişilerin COVID-19 taşıyıp taşımadığını belirlemek ve virüs taşıyan kişilerle temas edilip edilmediği konusunda da kullanılan önemli bir uygulama olmuştur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023d). Bu tezin ana konusu olan gözetim ve korona arasındaki bağlantı ilerleyen bölümde daha ayrıntılı olarak işlenecek olup ana konu tekrardan HES uygulaması ekseninde incelenecektir.

3.6.2. Test ve İzolasyon

COVID-19 test sonucu pozitif çıkan hastaların Bakanlık tarafından özel olarak seçilmiş alanlarda karantina altına alınması uygulaması başlatılmıştır. 21 günlük karantinaya alınan hasta kişiler karantina alanı içerisinde kalarak hastalıktan kurtulana kadar bu alanlarda izole edilmiştir. Virüsün varlığı hakkındaki bilgilerin daha somut hale gelmesi ve yapılan çalışmalar neticesinde karantina süresi 14 güne, ardından 7 güne düşürülmüş; günümüzde DSÖ’nün salgın döneminin bitişini bildirmesi ile karantina uygulamaları kaldırılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022e). Alınan tedbirler virüslü hasta sayısının azalması ve insanların bağışıklık kazanmasıyla beraber izolasyon sürelerini azaltmış ve günümüz itibari ile DSÖ’de pandemi döneminin bittiğini ilan etmektedir.

3.6.3. Sağlık İzleme Ekipleri

Hastaları izlemek için Sağlık Bakanlığının kurduğu filyasyon ekibi tarafından hasta takibi yapılmış ve bulaş en aza indirilmiştir. “Filyasyon” kelime olarak, bir hastalığın kaynağını araştırmak ve bu hastalığın yayılma alanını, yayılma zincirini takip etmek

demektedir. Türkiye’de de hastalığı kontrol altına almak ve yayılmasını durdurmak için bu yola başvurulmuştur. Türkiye genelinde 4 bin 600 adet filyasyon ekibi kurulmuş olup hepsi kendi kuruldukları il ve ilçelerin büyüklüklerine göre personellerden oluşup hastalığın vaka artışını önlemede önemli bir pozisyonda görev almışlardır (BBC NEWS Türkçe, 2023b). Bu ekipler aynı zamanda kişilerin tedavilerine de başlayarak hastaların bulundukları ortamı terk etmemelerini sağlamışlardır. Yerinde sağlık hizmeti virüs yayılımını ciddi oranda azaltmıştır.

3.6.4. Veri Ve Analiz Raporlama

Salgının Türkiye’de başlaması ve hasta sayılarının artması ile beraber halkı bilgilendirmek ve dezenformasyondan kaçınmak için Sağlık Bakanı Fahrettin Koca her akşam saat dokuzda TV karşısına çıkarak günlük olarak yapılan test sayısını, mevcut hasta sayısını, yeni eklenen hastaları, vefat eden hastaları ve izolasyona alınan kişileri istatistiklerle paylaşarak edinilen verilerin her gün halka ulaşmasını sağlamıştır verilmiştir (Güreşçi, 2020: 57-60). Türkiye’de hastalığın görüldüğü ilk kişi ile bininci kişi arasında geçen on günlük zaman diliminin kısa olması hasebiyle bu yola başvurulmuş ve bu sayıların bildirilmesinin yanında her akşam halka almaları gereken tedbirler hakkında bilgi.

3.6.5. Sosyal Medya İzleme

Salgın döneminin sosyal medya platformlarından hastalık semptomları ve salgınla ilgili haberler, ayrıca hastalık konusunda risk teşkil eden bölgelerle ilgili bilgi verilmiştir. Bu çalışma ile hızlı hareket etme ve riskli bölgelerin tespiti kolaylaşmıştır.

3.7. TÜRKİYE’DE SAĞLIK ALANINDA GÖZETİM UYGULAMALARI

Gözetimin hem ülkemiz de hem de dünyadaki sağlık alanındaki gözetim uygulamalarına bakıldığı zaman, 1854 yılında yaşanan Kolera salgını ve bu salgının beraberinde oluşan kargaşa ortamı kişilerin kayıt altında tutulmasını zorunlu hale getirmiştir. Aynı zamanda bu salgın sağlık yönetimi alanında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu salgın, gözetim ve epidemiyoloji alanlarında önemli bir ilerlemenin başlangıcıdır. Dönemin şartlarında, salgının kontrol altına alınması için

oldukça sınırlı kaynaklar ve bilimsel bilgi vardı. Ancak, Dr. John Snow'un öncülüğünde yapılan çalışmalar, salgının kökenini ve yayılışını anlamak için yeni bir yaklaşımın kapılarını aralamıştır. Dr. Snow, hastalıkla ilgili verileri toplamak ve analiz etmek için döneminin ileri teknolojisi olarak kabul edilen bir yöntem kullanarak, hasta bireylerin konum haritalarını çıkardı. Bu haritalar, salgının nereden kaynaklandığını ve nasıl yayıldığını anlamak için çok değerli bir araç haline geldi. Özellikle, Dr. Snow'un haritaları sayesinde salgının bir su kuyusundan kaynaklandığı tespit edildi. Bu, hastaların bu kuyudan su içmeleri sonucunda kolera hastalığına yakalandıklarını gösterdi. Dr. Snow'un çalışması, sağlık yönetimi ve epidemiyoloji alanlarında gözetim ve veri analizinin önemini vurguladı. Aynı zamanda, halk sağlığına yönelik müdahalelerin bilimsel temele dayalı olması gerektiğini gösterdi. Bu olay, sağlık yönetimi ve epidemiyoloji disiplinlerinin gelişimine büyük katkı sağladı ve modern halk sağlığı uygulamalarının temelini attı (Rogers, 2013). Bu başarılı örnek, sağlık yönetimi ve epidemiyoloji alanlarında önemli bir referans haline getirilmiş ve bu yöntemin sürdürülebilirliği için bir örnek olmuştur. İlerleyen teknoloji ise geçmiş dönemlerin bilgi ve deneyimlerinin dijitalleşmesini sağlayarak, bu değerli yöntem için daha geniş bir yayılma alanı ve koruma imkânı sunmuştur.

Günümüzde sağlık sektöründe yaşanan teknolojik ilerlemeler, hastalıklar ve bireylerin sağlıkla ilgili verilerinin kaydedilip izlenmesi konusunda önemli değişikliklere yol açmıştır. Artık sadece hastalık ve hasta verileri değil, günlük yaşamın sağlıkla ilgili her türlü verisi de çeşitli teknolojiler aracılığıyla kaydedilmektedir. Akıllı telefonlarda kullanılan sağlık uygulamaları ve akıllı bilekliklerde bulunan sensörler, bireylerin adımlarını, nabzını, tansiyonunu ölçerek sağlık verilerini kaydetmekte ve kullanıcılarına sunmaktadır. Bu gelişmeler, sağlık takibi ve sağlıklı yaşamı teşvik etme konusunda büyük bir rol oynamaktadır. Ayrıca, sağlık hizmetlerinin sunumu da teknolojiyle birlikte değişmiştir. Hastanın hayati bir durumu söz konusu olduğu takdirde anında sağlık ekiplerine uyarı mesajı atan sistemler dahi gelişmiş durumdadır. Hastanelerde ve sağlık kurumlarında güvenlik ve gözetim amacıyla kullanılan kameralar, sadece sağlık çalışanlarının güvenliğini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bir gözetim aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu kameralara aynı zamanda havalimanlarında bulunan termal kameralar da dâhil edilebilir, kişilerin ateşlerini ölçerek yüzlerce kişinin verisini aynı anda kaydeden kameralar kişilerin ateşlerini ölçerek yüzlerce kişinin aynı anda verisini

kayıt altında tutabilir. Sağlık hizmetlerindeki izleme ve gözetim pratikleri, panoptikon tarzı düşünce ile bağlantılıdır (Dömbekci, Güzel, 2022: 110-111). Sağlık hizmetleri, hastaların korunması, gözetlenmesi, izlenmesi ve takip edilmesi gibi uygulamaları içerir ve bu nedenle belli bir panoptikon düşüncesi ile uyumlu olabilir. Ancak, hapishane ortamından farklı olarak, sağlık hizmetlerinde hastaların rızası gözetilir ve bu nedenle izleme süreci daha etik bir zeminde gerçekleşir. Günümüzde çeşitlenen hastalıklar ve özellikle COVID-19 pandemisi, dijital takip sistemlerinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bu sistemler, hastaların izolasyonunun denetlenmesi ve hastalıkla olan ilişkilerinin izlenmesi için önemli bir araç haline gelmiştir. Türkiye'de kullanılan Pandemi İzolasyon Takip Projesi (İTP) gibi dijital uygulamalar, cep telefonları aracılığıyla hastaların takibini kolaylaştırmıştır. Bu gelişmeler, hastalık kontrolü ve halk sağlığı yönetimi açısından büyük bir öneme sahiptir.

COVID-19 pandemisiyle mücadelede dünyadaki birçok ülke çeşitli uygulamalar geliştirmiş ve vatandaşlarını bu uygulamalar aracılığıyla vatandaşlarının sağlıklarını kontrol altında tutmuşlardır. Türkiye'de "Hayat Eve Sığar", Avustralya'da "COVIDSafe", Singapur'da "TraceTogether", Yunanistan'da "CovidChecker", Hırvatistan'da "StopCOVID-19", Brezilya'da "Tô de Olho", Kolombiya'da "CoronApp", Hindistan'da "AarogyaSetu", Danimarka'da "Smittestop", Çekya'da "eRouška", Bangladeş'te "Corona TracerBD", İsrail'de, "HaMagen", Almanya'da "Corona-Warn-App", Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta "COVID Symptom Study", Yeni Zelanda'da "FluTracking", Fransa'da "StopCovid", yine Birleşik Krallık'ta "NHS COVID-19", Kanada'da "COVIDAlert", Macaristan'da "VirusRadar", Portekiz'de ise "Stayaway COVID" gibi akıllı telefon uygulamaları COVID-19 pandemisi ile mücadelede kullanılmaktadır (Eşitti, 2021: 544-544) (BBC NEWS Türkçe, 2023c). Saydığımız uygulamalar kullanılarak, kişiler kontrol altına alınıp devletler tarafından bir gözleme tabi tutulmuştur. Virüsün Çin'de başlamış olması ve en çok hasta sayısının kayıtlara Çin tarafından girilmesi ile beraber, BBC tarafından yapılan habere göre Çin'de ülke nüfusunun yüzde 64'ü enfektedir. Bu sayı 900 milyondan fazla insana tekabül etmektedir. Bu kadar çok virüslü hastaya sahip olmalarına rağmen almış oldukları geniş denetim önlemleri sayesinde virüsü denetim altına almayı başaran ilk ülke de yine Çin olmuştur

3.9. COVID-19 PANDEMİSİNDE GÖZETİMİN ÖNEMİ

Geçmişten günümüze bakıldığında, salgın hastalıkların kontrol edilmesi ve toplum sağlığının korunması için gözetim önlemleri salgınların kontroölünde önemli rol oynamıştır. Orta Çağ'da yaşanan veba salgını, Avrupa'da geniş çaplı bir kargaşaya ortamına yol açmış ve gözetimin toplumunu disiplin altında tutma görevi daha belirgin hale gelmiştir. Bu salgın sırasında alınan tedbirler, toplumu düzenlemek ve salgının yayılmasını kontrol altında tutmak için kullanılmıştır. Veba salgınının görüldüğü şehirlerde, belirli kurallar konulmuş ve bu kurallara uymayanlar ciddi cezalara tabi tutulmuştur. Salgın bölgeleri çevrelenmiş ve giriş çıkışlar kapatılmıştır. Kurallara uymayanlara ölüm cezasına çarptırılmak gibi ağır yaptırımlar uygulanmıştır. Şehirler, denetimciler tarafından yönetilen küçük parçalara ayrılarak gözetim altına alınmıştır. Halkın ihtiyaçları dahi kurulan düzenekler ile tahta kanallar aracılığıyla evlere dağıtılmış ve temas önlenmiştir (Foucault, 1992: 245). Görevliler, tüm bu kurallara uyulup uyulmadığını sürekli olarak kontrol ederek kişilerin gözetlendiğini açıkça ortaya koymuştur. Veba salgınına yakalanan şehirler, insanları sabit bir yerde tutma, hareketlerini kontrol etme ve gözetleme yeteneği ile toplumu disipline eden bir modelin oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Salgın sonrası, şehirlerin tamamı gözetim altında tutulmuş ve sağlık sistemi ile gözetim arasında sıkı bir bağ kurulmuştur. Bugün, COVID-19 gibi salgın hastalıkların kontrolü için de benzer gözetim uygulamaları kullanılmaktadır. Salgının yayılma hızı, hastalara ilişkin bilgiler, temas takibi gibi faktörler gözetim önemli bir rol oynamaktadır. Salgın hastalıkların kontrolünde gözetim tedbirleri, toplum sağlığını korumak için hayati bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de de halk sağlığının korunması ve virüs bulaşan hasta sayısının en aza indirmesi için tıpkı geçmişte olduğu gibi modern dönemin araçları kullanılarak salgın tedbirleri kapsamında devlet tarafından yürütölen bir gözetim modeli uygulanmıştır.

Türkiye Sağlık Bakanlığı, bu bağlamda Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) ile Türkiye'deki tüm telekomünikasyon operatörleriyle iş birliği yaparak "Pandemi İzolasyon Takip Projesi (PİTP)" adlı bir uygulama geliştirmeye karar vermiştir. Pandemi İzolasyon Takip Projesi (PİTP), Türkiye'deki COVID-19 salgınıyla mücadelede önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bu uygulama, mobil cihazların kullanımıyla hastaların izlenmesini ve temas takibini kolaylaştırmıştır. PİTP, salgının yayılmasını sınırlamak ve

enfekte kişilerin izolasyonunu sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Uygulama ile hem pozitif vakalar izlenmiş hem de temaslı kişilerin izlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması kolaylaşmıştır. Bu ise salgının kontrol altına alınmasına ve toplum sağlığının korunmasına yardımcı olmuştur. PİTP gibi teknolojik çözümler, halk sağlığını korumak ve salgının yayılmasını sınırlamak için büyük öneme sahiptir. Ancak bu tür uygulamaların veri gizliliği ve kişisel mahremiyet konularını göz önünde bulundurması önemlidir. Hükümetler, bu tür uygulamaları kullanırken, verilerin güvenliğini ve gizliliğini korumak için uygun tedbirleri almalıdırlar (BBC NEW Türkçe, 2020d). Pandemi İzolasyon Takip Projesi (PİTP), COVID-19 testi pozitif olan vakalar tarafından indirilmesi zorunlu olan bir uygulama olarak sunulmuştur. Bu uygulama, hastaların konum takibini yaparak izolasyon süreçlerini izlemeyi ve enfekte kişilerin karantina bölgesinden uzaklaşmasını engellemeyi amaçlamıştır. Ayrıca, konum bilgisinin kolluk güçleri ile paylaşılması gibi caydırıcı önlemler de içermiştir.

Ancak, PİTP uygulamasının ömrü kısa olmuş ve yerini Hayat Eve Sığar (HES) adlı ikinci bir uygulama almıştır. HES uygulaması, PİTP'e göre bazı farklılıklar göstermektedir ve bu da kişilerde daha samimi bir yaklaşım olarak algılanmaktadır. HES uygulamasının kullanımı zorunlu tutulmamış, yani herhangi bir kişi tarafından isteğe bağlı olarak indirilip kullanılabilmiştir. HES uygulaması, kişilere COVID-19 salgınına karşı bilgi sağlama, sağlık durumunu takip etme ve yakın temaslılarını bildirme gibi olanaklar sunmuştur. Bu uygulama, kişilere salgınla ilgili bilinç kazanma ve kendilerini koruma konusunda önemli bir araç olmuştur.

HES uygulamasının yanında yine salgın ile mücadelede sağlık personeli için Sağlık Bakanlığı, Filyasyon ve İzolasyon Takibi (FİTAS) adlı bir uygulama geliştirmiştir. FİTAS uygulaması, COVID-19 vakalarını ve temaslıları izlemek, izolasyon süreçlerini yönetmek ve sağlık bilgilerini güncellemek amacıyla kullanılmaktadır. Bu uygulama, filyasyon ekiplerinin çalışmalarını daha etkili bir şekilde sürdürmelerine yardımcı olmuştur. Filyasyon ekipleri, kendi konumlarına en yakın COVID-19 vakalarını ve temaslıları tespit ederek bu kişilere ilişkin sağlık bilgilerini FİTAS uygulaması üzerinden girebilmektedirler. Bu, sağlık personelinin hasta dışında yürütmüş olduğu faaliyetleri ve hastaların izolasyon süreçlerini yakından takip etmelerine olanak tanımaktadır. FİTAS uygulaması, sağlık sisteminin verimliliğini artırmak ve COVID-19'un yayılmasını kontrol altında tutmak için önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı,

2023f). Sağlık personelinin daha hızlı ve doğru bilgilere erişmesine olanak tanırken, salgının izlenmesi ve yönetilmesi açısından da büyük bir yardımcıdır. Bu tür uygulamalar, sağlık personelinin saha çalışmalarını kolaylaştırarak toplum sağlığını koruma çabalarına önemli bir katkı sağlar. Aynı zamanda, hastaların ve temaslıların izolasyon süreçlerini daha etkili bir şekilde yönetmeye yardımcı olmaktadır.

3.10. HAYAT EVE SIĞAR UYGULAMASI VE GÖZETİM BAĞLAM

Hayat Eve Sığar (HES) uygulaması, Sağlık Bakanlığı tarafından hayata geçirilen, isteğe bağlı olarak sunulmuş ve bu yaklaşımı ile yüksek oranda kullanıcıya ulaşmış olan sağlık uygulamasıdır. Uygulama, kullanıcılara ailelerini ve yakınlarını listeleyebilme özgürlüğü sunar ve bu kişilerin konum bazlı takibini yapmalarına olanak tanır. Ancak, uygulamanın açık kaynak kodlu olarak yayınlanmadığını ve hangi verilerin toplandığının bu nedenle tam olarak tespit edilemediğini vurgulamak önemlidir.

HES uygulaması, kullanıcıların sosyal alanlarda bulundukları süre boyunca başka insanlarla temaslarını kaydederek COVID-19 testi pozitif bir kişi ile aynı ortamda bulundusanız bilgilendirme yapmayı amaçlar. Bu, temaslı kişilerin tespit edilmesini ve izlenmesini sağlar. Bluetooth teknolojisi, bu temasın ne kadar yakın ve ne kadar süreyle olduğunu belirlemede kullanılır. Bu bilgilerin analizi, temas durumunu daha ayrıntılı bir şekilde anlamamıza yardımcı olur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023d). Ayrıca, uygulamaya daha sonra HES kodu üretme ve başkalarının HES kodunu sorgulama gibi özellikler eklemiştir. Bu, kullanıcıların COVID-19 salgını ile ilgili riskleri değerlendirmelerine ve karantina tedbirlerinin daha etkili olarak yürütülmesinde yardımcı olmuştur.

3.10.1. HES Kodu Kullanımını Zorunlu Kılan Faaliyetler

T.C. İçişleri Bakanlığının 81 il valiliğine göndermiş olduğu genelge gereği, artık kişilerin toplu taşıma araçlarına binmeleri, şehirlerarası seyahat etmeleri ve AVM'lere girmeleri için zorunlu olarak HES koduna sahip olmaları ve bu kod aracılığı ile bu faaliyetleri gerçekleştirebilecekleri kararı alınmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020a). Alınan bu kararla önceleri HES kodu alınması her ne kadar kişiye bırakılan bir özgürlük olsa dahi artık bu kayıt sistemi zorunlu bir hale gelmiştir.

3.10.2. Sokağa Çıkma Yasağı ile Gelen Kapatma

Pandemi şartlarının ağırlaşması ve mevcut durumun daha kötüye gitmesi belli başlı tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Alınan tedbirlerin daha sıkı uygulanması için İçişleri Bakanlığı tarafından alınan karar ile Türkiye geneli ilk olarak 30 büyükşehir ve Zonguldak illerini kapsayan sokağa çıkma kısıtlaması ardından tüm ülke geneline yayılarak devam etmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020b). Foucault'nun kapatmalara bakış açısı ile pandemiye değerlendirdiğimiz zaman, buradaki kişilerin ortak yönleri bir mekâna kapatılmış olmalarıdır (Foucault, 2007: 11). Burada gardiyanlar aslında bireylerin kendileridir. Tabii ki kolluk güçleri tarafından yapılan bir denetleme mekanizması bulunmaktadır fakat kişilerin bu kapatma kuralına uymama durumunda kendilerine virüs bulaştırma riskini artıracak için kişisel rıza sağlık açısından içselleştirilmiş olur.

3.10.3. HES Uygulaması Mahremiyet Sorgusu

Gözetim toplumu üzerine yazılan yazıların ve yapılan araştırmaların eleştirel yönlerine bakıldığında ortak noktanın genel itibarıyla mahremiyet olduğu görülür. Kişinin rızası olmaksızın yapılan kayıt tutmalara işaret eden bu yaklaşım, kişisel verilerin üçüncü şahıslarla paylaşımı ve mahremiyet ihlali anlamına gelmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmalar neticesinde, COVID-19 pandemisinde yapılan gözetim faaliyetleri ve tutulan kayıtların halk sağlığının daha iyi koşullara evrilmesi ve kanunlara dayanarak yapılan bir faaliyet olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

3.10.4. HES ve Veri Toplama

Teknolojinin ilerlemesi, veri toplama yöntemlerini daha karmaşık ve yaygın hale getirmiştir. Özellikle Amerikan Ulusal Güvenlik Kurumu (NSA) gibi büyük örgütler, uydur, mikrodalga, hücresel ve fiber optik iletişim trafiğini toplayan ve analiz eden sistemler kullanmaktadır. Bu sistemlerden biri de Echelon olarak bilinir. Bu sistemler sayesinde büyük ölçekli ve karmaşık bir veri toplama ağı oluşturulmuştur. Devletlerin yanı sıra özel şirketler ve kurumlar da kişisel verileri toplamak için bir dizi araç kullanmaktadır. Akıllı telefonlar, akıllı evler, kredi kartları, sosyal medya platformları, internet tarayıcıları ve daha birçok elektronik cihaz, sürekli olarak kişisel verileri

toplamaktadır. Bu veriler metinlerden, fotoğraflardan, ses kayıtlarından, hareket sensörlerinden ve daha fazlasından oluşur. Bu büyük veri havuzları, işletmeler, hükümetler ve diğer kurumlar için büyük bir değer taşır. Bu nedenle, veri koruma ve gizliliği daha fazla önem kazanmıştır (Bulut, 2023: 165-170). Kişisel verilerin nasıl kullanıldığına ve korunduğuna dair daha sıkı düzenlemeler ve yasalar oluşturulmuştur. Bu düzenlemeler, bireylerin verilerini korumayı ve kötüye kullanılmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, teknoloji ve veri toplama yöntemlerinin hukuki çerçeve içinde denetlenmesi ve düzenlenmesi büyük bir önem taşımaktadır.

HES uygulaması KVKK 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun (KVK Kanunu) 10. maddesi uyarınca hazırlanmış olup kanunen de yasal dayanağa sahip olan ve kişisel verilerin, sağlık yönetiminin getirmiş olduğu zorunlu haller neticesiyle korunan verilerdir. Kişisel hayatın gizliliği ilkesi ihlal edilmeden tutulan verilerin 3. kişiler ile paylaşılmadığı bir uygulamadır.

3.11. FİLYASYON VE İZOLASYON TAKİP SİSTEMİ

Türkiye'de COVID-19'lu ilk vakanın görülmesinin ardından, hızla harekete geçilerek enfeksiyonun yayılmasını önlemek ve salgının kontrol altına alınmasını sağlamak amacıyla önemli kararlar alınmıştır. Bu adımlardan biri de “filyasyon” olarak adlandırılan saha çalışmalarıdır. Filyasyon, tıp ve halk sağlığı alanlarında kullanılan bir terim olup, bulaşıcı hastalıkların izlenmesi ve kontrol altına alınması için kritik bir süreci ifade eder. Bu süreç, özellikle COVID-19 gibi hızla yayılan salgın hastalıkların yönetiminde büyük önem taşır. Filyasyonun temel bileşenleri aşağıdaki gibidir:

Vaka Tespiti: İlk adım, hastalığın belirtilerini gösteren kişilerin tanınması ve teşhis edilmesidir. Bu, hasta bireylerin test edilmesi ve tanı konulması sürecini içerir.

Temaslıların Belirlenmesi: Tanı konmuş bir COVID-19 vakası saptandığında, bu kişinin son temas ettiği veya yakın ilişki içinde bulunduğu diğer kişilerin tespit edilmesi gerekir. Bu temaslılar, potansiyel olarak enfekte olmuş olabilirler ve izlenmelidirler.

Temaslı İzlemi: Temaslılar, sağlık ekipleri tarafından düzenli olarak izlenir. Onların sağlık durumu takip edilir ve gerekirse test edilirler. Bu, enfekte kişilerin hızla izole edilmesini ve tedavi edilmesini sağlar.

Risk Değerlendirmesi: Her temaslı vaka, enfekte olma riskine göre değerlendirilir. Daha yüksek riskli kişilere daha yakından bakılır ve gerektiğinde daha sıkı önlemler alınır.

Toplum Bilgilendirmesi: Bu süreçler sırasında, halkın doğru bilgilendirilmesi çok önemlidir. Sağlık otoriteleri ve uzmanlar, topluma hastalığın nasıl yayıldığı ve nasıl korunmaları gerektiği konusunda rehberlik eder.

Filyasyon ekipleri, salgın hastalıkların kontrol edilmesinde kritik bir rol oynamaktadırlar. Doğru ve hızlı bir şekilde temaslıları izleyerek, enfekte kişilerin izolasyonunu sağlayarak, hastalığın yayılmasını sınırlamak için önemli bir halk sağlığı aracıdır. Türkiye'de filyasyon ekiplerinin sayısının yaklaşık 12.000 olduğu bilinmektedir. Her bir ekip üç kişiden oluşur ve bu ekiplerde en az bir sağlık personeli bulunması gerekmektedir. Bu ekiplerin içinde hekimler, hemşireler, ebeler, diş hekimleri, diyetisyenler, çevre sağlığı teknisyenleri, veterinerler, psikologlar gibi farklı meslek gruplarından profesyoneller yer almaktadır (Aslan, Gözüm. 2022: 177). Bu ekiplerin başlıca görevleri şunlardır: Filyasyon ekipleri, COVID-19 belirtileri gösteren veya farklı semptomlar sergileyen bireyleri tespit etmekle görevlidirler. Bu kişilere hızlı bir şekilde COVID-19 testleri yapılır ve tanı konur. Ekipler, hastaneye yatış gerekmeksizin evde tedavi edilebilecek, hafif semptomları olan ve 50 yaş altındaki COVID-19 vakalarını takip ederler. Bu hastaların semptomları düzelene kadar evde uygun tedavi sağlanır ve sağlık durumları düzenli olarak izlenmektedir.

SONUÇ

COVID-19 pandemisi ile tüm dünyada etkisini sistematik bir biçimde gösteren gözetim pratikleri popüler bir hale gelerek birçok farklı disiplin ve çalışma alanı tarafından konu edinilmiş, üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada gözetim araştırmaları ve fiilî olarak ortaya koyulan gözetim pratikleri araştırılmış ve geçmişten günümüze pandemi dönemlerinde ortaya konan gözetim araçları analiz edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde gözetim kavramının geçmişten günümüze ne anlama geldiği hakkında açıklama yapmaya çalışılmıştır. Gözetim araştırmalarının kimler tarafından nasıl sınıflandırılmaya çalışıldığını araştırılmıştır. Panoptikon merkezli gözetim modeli temele alınarak kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Gözetim kavramı, ilk ortaya çıktığı tarihten bu yana, avcı-toplayıcı dönemden günümüz veri çağına kadar geçen sürede çeşitli kuramlarla tartışmaya açılıp gözetimin ne olduğu tanımlanmaya çalışılmıştır. Gözetim sistematik izleme ve bilginin kayıt altına alınması olarak adlandırılmaktadır. Gözetimin temeline bakıldığı zaman gözetleme hedefindeki kişi veya grupları izlemek olarak tanımlanmaktadır. Modern anlamda ilk gözetim sistematığının uygulanması İngiltere’de 11. yüzyılda Domesday Book’larda devletin halkı tam anlamıyla kayıt altına aldığı kayıt defterleriyle yapılmıştır. Tutulan kayıtlara incelendiği zaman bir ineğin ne zaman yavrulayacağı ve devletin bundan ne kadar vergi alacağı bilgisi dahi yazılmıştır.

Gözetimin tarihsel gelişimi üç ana başlığa ayrılmış olup; modern olmayan toplumlar, modern toplumlar ve günümüz post modern toplumunda yapılan gözetim faaliyetleri olarak öne çıkmaktadır. İlk olarak modern olmayan toplumlarda sistematik olmayan korunma amacı ve saklanan ürünlerin kayıt altına alınması amacıyla yapılan gözetim faaliyetleri öne çıkmaktadır. Sümerler’in Ziggurat tapınaklarında saklanan ürünlerin kayıt altına alınması örnek olarak gösterilebilir. İkinci olarak modern toplumlarda sistematik olarak yapılan bürokrasinin ve kayıt işleminin içinde bulunduğu gözetim faaliyeti görülmektedir. Özellikle sanayi devriminin getirdiği endüstriyelleşmeyle birlikte iş gücü piyasasının ana unsuru olan vasıflı veya vasıfsız elemanların bilgilerinin kayıt altına alınması modern zaman gözetim sistematığına örnek teşkil etmektedir. Son olarak post modern dönemde teknolojinin odağında yapılan gözetim sistematığı faaliyetleri küresel olarak yapılan bir gözetimi ortaya çıkarmıştır.

Sosyal medyanın kitlesel olarak kullanımı, özellikle modern anlamda arşivleme sistemleri ve istihbarat örgütlerinin faaliyetlerini kolaylaştırmış ve devletin gözetim sistematığı uygulamalarının post modern döneme yansması olmuştur.

Gözetim üzerine 20. yüzyılda yapılan faaliyetlere bakıldığı zaman birçok düşünürün konu hakkında çalışması olduğu görülmektedir. Özellikle Michel Foucault, David Lyon'un yaptığı çalışmalar ışığında gözetim toplumu incelenmiş ve kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Foucault'un çalışmalarında gözetimin insanlık için sağlayacağı fayda ve bireylerin gözetim altında tutulmasının toplumun devamı için gerekli olduğu sonucu ortaya koyulmuştur. Bu duruma karşın David Lyon yapmış olduğu kuramsal araştırmalarda gözetim faaliyetlerinin nasıl yapıldığını anlatılıp klasik ve çağdaş gözetim anlayışlarını kaynaştırmaya çalışmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında 21. yüzyıl da bilginin önemi ve post modern dönemde yapılan gözetim uygulamaları anlatılmaya çalışılmıştır. Bu kısımda internetin insan hayatına girişi ve bununla beraber verilerin korunması ve saklanması, modernite ve teknoloji arasındaki bağ ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İktidarlar ile bilginin bağı ve kişisel verilerin kayıt altına alınmasında kullanılan rıza araçlarının nasıl geliştiği ortaya konulmuştur. Burada özellikle 11 Eylül saldırıları ile Amerika'da oluşan kargaşa ortamı ve insanların kendilerini güvende hissetme istekleri kendi verilerini bilinçli bir şekilde paylaşımlarını neden olmuştur. Bir diğer yandan bu bölümde dünya çapında yeni bir organizasyon şeması kuran ve büyük bir devlet gibi çalışan beş büyük medya şirketi olan Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft (kısaca GAFAM) tanıtılmıştır. Bu şirketlerin günümüzde verilerin toplanması ve bir algoritma tarafından sınıflandırılması konusunda son derece büyük kapasiteye sahip oldukları açıklanmıştır. Son olarak mezkûr şirketlerin bir bilgi-iktidar modeli oluşturduğu ve bu şirketlerin bilgiye sahip oluşlarının beraberinde gücü de getirdiği örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın son kısmında COVID-19 pandemisi ve bu dönemde ortaya çıkmış olan gözetim sistematiği araştırılmıştır. Dünya genelinde geçmişten günümüze var olan pandemilerin izi sürülmüş ve bu olayların yaşanması ile ortaya çıkan gözetim mekanizmaları ile günümüzdeki gözetim uygulamaları tartışılmıştır. Özellikle COVID-19 virüsünün ortaya çıktığı ve teknolojik olarak ileri bir noktada olan Çin, pandemi döneminde gözetim araçlarını son derece etkili bir şekilde kullanmış ve diğer ülkelere de

bu konuda bir öncü olmuştur. Türkiye gibi gelişmekte olan ve teknolojik olarak geçiş döneminde olan ülkeler, Çin gibi hayatın her alanında tam bir kuşatıcı gözetim modeli sergilememekle beraber virüsün kontrol altına alınabilmesi için adımlar atarak pandeminin insan sağlığı açısından olumlu şekilde sonuçlandırmaya çalışmıştır. Türkiye'deki vakaların artması ve kontrol altına alınması gerekliliği doğmasıyla beraber Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulu tarafından atılan adımlar ile Hayat Eve Sığar (HES) ve Filyasyon Takip Sistemi adlı gözetim uygulamaları geliştirilmiş; bu şekilde insanlar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de yapılan gözetim çalışmaları ve Çin'de yapılan çalışmalar karşılaştırılacak olursa, Türkiye'de yapılan çalışmaların HES uygulaması ve Filyasyon ve İzolasyon Takip Sistemi ile yürütüldüğü görülmektedir. Buna karşın Çin'de teknolojik alt yapının daha etkin bir şekilde kullanılarak; CT Okuma Sistemi, Blockchain, Ses Tarama Sistemi, WeChat ve Alipay Uygulaması, 5G Devriye Robotlar, Dron teknolojisi uygulamaları ile gözetim araçları etkin bir şekilde kullanılmış ve pandeminin kontrol altına alınmasında önemli rol oynamıştır.

Yapılan araştırma sonucunda pandemi döneminde yapılan gözetim çalışmalarının toplum sağlığını gözettiği, insanların kişisel verilerinin yine halk sağlığı faydasına kullanılmış olduğu, tutulan kayıtların kişilerin virüs taşıyıp taşımadığını esas aldığı, herhangi bir mahremiyet ihlali söz konusu olmadığı ortaya koyulmuştur. Günümüz dünyasının teknoloji ve bilgiye hükmetmek istenmesi ile denetim altına alınan bir yer haline gelmesi sonucu artık denetimin ve gözetimin ağından çıkamaz durumdayız. Bu sebeple yapılan gözetimin en azından insanlığın yararına ve pandemide olduğu gibi halk sağlığı gözetilerek yapılması toplumun kendini daha rahat hissetmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Zira her şeyi bilip kontrol etme çabası sadece insanlık yararına yapıldığı zaman meşru bir zemine oturacaktır.

KAYNAKÇA

- A. Toktaş. S, Binark. M, Dikmen E.Ş, Fidaner. I.B, Küzeci. E, Özaygen. A., (2012). *Türkiye’de Dijital Gözetim T.C. Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi*. (E-kitap), İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği Yayınevi
- Abdurahmanlı, E. (2021). “Siber İstihbarat Kapsamında Echelon İstihbarat Sistemi”, *Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(3), 1212-1234.
- Adıgüzel. O, Yüksel. H, (2011). “Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramı Ve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48(553), 69-81.
- Ahmadı, A. Şirin, H. ve Ergüder, T. (2020). “Dünyada Salgın Tarihçesi”, *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Dergisi* 1(2), 87-97.
- Akman Dömbekci, H. Güzel, Ş. (2022). “Yeni Panoptizm Uygulamaları: Sağlık Hizmetlerinde Dijital Gözetim”. *Selçuk Sağlık Dergisi*, 3 (1), 105-116.
- Baldini M. (2000). *İletişim Tarihi* (Çev.: Gül Batuş). İstanbul: Avcıol Yayınevi.
- Bauman Z. (2003a). *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev.: İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003b). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, (Çev.: Kemal Atakay). İstanbul: Metis Yayınları.
- BBC BEW Türkçe. (2020d). “Pandemi İzolasyon Takip Projesi nedir: Covid-19 salgını kapsamında nasıl kullanılacak?”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52219300> (Erişim Tarihi: 19.09.2023).
- BBC NEWS Türkçe. (2023c). “Pekin Üniversitesi’ne göre Çin’de Covid vakaları 900 milyona ulaştı”. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn0615zjxzgo> (Erişim Tarihi: 18 Eylül 2023).
- BBC NEWS Türkçe. (2023a). “Dünya Sağlık Örgütü: Covid-19 küresel acil durumu sona erdi”. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2k804x19ro> (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2023).

- BBC NEWS Türkçe. (2023b). “Filyasyon nedir, koronavirüsle mücadele için Türkiye’de nasıl uygulanıyor?”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52287355> (Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2023).
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). “Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği”. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-79.
- Bulut, F. (2023). *Sağlıkta Büyük Veri: Ulusal Düzenlemeler ve Veri Kayıt Sistemlerinin Tıp Etiği Açısından İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Bülbül, M. E. (2021). *Sosyal Medyada İmaj Fetişizmi: Bauman Bağlamında İmgelerin Tüketimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükbaykal, C. I., ve Fidan, A. G. M. (2020). “Yeni Gözetim Alanı Olarak İnternet ve Sosyal Medya”. *Atlas*, 63.
- Cengiz, E. (2021). “Zamyatin’in ‘Biz’ (Mıy) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 259-274.
- Christopher Dandeker (1994). *Surveillance, Pover and Modernity*, Polity Press.
- Çatalkaya, Ş, N.M. (2017). *Modern Dönem Gözetim Olgusunda Sınıflandırma Pratiğinin Değerlendirilmesi ve Toplumsal Hayata Yansımaları: Eskişehir Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, V. (2013). “Michel Foucault’da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 1309-8012.
- Çelik, R. (2014). *Gözetim Toplumu ve İnternet: Yeni İletişim Ortamında Gözetim Dönüşümü*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çimen, Ü. (2016). “Gözetim Toplumlarda Mahremiyet Kavramının Önemi”. Hayrullah Kahya. (Ed.), *1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi - İnsan ve Toplum Bilimleri*. (2073-2083) içinde. E-Kitap.

- Çimen, Ü. (2020a). “Gözetim Toplamları ve Büyük Veri Kullanımı: Çin’de Uygulanan Sosyal Kredi Sisteminde Şehir İzleme ve Yönetim Sistemi Kameraları Örneği.” Halil Uzun. (Ed.), *Recent Advances in Social Science, Education and Humanities Research* (s.181-202) içinde. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Çimen, Ü. (2020b). “İktidar Teknoloji İlişkisine Distopik Bir Yaklaşım: Kent Güvenlik Yönetim Sistemi Merkezleri Eleştirisi”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 219-240.
- Çimen, Ü. (2020c). “Dijital Teknolojilerin Gözetime Katkısı: Dijital Birey, Dijital Toplum ve Dijital Dünya Bağlamında Fonksiyonel Gözetim”. Sait Sinan Atılğan (Ed.), *Dijital Okuryazarlık Boyutuyla Dijital Dünyanın Yeni Kavramları* (s. 31-44) içinde. Konya: Literatürk Academia.
- Dolgun, U. (2005). *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu: Küreselleşen Dünyada Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Eşitti, Ş. (2021). “Covid 19 Pandemisi Sırası ve Sonrası Dijital Gözetim ve Toplumsal Kontrol Sorunsalı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”. *In Communication and Technology Congress*, İstanbul (s. 537-549).
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*. (Çev.: Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2006). *Kliniğin Doğuşu*. (Çev.: İnci Malak Uysal). Ankara: Epos Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu: College De France Dersleri 1978-1979*. (Çev.: Alican Tayla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault. M. (2007). *Büyük Kapatılma, Seçme Yazılar-3*. (Çev.: Işık Ergüden, Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Genç, Ö. (2011). “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri”. *Tarih Okulu*, (10), 123-150.

- Giddens, A. (2008). *Ulus, Devlet ve Şiddet*. (Çev.: Cumhur Atay), İstanbul: Kaldeon Yayınları.
- Güreşçi, M. (2020). “COVİD-19 Salgınında Türkiye’de Kriz Yönetimi İletişimi: T.C. Sağlık Bakanlığı”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(2) , 53-65.
- Hayes, G.R. Truong. (2009).” Selective Archiving: A Model for Privacy Sensitive Capture and Access Technologies”. Andrew Senior. (Ed.), *Protecting Privacy in Video Surveillance* (165-185) içinde. Springer.
- Hıdıroğlu, İ. (2019). “Ana-Akım Filmlerde Gözetim Olgusunun Temsili”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (3), 1407-1426.
- Huberman, L. (2010). *Feodal Toplumdan 20. Yüzyıla*. (Çev.: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Huxley, A. (2017). *Cesur Yeni Dünya*. (Çev.: Ümit Tosun). İstanbul: İthaki Yayınları.
- İlgaz, A., Dağıstan Akgöz, A., Aslan, T. ve Gözümlü, S. (2022). “COVID-19 Pandemisi Sırasında Birinci Basamakta Filyasyon Ekiplerinde Çalışanların Deneyimleri.” *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 4 (2), 175-189.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Kanat, S. (2005). *Terörizm, İnsan Hakları, Güvenlik: 11 Eylül Sonrası Meydana Gelen Değişiklikler*. (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, A. (2021). “Biyoteknolojinin Panzehri Olarak Biyopolitika”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2) , 172-205
- Koç, A. (2018). “Michel Foucault'nun “Biyopolitika” Kavramının Teorik Çerçevesi”. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2) , 193-218
- Küçük H. (2019). “Aldous Huxley (BraveNew World) Cesur Yeni Dünya”, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(2), 143-151.
- Lemke T. (2013). *Biyopolitika*. (Çev.: Utku Özmağas), İletişim Yayıncılık.
- Lyon D. (1997). *Elektronik Göz*. (Çev.: Dilek Hattatoğlu). İstanbul: Sarmal Yayınları.

- Lyon, D. (2018). *Gözetlenen Toplum Günlük Hayatı Kontrol Etmek*. (Gözde Soykan). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmalarına Genel Bir Bakış*. (Çev. Ali Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lyon, D. ve Z. Bauman. (2013). *Akışkan Gözetim*. (Çev.: Elçin Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marx, G. T. (2002). "What's New About the 'New Surveillance?' Classifying for Change and Continuity", *Surveillance and Society*.
- Marx, K. (2011). *Kapital* (Cilt 1). (Çev.: Mehmet Selik). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Okmeydan. B. S. (2017). "Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a", *Online Academic Journal of Information Technology*, 8(30),45-69.
- Orwell, C. (2000). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* (Çev.: Celal Üster). İstanbul: Can Yayınları,
- Özmkas, U. (2016). *Biyopolitika Kavramına Dair Bir Soruşturma*. (Doktora tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rogers, S. (2013). "John Snow's Data Journalism: The Cholera Map That Changed The World, <https://www.theguardian.com/news/datablog/2013/mar/15/john-snow-cholera-map> (Erişim tarihi: 12.2023).
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020a). "81 İl Valiliğine HES Kodu Konulu 2 Genelge". <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-hes-kodu-konulu-2-genelge>. (Erişim Tarihi: 20.09.2023).
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020b). "31 İlde 30.04.2020-03.05.2020 Tarihlerinde Uygulanacak Sokağa Çıkma Kısıtlaması". <https://www.icisleri.gov.tr/31-ilde-30042020-03052020-tarihlerinde-uygulanacak-sokaga-cikma-kisitlamasi>. (Erişim Tarihi: 20.09.2023).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020f). "FİTAS". <https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR,73584/fitas.html>. (Erişim Tarihi:19.09.2023).

- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2022e). “Güncel Dönemde Covid-19 İlişkili İzolasyon ve Karantina Uygulamaları” <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/42333/0/covid19gunceldonemdecovid19iliskiliizolasyonvekarintinauygulamalari-2pdf.pdf>. (Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2023).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2023a). COVID-19 “Nedir?” <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2023b). “Genel Koronavirüs Tablosu”. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html> (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2023c). “Türkiye COVID-19 Tablosu”. Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023. <https://covid19.saglik.gov.tr/>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2023d). “HES Kodu Sorgulama Kurumsal Entegrasyon Dokümanı”. https://hayatevesigar.saglik.gov.tr/HES_Kodu_Sorgulama_Kurumsal_Entegrasyon_Dokumani.pdf. (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023).
- Tekin, A. (2021). “Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2(40), 330-355
- Tokgöz C. (2011). *Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu ve Yeni İletişim Ortamında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toku, A. B, Bilbil, K. E. (2022). “Omnitikon Perspektifinden Kişilerarası Etkiye Tüketici Duyarlılığının Satın Alma Davranışı ile İlişkisi”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. (57), 138-158.
- Toku, A. B. (2021). *Omnitikon Metaforu Bağlamında Kişilerarası Etkiye Duyarlılığın Satın Alma Davranışı İle İlişkisi*. (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tümurtürkan, M. (2010). Gündelik Hayatın Gözetimi: “Panoptikon Toplumu”, *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 3(2), 1-19.
- TZU S. (2012). *Savaş Sanatı*. (Çev.: Hasan İlhan). Ankara: Alter Yayınları.

- Uçak, N. Ö. (2010). “Bilgi: Çok Yüzlü Bir Kavram”. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 705-722.
- Yanık, A. (2017). “Bir Süperpanoptikon Olarak Yeni Medya: Yeni Medya Işığında Gözetimin Eleştirisi” *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2), 784-800.
- Yolun, M. (2020). “Tarihin En Ölümcül Virüsün Yeniden Hatırlanması: İspanyol Gribinin Kısa Bir Öyküsü”. *Toplumsal Tarih*. (316), 74-80.
- Zamyatin, Y. (2010). *Biz*. (Çev.: Algan Sezgintüredi). İstanbul: Versus Kitap.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ensar ÇELİK
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-posta Adresi	
Tarih	09.11.2023